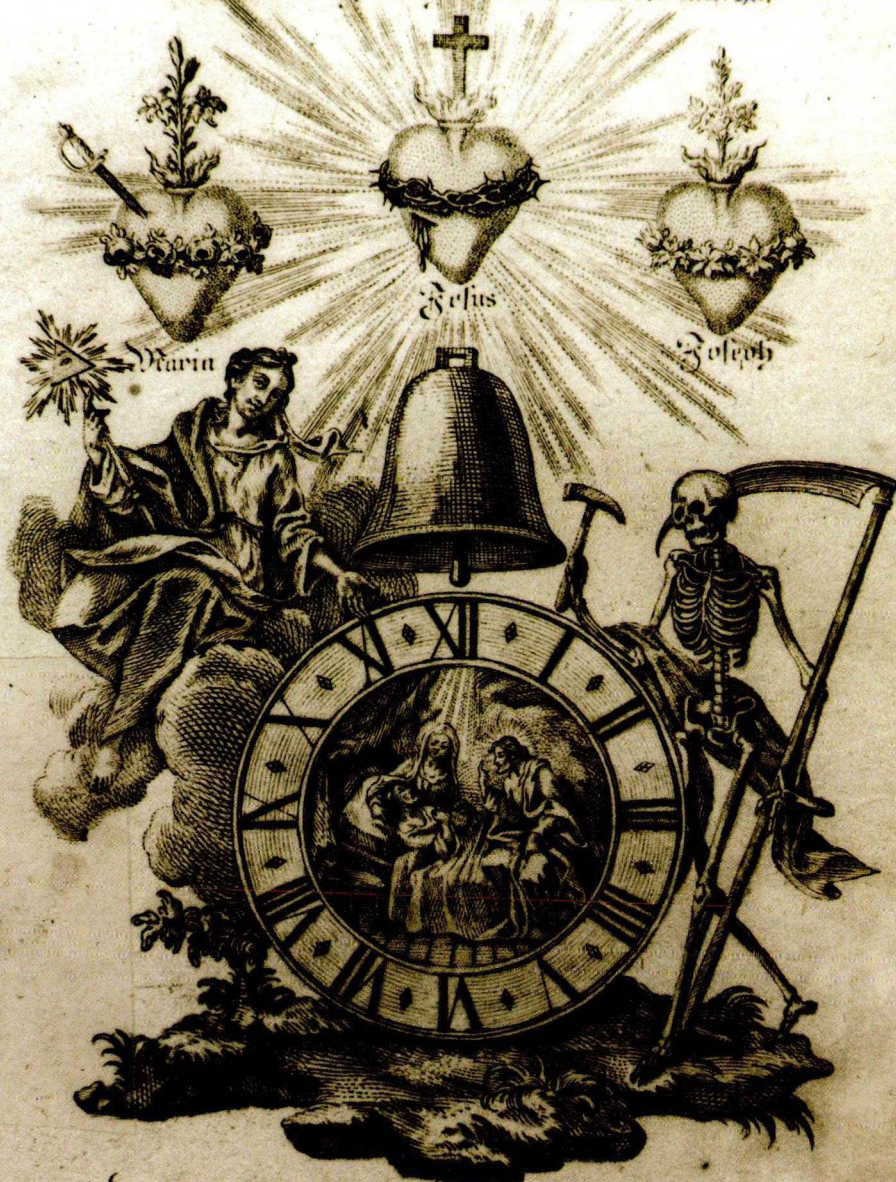

Wachet und Betet, dann ihr wißet
weder den Tag noch die Stunde. Mat. 25.

Da wir Zeit haben, laßt uns Gottes anrufen.
ad Coloss. 3.

IDŐ ÉS EMLÉKEZET

Tanulmányok az időről az ezredfordulón

IDŐ ÉS EMLÉKEZET

SZEGEDI VALLÁSI NÉPRAJZI KÖNYVTÁR
BIBLIOTHECA RELIGIONIS POPULARIS SZEGEDIENSIS
14.

SZERKESZTI/REDIGIT: BARNA GÁBOR

X-7222

IDŐ ÉS EMLÉKEZET

Tanulmányok az időről az ezredfordulón

Szerkesztette:
Barna Gábor

Kairosz Kiadó
Budapest, 2005

Megjelent
a Devotio Hungarorum Alapítvány támogatásával.

Lektorálta: Barna Gábor

A fényképfelvételeket készítette:
Józsa László, Lengyel Ágnes, Limbacher Gábor, Makky György,
Mód László, Simon András, N. Szabó Magdolna

Angol fordítás: Felföldi Edit

A borítón Joseph Sebastian Klauber – Johann Baptist Klauber:
Lelki óra a mulandóság allegóriájával, 1760 k. Papír, rézmetszet.
Szilárdfy Zoltán gyűjteményében

© A szerzők
© Barna Gábor

ISSN 1419-1288
ISBN 963 7510 29 X

X 7889

A kiadásért felel Bedő György,
a Kairosz Kiadó ügyvezetője

Nyomdai előkészítés: Tordas és Társa Kft.
Nyomta és kötötte: Kinizsi Nyomda, Debrecen
Felelős vezető: Bördős János igazgató

TARTALOM

Idő és emlékezet (<i>Barna Gábor</i>)	7
MÚLT A JELENBEN – JÖVŐ A JELENBEN	
<i>Voigt Vilmos</i>	
A jövőre emlékeztetés	13
<i>Szilárdfy Zoltán</i>	
Szent István király lelkiségének motívumai az első évezred fordulóján	19
<i>Dienes Erzsébet</i>	
A világvége előjelei az Érdy Kódexben és a két könyvben	27
<i>D. Tóth Judit</i>	
Az örökkévalóság történései. A Péter-apokalipszis túlvilágképe	35
<i>Landgraf Ildikó</i>	
„Ezer telik, ezer nem, kő kövön nem marad.” – Előjelek, jövődölések a mondákban	49
<i>Törőcsik István</i>	
A „jezsuita könyv” – jövődölések a világ végéről	57
<i>Lengyel Ágnes</i>	
„Figyelmezteti Mária gyermekeit...” Világvége jövődölések az ezredfordulón a népi vallásosság szövegeiben	67
A KIMEREVÍTETT IDŐ	
<i>N. Szabó Magdolna</i>	
Az átszerkesztett emlékezet	83
<i>Józsa László</i>	
Idő és emlékezet	101
AZ ÜNNEP ÉS AZ EMLÉKEZÉS IDEJE	
<i>Kámán Erzsébet</i>	
A szakrális és a profán idő szerveződése az ünnepi szertartásokban	109

MÚLT A JELENBEN – JÖVŐ A JELENBEN

A JÖVŐRE EMLÉKEZTETÉS

Ha a kommunikációt a szó szoros értelmében vesszük, háromféle változatát is megkülönböztethetjük: a jelenre vonatkozó, a múltra vonatkozó és a jövőre vonatkozó „üzeneteket”. Ezek megléte és különbségeiknek is megléte nem szorul külön magyarázatra. Az idődimenziók eltérő volta jellemzi őket.

Az emlékezés és az emlékezet igen sokféle társadalomtudomány által megközelíthető, komplex jelenségek. Ezeknek van pszichológiai (sőt fiziológiai és biológiai) oldala, azonkívül ezek a történeti (és társadalmi) tudat megnyilvánulásának is fontos tényezői. Valamely kultúra egyáltalán nem működhet a maga múltja nélkül, és az erre való „kulturális emlékezést” szoktuk *tradíciónak* nevezni. Az erre való közvetlen utalást, ráhatást, olykor egész egyszerűen az erre vonatkozó parancsokat nevezhetjük *emlékeztetésnek*, azt jelölve ezzel a „műveltető” megnevezéssel, hogy itt emlékek kreálását, generálását, megőrzését igényeljük és működtetjük.

Ami mostani témánkat illeti, a jövőre vonatkozó kommunikáció, pontosabban szólva „a jövőre vonatkozó emlékeztetés” nemcsak elméleti lehetőség, hanem ilyen konkrét példákat is tudunk idézni. Természetesen számunkra az is fontos tény, hogy ilyen példák mind a magyar, mind a nemzetközi folklórban jól ismertek.

Általában véve az eszkatológikus történetek, a jóslások tekinthetők ilyen szövegeknek, pontosabban az ilyen műfajokon belül fordulnak elő a jövőre való emlékeztetések. Ezeket számon tartja mind a vallástudomány, mind az irodalmi szövegek vizsgálata, mind a folklorisztika. Természetesen mi itt csupán az utóbbi körbe tartozó jelenségekkel foglalkozhatunk.

Noha újabban nálunk is igazán népszerűvé váltak (olykor egyenesen üzleti termékekké lettek) az ú.n. „halálközeli élmények”-re vonatkozó visszaemlékezések, ezeket két okból sem tartottuk tüzetesen megvizsgálni jelen dolgozatunkban.

Egyrészt kevés az ilyen *hiteles* magyar történet. A nálunk megjelent közlések is nemzetközi (gyakran szintén üzleti termékeknek tekinthető) forrásművekre építenek. Az ilyen, nem eléggé tisztázott eredetű szövegek legtöbbször átírt, átideologizált, az olvasót vagy hallgatót nem tájékoztatni, hanem meggyőzni kívánó alkotások. Olyanok, mint a boszorkányok létezését igazolni szándékozó boszorkánymondák. Nem lehetünk elég óvatosak felhasználásuk során! Mint-hogy manapság már nálunk is majdnem mindenki tudja, minek kell az ilyen szövegekben meglenni (a halál pillanatának közelében sötét alagúton halad át a

testetlenülöl lélek, amely felülről és kívülről szemléli testét, az út végén nagy, fényes térbe jut, itt az ismert vallási szimbólumok elevenednek meg előtte, stb.) – e mozzanatok sorra meg is jelennek, és az esetleg nem is ilyen szövegrészeket már az élményközlők is ilyen módon interpretálnak; kommentálók pedig mindebben új bizonyítékát látják hitük érvényességének. Éppen a történetek folklór jellege tűnik el az ilyen „propaganda fidei” következtében.

Másrészt az ilyen „halálközeli élmény”-beszámolókból sokkal inkább a jövőből, mint a jövőre vonatkozó utalások vannak. Ha tehát e történetek igazán fontosak is, akár a kollektív vagy az egyéni memória vizsgálata szempontjából is – mégsem nevezhetjük ezeket egyszerűen „a jövőre való emlékeztetésnek”.

Viszont a valóban a jövőre emlékeztető szövegek jól ismert típusa az, amikor valaki elmondja, milyen nagy változások is lesznek a jövőben.

Nálunk a legismertebb ilyen történeteket Polner Zoltán 1981-es TV-dokumentumfilmjéből (*A Teknyőkaparó*) ismeri a nagyközönség, és a magyar folklór-kutatás is. Az ehhez tartozó néprajzi gyűjtés-kötetében¹ a szerző maga összegzi gyűjtésének eredményeit. Több mint húsz faluban másfélszáznál több szövegben emlékeztek a „Teknyőkaparó”-nak nevezett jósra, aki nem a mi századunkban élt, és főként a technika fejlődését, az erkölcsök romlását és a nagy vészek, háborúk eljövételét jóslta. Leginkább a lócs nélküli kocsi (autó) meg a vasmadár (repülőgép) ragadták meg ezek közül az utókor figyelmét. „Lám, most már éppen úgy is van, beigazolódott a jóslat” – mondták a kései adatközlők.

Polner délalföldi gyűjtéseinek voltak előzményei, ő mégis úgy gondolta, hogy a „Teknyőkaparó” alakja Csongrád megyei sajátosság.

Néhány korábbi utalás után 1986-os előadásában, majd 1998-as könyvében² Gagy József jóval szélesebb távlatból foglalkozott a jelenséggel. *„Megmondta mi volt, mi van, mi lesz” – Az „ezer telik ezer nem” típusú hiedelmekről ; mai paraszti közösségek történelem- és világképéről* igazán jó, eligazító címmel jelzi témáját. Adatait a korondi folklórban közismert Horokály Józsi bá, a Szentegyháza város egykor különálló részének (Nagyoláhfalú vagy Szentegyházásfalú) hagyományában élő Bálint Virág Károly bá, Szolokma községben Tő Minya bá (polgári neve Gábor Mihály volt), a gyimesi csángók között két jós, a vén Bezsán és Húz Bence voltak ugyanilyen, a jövőre emlékeztető jósok. Az említett emberek igazi életrajzáról nem mindig tudunk biztosat. Horokály (csakugyan ez volt a becsületes neve?) esetleg a napóleoni időkben (!) élt. Bálint Virág Károly az 1950-es évek elején halt meg. Húz Bence nemcsak a Gyimesekben volt ismert. Ott csak átutazott, és körülbelül száz évvel azelőtt, Magyarországról jött. Több csíki faluban is tudtak róla. Itt Úz Bencének hívták. (Amint köztudott, halhatatlanná a nevet Nyíró József először 1933-ban megjelent regénye tette, amelyben azonban a hősnek egészen mások a legfőbb jellemvonásai, és ő az író kortársa.)

¹ Polner 1980. A téma szerepel későbbi kötetében is. Polner 1996. 54-62. Mindazáltal az a benyomásom, hogy Polner végtére sem tette soha közzé összes, ilyen jellegű szövegfeljegyzését.

² Gagy 1998.

Minthogy folklorisztikánkban méltó figyelmet váltottak ki Gagyí írásai, nem szükség itt az általa összegyűjtött adatok mindegyikét itt bemutatnom. Ám egy tipikus szöveget mégis idézek tőle.

Az 1919-ben született Kovács András (Máréfalván) ezt mondta egy ilyen jósról: „Édesapám beszélt erről, s nagyapám. Egy embert úgy neveztek: Suttog Pál. Hogy akkor a gépjárműveknek még híre-nyoma se volt, hogy ilyeneket csináljanak. S az a bizonyos Suttog Pál megjósolta, hogy olyan kocsik lesznek, hogy ló nem kell eleibe s az úton halad. Olyan szekeret csinálnak, hogy az emberek beleülnek, s a levegőbe felszállnak vele. Az emberek récepajtában tüzelnek a kemencék helyett. Na, ilyeneket sokat hallottam az öregektől. Tehát ez a bizonyos Suttog Pál, azért nevezték Suttog Pálnak, aszmonták, hogy neki(k) egy olyan angyala van, hogy azt más nem látja, csak ő, s az súgja a fülbe, hogy ezeket mondja.”³

E történettel kapcsolatban a következő tipikus vonásokat sorolhatjuk fel:

1. Nem tudjuk, mikor is élt a jósló (még az autó és a repülőgép megalkotása előtt jóslt, azaz az adatközlő, K. A. születése előtt).
2. A jós neve, foglalkozása, életmódja különös.
3. Valamiféle természetfeletti tudással bír. (Történetünkben egy angyal „suttog” a fülébe.)
4. Amit egykor, a jövőre vonatkozóan mondott, azóta meg is történt.

Sok esetben az ilyen jósoknak további szövegeket is tulajdonítanak, amely ugyan eddig még nem valósultak meg, de bekövetkezésüket várják, valószínűnek találják.

Mindez kimeríti a „jövőre emlékeztetés” fogalmát.

Gagyí érdeme ezen kívül még két vonatkozásban nyilvánvaló. Egyrészt az ő adataiból világos igazán, hogy nem elszigetelt, „csongrádi” jelenséggel számolhatunk, inkább csupán a korábbi gyűjtések ilyen adatainak szórványos volta miatt nem figyeltek fel a folkloristák e műfaj szélesebb körű elterjedésére.

Gagyí találó megjegyzései a „jóslás” idődimenziójára, valamint más folklór jelenségekkel való összefüggésére – ezek is fontos felismerések.

Még ennél is fontosabb, hogy kitűnő szakirodalomból, Mircea Eliade nyomán azt is említi, itt egy régi vallási gyakorlat nyomára bukkanunk. A *vaticina ex eventu* (‘jósszöveg a már bekövetkezett eseményből’) megnevezése e gyakorlatnak azt jelenti, hogy az ilyen szövegek szerzői már megtörtént eseményeket adnak elő próféciaként. Ehhez a találó megjegyzéshez nincs mit hozzátennünk. Legfeljebb azt hangsúlyoznánk még, hogy itt nem csupán a „történelem” (vagyis a múlt) a jóslások tárgya, hanem a további jövő is, amelyre mintegy emlékeztetnek. A már bevált jóslások, jóslásrészletek hitelesítik a még meg nem valósultakat is.

Gagyí dolgozatát ismeri, sőt fel is használja Gógh Zsolt az ezredfordulós jövővándorlásokról szóló írásában, amely egy igazán heterogén jellegű tanulmánygyűjteményben látott napvilágot. Ebből számunkra a leginkább megnyugtató

³ Gagyí 1998. 45.

Barna Gábor dolgozata volt, aki folklorisztikai keretben érintette, az ezúttal éppen az ezredfordulóhoz kapcsolódó népi vélekedések kérdését.⁴

Másik „jövőre emlékeztető” példánk még közismertebb.

Már az említett jósek is gyakran foglalkoztak konkrétabb vagy általánosabb időjóslással. Az ilyen *prognosztikának* nagy szakirodalma van a magyar néprajztudományban is. Noha itt is voltak korábbi előzmények is, mégis, azt mondhatjuk, először Szendrey Zsigmond foglalta össze ezt a hagyományt a *Magyarság Néprajza* „jeles napok” című fejezetében.⁵ Ez az elnevezés itt arra utal, hogy e napok „jeleznek” valamit, előre mutatnak. Szendrey egyetlen sor forráshivatkozást sem ad, ám maga jól ismerhette az ilyen néphagyományt, sőt maga is olyan nemzedékhez tartozott (1879-ben született), amely számára az ilyen prognosztika voltaképpen igazolható, a mindennapi élet során évtizedeken át megtapasztalt, egyszóval kipróbált magyar meteorológiai és az éghajlatra vonatkozó összefüggéseket jelentett.

Szendrey kategorizálta is a különféle „jeles” napokat. Ilyen elnevezései közül számunkra most a „negyvenes nap” a legérdekesebb. E név azt jelenti, hogy egy-egy adott nap időjárása negyven napra előre befolyásolja az időjárást. (Köztudottan ilyen például Medárd napja.) Szendrey általánosabb értelemben használja a „rámutatónap” megnevezést is, amelyet azonban nem értelmez részletesen. Mégis nyilvánvaló, hogy azok a napok ilyenek, amelyek egy másik nap időjárására „mutatnak rá” – jó előre. Néhány példájának idézésével⁶ könnyen bemutathatjuk, hogyan is érvényesül itt a jövőre emlékeztetés.

Január 1-e Újév. Mint minden kezdet, szimbolizálja az egészet. Az „*omen principii*” elv alapján, ami ahogyan ezen a napon történik, úgy lesz az egész esztendőben. Például ezért kell bőségesen enni e napon.

Január 2. Makár. Időjárásával szeptembernek és derült idejével a bő gyümölcstermésnek rámutató napja. (Itt még az első tekintetre érthetetlen – és Szendrey által sem felismert – összefüggéseket is jól értelmezhetjük. Szeptember az év 9. hónapja, január 2-a pedig a Karácsonytól (december 24-e) számított 9. nap. Itt az „éves időjárás” olyan prognosztizálása szerepel, amelyben minden egyes nap egy-egy következő hónap időjárását jelzi előre.) Köztudottan ilyen a hagymakalendárium, vagy a Luca-nap és Karácsony közti 12 napból a jövő év hónapjaira történő időjóslás.

Az ilyen jövőre emlékeztetés az egész évet áthatja. Előre utal, és a jóslat bekövetkeztekor szokták kommentálni. Sőt, ha éppen nem is válik be ez az előrejelzés egy-egy esztendőben, az sem csorbit érvényességén. Erre is könnyen idézhetünk példát!

A március 19-iki, József-napi időjárás a nyárra utal. Sőt, e napon a szivárvány színei is a termés milyenségét jelzik előre. Hogy ez pontosan miképp is

⁴ Lásd Mojzes 2000. Ebben Gógh 2000 és Barna 2000. Barna Gábor másutt, más vonatkozásban is gazdag anyag, és jó felismerések révén érintette a magyar népi idő-használat kérdéseit. Ezekre most nem tudok kitérni.

⁵ Lásd Szendrey 1943. Ez egyébként nem tér el az 1937-es első kiadásbeli szövegtől.

⁶ Szendrey 1943. 270-271.

van – arra Szendrey nem tér ki.⁷ Nemzetközi párhuzamokból is tudjuk azonban, hogy igen sokféle magyarázat lehetséges, azaz akármilyennek látszik is a szivárvány, az általa jelzett jóslást mindig lehet beválni tekinteni.

Folklorisztikánk kimutatta (vagy legalábbis bemutatta), hogy e prognosztika elválaszthatatlan a naptárak, kalendáriumok, csíziók hagyományától, és évezre-des művelődési elemeket hordoz.⁸ A jövőre emlékeztetés technikája is ilyen, széles körben és évezredek távlatában is megtalálható. Az ilyen összefüggéseket most nem volt terem bemutatni. Például éppen a 40 nap említése időjárás-határ-ként így – művelődéstörténeti és komparatív vizsgálatok segítségével – lenne értelmezhető.

Azt pedig, mi is a közös oka a „jövőre emlékeztetés” ideológiájának: könnyen felismerhetjük. Már a *vaticina ex eventu* megoldás elméleti háttere is az idő körforgása, az „örök visszatérés”. A naptár, az évszakok rendszere ezt nyilvánvalóan dokumentálják. És ez már el is vezet ahhoz az ideológiához, amit a *Prédikátor Könyve* (I:9) oly közismerten és frappánsan fogalmaz meg: „Ami volt, ugyanaz, mint ami ezután lesz; amit megtettek, ugyanaz, mint amit ezután tesznek majd meg, és nincsen semmi új a Nap alatt.”⁹

Irodalom

BARNA Gábor

2000 A világvégével, a világ elmúlásával, a 2000. évvel kapcsolatos képzetek, in: Mojzes Imre szerk. *Ezredforduló. Tanulmányok a dátumváltásról*. Budapest, Miniszterelnöki Hivatal. 2000. 25–34.

GAGYI József

1998 *Jelek égen és földön. Hiedelem és helyi társadalom a Székelyföldön*. Csíkszereda, KAM – Pro-Print Könyvkiadó. (Helyzet könyvek)

GÖGH Zsolt

2000 Ezredfordulós jövődölések népi hagyományunkban, in: Mojzes Imre *Ezredforduló. Tanulmányok a dátumváltásról*. Budapest, Miniszterelnöki Hivatal. 2000. 123–138.

⁷ Szendrey 1943. 274.

⁸ A magyar folklór időszemléletéről készített terjedelmesebb dolgozatomban (Voigt 2001) tüzetesebben foglalkoztam a kérdéskörrel, idézve ott Halász Albert, Katona Imre, Verebélyi Kincso és mások ide vágó műveit is. Mindezt most nem ismételtem meg.

⁹ Megemlítem, hogy dolgozatomban a húsz perces időkeretbe szánt szöveg volt és most (2003 augusztusában) is csupán némi stilisztikai átfésülést végeztem el. Ezért nem utalok az újabb vagy nemzetközi szakirodalomra sem. Az előbbi jegyzetben is említett dolgozatomban mégis tartalmazhat némi továbbgondolásra alkalmas adatokat, felismeréseket. Már lezárt dolgozatom újragépelése során jutott a kezembe Szigeti Jenő új könyve (2002), amely ugyan nem érinti közvetlenül témámat, azonban a magyar apokalipszis-irodalom eddig társtalanul magas színvonalú és élvezetes műve, úgyhogy e helyütt is szeretném rá felhívni a figyelmet!

MOJZES Imre szerk.

2000 *Ezredforduló. Tanulmányok a dátumváltozásról*. Budapest, Miniszterelnöki Hivatal.

POLNER Zoltán

1980 *A Teknyőkaparó*. Szeged. (Csongrád Megyei Könyvtári Füzetek 13.)

1996 *Bábakereszttség. Népi szövegek Szeged környékéről*. Szeged, JGyTF Kiadó.

SZENDREY Zsigmond

1943 Jeles napok. In: *A Magyarság Néprajza. IV. kötet*. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 269–285.

SZIGETI Jenő

2002 *A hármás angyali üzenet*. Budapest, Heted7világ Kiadó. (Evangélium mindenkinek)

VOIGT Vilmos

2002 Az idő szerepe a magyar folklórban, in: Árva Judit – Gyarmati János szerk.: *Közelítések az időhöz. Tanulmányok*. Budapest, Néprajzi Múzeum, 119–133.

Vilmos Voigt

Remembering the Future

No culture can function without its own past and the „cultural remembrance” of the past is usually called *tradition*. Direct allusions, pressure and sometimes simply orders to remember can be called *making remember*. The use of causative designates that here creation, generation and preservation of memories are demanded and are in operation. Communication about the future, or more precisely „making remember the future” is not only a theoretical possibility, but actual examples can be quoted especially in connection with eschatology.

Hungarian folkloristics has demonstrated that the prognostic outlined in the present study is inseparable from the tradition of calendars, almanacs and the so called „csízió” almanacs, and it carries thousand-year-old cultural elements. For example, the 40 days period mentioned as a weather-boundary could be interpreted like this with the help of culture historical and comparative studies. We can easily realize what the collective reason for the ideology of „making remember the future” is. The theoretical background of the *vaticina ex eventu* solution is the cyclical nature of time, the „eternal return”. The calendar and the system of seasons clearly certify this.

Szilárdfy Zoltán

SZENT ISTVÁN KIRÁLY LELKISÉGÉNEK MOTÍVUMAI AZ ELSŐ ÉVEZRED FORDULÓJÁN

Hartvik püspök legendája szerint Szent István király „szellemének fiatal korában felvett szigorát élete végéig megőrizte. Alig nyílt ajka nevetésre, mivel az Írásra gondolt:

Akkor is fájhat a szív, amikor nevetünk
és az örömnél is lehet szomorúság a vége.

Mindig úgy mutatkozott, mintha KRISZTUS ÍTÉLŐSZÉKE ELŐTT ÁLLNA, lelki szemeivel az ő tisztelendő külsejű jelenségét látta, s kimutatta, hogy Krisztus a száján, Krisztus a szíven, Krisztust hordozza minden tettén. Szíve-lelke minden vágyával A VÉGSŐ NAPOT képzelte maga elé, s már a Mennysors ország lakója, angyali társalkodás társa óhajtott lenni. Mindenféle fajta Istennek tetsző erénnyel ékes lévén eltökélte: Isten színe előtt szentségben és igazságban él életének minden napján, hogy benne már AZ ELJÖVENDŐ MEGDICSŐÜLÉS valamilyen ragyogása lássék.”¹

Ez a lelki portré nem legendai toposz, hanem István király kifejező lélekrajza, amely a szentté avatás évében (1083-ban) így élt a köztudatban. Szent István lelki karakterét a végítéletet az ezredik évben szorongva váró eszkatológikus szemléletű, a mennyei Jeruzsálembe vágyakozó, mindig lelki készenlétre hangoló paruziás várakozás hatja át.

Az ítélő Krisztussal való szembesülés tudata járta át akkor, amikor „a királyi rendelkezések gondjával elfoglalva egész napját tárgyalásokra és tanácskozásokra fordította, az éjszaka csendjében arra törekedett, hogy magát virrasztásba s imádkozásba vesse, idejét elmélkedéssel töltse, könnyeit hullassa, könnyörgéseiben Istent szólítsa, s kérve kérte, hogy AZ IGAZ BÍRÓ mérséklete szálljon irgalmasan mindennapos ÍTÉLKEZÉSÉRE.”²

Az 1000. évet, a millenniumot rettegve várták a kortársak is. A 10. század végének krónikásai a végítélet kezdetét, az Antikrisztus eljövetelét jósolták, az apokaliptikus víziók valóra válásától tartottak. Az 1000. év apokaliptikus rettenetének

¹ Érszegi 1983. 48.

² Érszegi 1983. 45.

várása és az utána bekövetkező új korszak között legnyilvánvalóbban a clunyi szerzetes, Raoul Glaber krónikájában tükröződik. „Az említett 1000. éven túl, mintegy a harmadik év beálltával, szerte az egész földkerekségen, főleg azonban Itáliában és Galliában, hozzákezdtek az egyházak építéséhez. Mindegyik keresztény nép abban versengett, hogy szebbel rendelkezzen, mint a másik.”³

Szent Istvánnak voltak közvetlen kapcsolatai is Cluny-vel. Ő is, mint sógora, II. Szent Henrik császár imaszövetséget kötött a szentség hírében álló Odilo clunyi apáttal és ajándékot is küldött a monostornak. Fennmaradt Szent Odilonak egy Szent Istvánhoz írott levele is. Tudjuk, hogy egyik tanítványa a Szent Király kérésére Magyarországra jött és itt fontosabb egyházi méltóságot töltött be. Minden bizonnyal mestere eszmevilágát terjesztette.⁴

Szent Odilo nevéhez kapcsolódik a halottak napjának megtartása a mindenszentek ünnepét követő napon, amelyet éppen az ezredforduló előtt két évvel, 998-ban rendelt el, s amely így bevonult az Egyház liturgikus évébe. A halottak napi liturgikus szövegek hangvétele az igazságot szolgáltató ítélet jegyében születtek.⁵ Megemlítendő itt az ún. „Libera...” szövegezése, melyet a gregorián dallama mellett, később a zenetörténet nagy mesterei is feldolgoztak. Verses, de szöveghű fordítását Tárkényi Béla egri papköltőnek köszönhetjük:

Ments meg engem, Uram! az örök haláltól,
Ama rettenetes napon minden bajtól,
Midőn az ég és föld meg fognak indulni,
S eljössz a világot lángokban ítélni.

Reszket minden tagom, borzadok és félek,
Földi pályát végzett szegény, bűnös lélek;
Félek a naptól, mely vizsgálni fog s dúlni,
Midőn az ég és föld meg fognak indulni.

Haragnak napja az, inség s veszély napja,
Nagy nap, mely a bűnöst gyötrelemnek adja;
Midőn Te, ki mindig éltél és fogsz élni,
Eljössz a világot lángokban ítélni.

(Zsaskovszky: Énektár, 1855.)

Az Absolutio szertartásának éneke a 10. századból való, Szent István király tehát ismerhette, s a végső dolgok szemléletében hatással lehetett rá.

Természetesen mind az apostoli, mind pedig a nicea-konstantinápolyi hitvallást könyv nélkül is tudhatta István király, mivel ezeket a bértálalás szentségének fölvétele előtt memoriterként tudni s együttal értelmezni kellett. Itt Szent

---

³ Marosi 1997. 46.

⁴ Waczulik 1938/39. 67.

⁵ Artner 1923. 327, 320.

Adalbert oktatása is feltételezhető, aki a clunyi lelkiséget és szellemet, mint bencés szerzetes Istvánnak közvetíthette. Mindkét Credo-ban szerepel Krisztus második eljövetele: „onnan léssen eljövendő ítélni eleveneket és holtakat.”

Az Utolsó Ítélet ábrázolása a romanika ikonográfiájában központi szerepet tölt be, különösképpen az ítéletet ülő Isten- és Emberfiának alakja, amely mint Pantokrátor számos művészeti emléken fordul elő. Előszeretettel alkalmazták a templom apszisában, illetve a kapuzat timpanonjában Maiestas Domini ikonográfiai típusként. Gyéren fennmaradt 11–12. századi emlékanyagunkban találunk rá példát. Szent István évszázadából a legjelentősebb a gyulafehérvári Szent Mihály székesegyház kaputimpanonja, melyen az oroszlanos trónuson ítéletet ülő Krisztus jobbja a végítélet angyala, Mihály jár közbe jobbjaiban a kereszt győzelmi jelével, a másik oldalon pedig az Úr hírnökeként Gábor arkangyal áll őrt. E kompozíció eszmeisége jelenik meg a Szent Korona miniatűr zománckép együttesén is. Ide sorolható: a feldebrői attemplom két freskó töredékén, a hidegségi templom apszisában, s talán a legkifejezőbb az archaikus hatású ún. „tabáni Krisztus” Óbuda területéről.⁶

Szent István személyéhez az iparművészet-történet következő tárgyi emlékei állnak a legközelebb, melyeken Krisztus, az emberiség eljövendő bírása szerepel. Az 1031-ben, a királyi házaspár, István és Gizella által adományozott miseruha bíbor selyemre arany szálakkal hímzett gazdag ikonográfiai programjában központi helyet foglal el a mandorlába foglalt Rex Glorae – azaz a Dicsőség Királya – melynek körirata: »SESSIO REGNANTEM NOTAS ET XPM DOMINANTEM«.⁷ A mai kutatás alapos feltételezése szerint ezt a liturgikus öltözetet, melyet az első magyar király, nyilván fogadalom beváltásaként az általa alapított és építtetett székesfehérvári Boldogasszony bazilikának ajándékozott, nemcsak a saját kezében tarthatta, hanem annak ikonográfiai programjában is valamilyen szinten résztvett. A miseruha nem sokkal később már a királykoronázások során az új uralkodó ünnepi palástjaként funkcionált, s a rajta látható, sokalakos, dekoratív, ragyogó ábrázolás a koronázási rítus végén is felhangzó ősi hálaadó himnusznak, a Te Deum-nak szövegillusztrációja. A közismert ókeresztény himnusz egyes sorai rárimelnek a már említett Krisztus-ábrázolásra: „Tu rex gloriae Christe, tu Patris – Sempitemus es Filius... Iudex crederis esse venturus” – „Krisztus Isten Egyszülöttje, Király vagy Te mindörökre... Onnan léssel eljövendő, mindeneket ítélendő.”

Ugyanez a Krisztus-típus tekint ránk a magyar Szent Korona mindkét részének zománcképéről.⁸ (2. kép) Joggal feltételezhető, hogy a liturgikus szövegek és a kor művészetének bármelyik műfajhoz köthető ábrázolása a vizuális élmény erejével hatott Szent István lelkiségére, amely – a már idézett legenda jellemzése szerint – kifejezésén, külső magatartásán egyaránt megnyilvánult.

Köztudott Szent István Mária-kultusza, melynek színezetét az első ezred-

⁶ Marosi – Wehli 1997. 22,23. és 42, 51. kép

⁷ Kovács 1958. 189, 8. kép

⁸ Kovács – Lovag 1980. 27, 45.

forduló ítélettől szorongó hangulata is meghatározta. Ennél a kérdésnél ismét a clunyi pietas befolyásával kell számolnunk, ugyanis a reformmozgalom első szellemi vezére, a monostort alapító Szent Odó, Szűz Máriát az Irgalmasság Anyja (*Mater Misericordiae*) címen tisztelte. A szent apát egykor egy megtért útonállót vett fel szerzetesnek, aki annyira vezekelt bűneiért, hogy a vezeklő öv belenőtt ágyékába. Halálos ágyán megmondotta Odónak, hogy tündöklő szépségű asszony jelent meg neki, aki magát az irgalmasság anyjának nevezte és megmondta, hogy három nap múlva magához veszi őt. Az Irgalmasság Anyjának tisztelete egy híres franciaországi kegyhelyen, Le Puy -ben találta meg központját, ahol a 10. század óta az Irgalmasság Anyjaként tisztelik Máriát. Szent Majolus (+994) itt gyógyított meg a kereszt jelével egy vakot, így szólva hozzá: „Menj haza, és mondd el, mit művelt rajtad Mária hatalma.” Ezen a szent helyen énekelték először minden este az Irgalmasság Anyját dicsőítő szépséges, mélyen emberi érzésekkel átjárt éneket, a máig népszerű *Salve Regina* -t. Hermannus Contractus (+1054) a béna Herman, a Bodeni-tó szigetmonostorának sánta szerzetese, István király kortársa ennek a gyönyörű éneknek szerzője, mely inkább ritmikus próza, mint vers. Hermannus, aki gyermekkorától egész életét bénán, cellában töltötte és csak néha ülhetett ki a tó fölé nyúló erkélyre, mélyen átérezte, mennyire könnyekkel teli völgyben élünk, és így szerezte az Irgalmasság Anyjának himnuszát:⁹ „Üdvözlégy Királyné, Irgalmasság Anyja, életünk, édességünk, reménységünk üdvözlégy! Hozzád sóhajtunk Évának számkivetett fiai e siralom völgyéből. Fordítsd reánk tehát szószólónk irgalmas szemedet és e számkivetés után mutasd meg nekünk méhednek áldott gyümölcsét, Jézust.” Az eredeti szöveg három latin kifejezése figyelemre méltó, a már idézett „*Mater Misericordiae*”, a siralom völgyének megfelelő „*valle lacrymarum*”, melyben visszacseng a végítélet ősi hiedelem szerinti helye, a Josafat-völgye, valamint az „*Advocata nostra*”, amely mint a jogból kölcsönzött szóhasználat, a nála menedékre találó hívek ügyvédeként szólít ja meg Máriát. Mindhárom kifejezés a végítélet ezredforduló hangulatát érzékelteti a Mária-tisztelet ezen Szent István előtt, minden bizonnyal ismeretes szenténekekben.

Az utolsó ítélet grandiózus látomásához nemcsak a Szent Fia jobbánál esedező Istenanya alakja tartozik, hanem Dániel próféta apokaliptikus jövődölései óta Mihály is, a mennyei nagyfejedelem, aki Szent Pál tesszalonikiakhoz írt második levelében az ítélet harsonáját fújja meg, s azóta az arkangyal a végítélet fontos szereplője, kezében az igazságosságot jelentő mérleggel és karddal. Szent Mihálynak az Anyaszentegyház és birodalmak, országok őrző angyalának vallási tiszteletében és ikonográfiájában az ezredforduló közeledtével egy nagymértű föllendülés figyelhető meg, éppen a második újrövetkor betöltendő jelentősége miatt. Ebből a körülményből értelmezhető, hogy a Szűz Mária-titulusokon kívül, a tíz püspökséget megszervező István király két székesegyházat, a gyulafehérvárit, s a már a 10. század utolsó harmadában épülhetett veszprémi szentegyházat Mihály arkangyal oltalmába ajánlotta. Középkori helységneveink 86

⁹ Radó 1998. 245.

Szent Mihályról nevezettet ismernek, de az Árpád-kori templom-patrociniumok sem sokkal maradnak el ettől.¹⁰

Az Ítélet Angyala a románkori magyar művészetben Gyulafehérvárott, Pécsen és Csornán maradt ránk. Ezen kőfaragványok örökítették meg azt a lelkiséget, amely az első magyar összefüggő nyelvemlékünkben, a „Szent Asszin Mária” után „Úr Szent Mihályt” is megemlíti, mint az utolsó ítélet fontos motívumát a temetés szertartásához tartozó külön ítélet transzcendens mozzanataként.

Szent István király lelkiségében – a nemzet címerében máig meglévő heraldikai motívum – a kereszt foglalt el kiemelkedő helyet, ugyanis a II. Baszileosz bizánci császártól kapott Szent Kereszt ereklyét családja, s az egész Árpád-ház nagy becsben tartva, tisztelettel őrizte.¹¹ A kereszt, mint paruziai motívum az ókeresztény hagyomány szerint visszatér a végítéletkor, az evangélium tanúsága szerint „föltűnik az Emberfiának jele az égen”.¹² Az élenjáró kereszt leginkább a körmeneti feszület funkciójában jut kifejezésre. Ebből a műfajból fennmaradt néhány muzeális példánya 10. századtól kezdve. Így Veszprémben is a Laczkó Dezső Múzeumban. (1. kép) Az 1100 körüli aranyozott bronz kereszt három ágának vége hegyikristályt foglalt magába. A corpus a keresztről uralkodó Krisztus király.¹³ Őt követik a földi és az örök élet processziójában alattvalói a királytól a jobbágyig.

A kereszt visszatérésének eszkatológikus eszméje szembevetően nyilvánul meg a hetoimaszia ábrázolásokon, amely az ítéletre visszatérő Krisztus díszes királyi trónusa, rajta crux gemmatával, a Megváltó egyéb inszignái között félreérthetetlenül az Apokalipszis utolsó mondatára mutatva: „Jöjj el Uram Jézus! MARANATHA – Az Úr eljön!”

A felsorolt lelki momentum ok az első ezredforduló körül olyannyira jellemezték a szellemi légkört, hogy Szent István koronázási ünnepségeit nem véletlenül karácsony nyolcadára, Kiskarácsony ünnepére, 1001 január 1-re tűzték ki, tiszteletben tartva az első eljövétel ünnepnapját, amelyen úgy sejtették, hogy talán bekövetkezik a rettegetve várt végítélet

Irodalom

ARTNER Edgár

1923 *Az egyházi évek, ünnepeinek és szertartásainak kimerítő leírása és magyarázata*, Budapest.

ÉRSZEGI Géza (szerk.)

1983 *Árpád-kori legendák és intelmek*. Budapest.

KOVÁCS Éva

1958 *Casula Sancti Stephani Regis*, in: *Acta Historiae Artium* V/3-4, Budapest.

¹⁰ Mező 1991. 161-169.

¹¹ Szilárdfy 1996.

¹² Szilárdfy 1990.

¹³ Mikó – Takács 1994. 198-199. Kat. szám 15.

KOVÁCS Éva–LOVAG Zsuzsa

1980 *A magyar koronázási jelvények*. Budapest.

MAROSI Ernő

1997 *A középkori művészet történetének olvasókönyve XI-XV. század*. Budapest.

MAROSI Ernő–WEHLI Tünde

1997 *Az Árpád-kor művészeti emlékei*. Budapest.

MEZŐ András

1996 *A templomcím a magyar helységnevekben (11–15. század)*. Budapest.

MIKÓ Árpád–TAKÁCS Imre (szerk.)

1994 *Pannonia Regia*. Budapest.

RADÓ Polikárp

1998 *Az egyházi év*. Budapest, Bencés Kiadó.

SZILÁRDFY Zoltán

1996 *A kettős kereszt – Kultusz és szimbólum Kelet és Nyugat között*, in: *Magyarok Kelet és Nyugat között*, szerk.: Hofer Tamás, Budapest.

SZILÁRDFY Zoltán

1990 „Kik a kerubokat titkosan ábrázoljuk...” Liturgia és kompozíció, in: *Művészettörténet Értesítő*, 39, 1-2. 82-91.

WACZULIK Margit

1938-1939 Szűz Mária tisztelete kereszténységünk első századában. *REGNUM Egyháztörténeti Évkönyv 1938/39*, Budapest, 59–74.

Szilárdfy, Zoltán

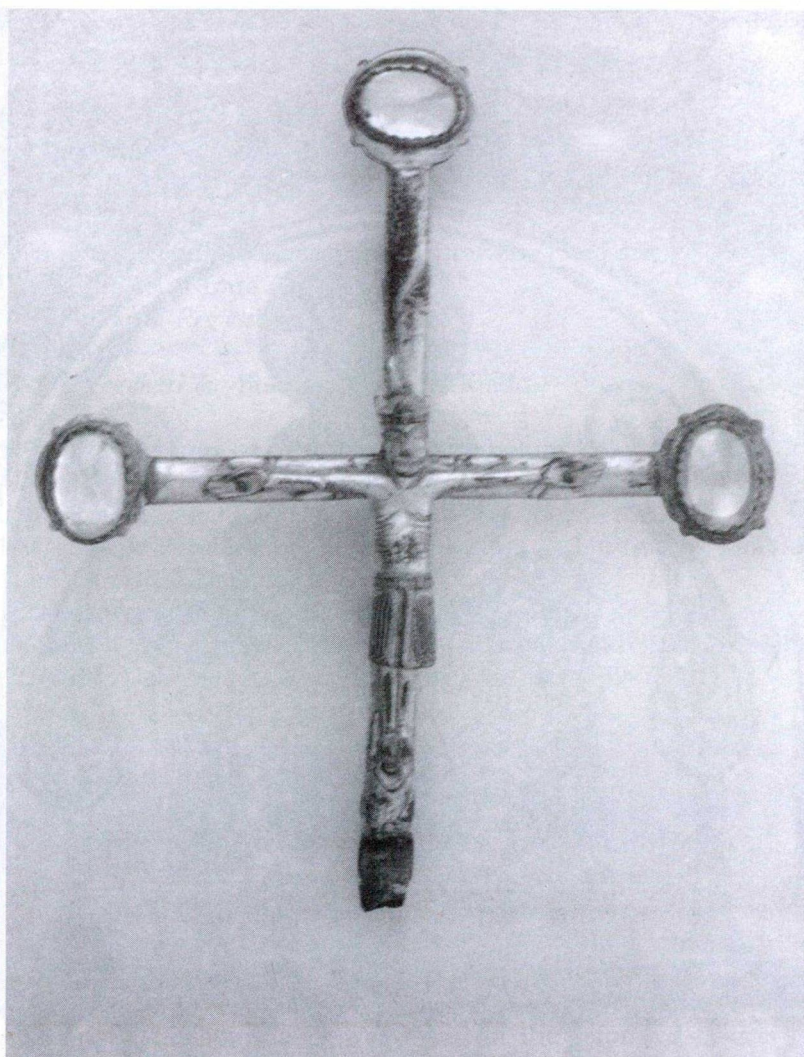
Motifs of the Spirituality of King St. Steven at the Turn of the First Millennium

The spiritual character of King St. Steven was inspired by a parusian expectation of the thousandth year which was longing to be in the heavenly Jerusalem. People were waiting the beginning of the Last Judgement, the arrival of the Antichrist. This spirituality was living in the reformed cloister of Cluny. King St. Steven had direct contact to Cluny. The celebration of All Souls' Day is rooted also in Cluny. Depicting of the Last Judgement had a central role in the iconography of the Romanic and has also many examples in Hungary. This spirituality, the Christ figure and the vision of the Last Judgement occurs also on objects connected to the saint king (Holy Crown, coronation cope, etc.). Many churches were dedicated to the protection of Archangel Michael, angel of the Last Judgement.

Veneration of the cross occupied an important place in the spirituality of the king. The cross occurs also on the Holy Crown of Hungary. The coronation of St. Steven was held consciously on the octave of Christmass, on 1st of January 1001 when the Last Judgement was expected.

1. kép. Az ítéletet ülő Isten – és Emberfia. A magyar Szent Korona zománcképe.

2. kép. A keresztről uralkodó Krisztus király. Körmeneti feszület, aranyozott bronz, 1100 körül, Laczkó Dezső Múzeum, Veszprém.

A VILÁGVÉGE ELŐJELEI AZ ÉRDY KÓDEXBEN ÉS A KÉT KÖNYVBEN

Az 1526-ban keletkezett Érdy Kódex magyar nyelvű kódexirodalmunk légtérjelmesebb alkotása. Szerzőjének nevét nem ismerjük, csupán azt tudjuk, hogy karthauzi szerzetes volt. A Karthausi Névtelen (KN) szemléletét a 16. század elejének történelmi politikai és szellemi valósága határozta meg. A latin nyelvű prologusban kifejtett írói célkitűzés, az új idők emberére mutató magyar nyelvű előszó és a mű egésze alapján a kódex már azon művek sorába tartozik, amelyek a humanizmus magyar nyelven való megjelenését mutatják. E kódexnek ugyanakkor már előreformációs jellege is van. – A scriptor a két előszóban hiányolja, hogy magyar nyelvre eddig még nem fordították le a Bibliát, s a nemzeti nyelvű bibliafordításokról megemlékezve kiemeli Szent Jeromos érdemeit. Művének célja részben a hiányzó magyar nyelvű Biblia pótlása, részben pedig a Magyarországra is elérkezett lutheri eszmék terjedésének meggátolása. – Ez utóbbi célkitűzés azonban önmagában véve nem döntheti el a kódex haladó vagy haladásellenes jellegét. Amint azt Kardos Tibor is megállapította: a bibliafordító Jeromos tisztelete és a könyvmásolás kultusza „Két olyan jelenség, mely Németalföldön is a 'devotio moderna' legjellemzőbb kísérő jelensége. Elsősorban bibliafordításokat jelentett és bibliai szövegek másolását, egy olyan szemléletet, mely a forrásokhoz akart visszatérni, a középkori népi eretnekségekhez hasonlóan bibliaközponti volt”.¹ A 'devotio moderna' Európában éppen a karthauziak között terjedt el; így az Érdy Kódex is azon művek közé sorolható, „...melyek ezt a gyökeresen előreformációs magatartást mutatják, s egyszerűsmind a humanizmus megjelenését magyar nyelven.”² Kardos azt is leszögezi: „A Karthauzi Névtelen művét az önmagában véve még nem fosztja meg haladó jellegétől, hogy nem csatlakozik a reformációhoz. A nemzeti nyelvű bibliafordítás pedig egyáltalán nem feudális egyházi célkitűzés, ha olyan össznemzeti igénnyel lép fel, mint éppen a Karthauzi Névtelen a Prologusban.”³ – Bán Imre véleménye szerint: „Az anyanyelvű bibliafordítás sürgető követelése... a sokszor kárhoztatott husztok, eretnekök felé közelíti a néma barátot”; s a kódexíró egyik

¹ Kardos 1955. 351

² Kardos 1955. 365

³ Kardos 1955. 368

forrás fejtegetéséről szólva találóan jegyzi meg: „a kolostor falai közé szinte belibben a humanizmus fuvallata.”⁴

A scriptor saját fogalmazású szövegeiben nemcsak a mohácsi vész körüli magyar társadalmi jelenségek tárulnak fel, hanem a magyar és az európai történelmi események összefüggései is; mindezekről az író kifejti egyéni véleményét, s a leírtakból mindig levonja a megszívlelendő magatartásbeli-erkölcsi tanulságokat is.

Az Érdy Kódex és Károlyi Gáspár Két Könyvének megírása között csupán 37 év telt el. A 16. század hasonló társadalmi-történelmi körülményei között megszületett két mű célkitűzései alapvető rokonságokat, sőt azonosságokat mutatnak. Ugyanez mondható el a két író gondolatvilágáról, írói közlendőjéről, nyelvhasználatáról is.

Gondolkodásuk legalapvetőbb közös vonása: mindketten féltő aggodalommal szemlélik a magyarság anyagi és erkölcsi pusztulását s a magyar függetlenség végveszélybe kerülését. – Az őszösvetségi és újszösvetségi próféciaírából, látomásokból kiindulva a végítélet s ezzel együtt az Antikrisztus közelgő e jövetelének jeleit saját koruk eseményeiben látják megvalósulni. A katasztrófális helyzet gyökere mindkettőjük szerint: a hitetlenség eláradása, a bálványimádás elterjedése. A KN a bajok egyik okaként a lutheri eszmék térhódítását, Károlyi pedig a pápai tanok meglétét jelöli meg. Azonban e tanok elemzésére vagy cáfolatára egyik munkában sem kerül sor. Mindkét mű a társadalmi gondokat, azok okait, valamint a keresztény világra zúdult török veszélyt tárja fel sokoldalúan részletezve.

A KN bírálata elsősorban az egyházi és világi uralkodó körök vagyonghajzásáról, az anyaszentegyház tekintélyének hanyatlásáról s a köznép anyagi pusztulásáról, erkölcsi süllyedéséről szól. Az egyház szilárdságát a mohamedán tanok térhódításával együtt természetesen a lutheri tanítások is megingatják. (E tanokról különben a scriptor közelebbi, alaposabb ismeretekkel nem bír – amint ez a mű egészéből kitűnik.) Mindezek következménye a királyi hatalom megengása, a nemzeti függetlenség végveszélybe kerülése s végül a mohácsi csatavesztés. E katasztrófa jelentőségét a rideg tényközlés eszközával így érzékelteti a scriptor: „Magyarország nagyobb részre elvesze mind Lajos királlyal és az urakkal. Ezeröttszázhuszonhét esztendőben.” (300a).

A török terjeszkedés természetesen világméreteken is veszélyezteteti a keresztényiséget. A Mohács körüli magyar és európai helyzet így kapcsolódik össze, s így válnak a jelen tragikus eseményei a próféciaák szerinti végítélet kézzelfogható jeleivé. – Mindezen tényeket legszebb magyarságú kódexünk a 16. századi beszélt nyelv szemléletes kifejezéseivel élve festi elénk. A részletező korrajzokat a könyörtelenül bíráló hangvétel jellemzi, s áthatja a szenvedőkkel való érzelmi azonosulás. – A hatalmas anyagból e helyen csupán néhány jellemző képet idézek: „Lélek szerint kedéglén látjuk minden állapotokban ez világnak hamar való elvégezetit. Mert az egyházi fejedelmeknek ő tudományok és jó példájok nem világosít. Ez világi fejedelmeknek hatalmasságok teljes vérontással. Az szegény népeknek is ő jó életjük felette igen eltávozott az mennyei szent életnek követségétől.” (106a). – A jelen történelmi korszak a hatvan esztendő

⁴ Bán 1976. 33, 75

öreg emberhez hasonlatos. „Az hatvan esztendősen vén emberben mind erő, mind ifjúságnak zsírja elfogyatkozik, és naponként míg tovább-tovább vonszja vénségét, ereje szakadt, orcája megráncosul, inai nem bírják. Ha leül is jaj, ha felkel is jaj! Az elmúlt öröm, vigasság nyögésre, óhajtasra fordult. Sem eget, sem napot nem láthat szömével. De valahol jár-kél, csak az fekete földet nézi, kiben hamar lakása és változása leszen. Azonképpen vagyon dolga és folyása ez mastani hatod évi időnek, miképpen jól látjuk. Minden országok töretnek; városok, valók, szentegyházak pusztulnak. Emberek fogyatkoznak, gonoszságok megbővülnek, jószágok meghidegödnek; mindenütt hadakozás, mindenütt vérontás. Nincsen sem istenfélőknek, sem szegény ádámfiának bátorsága, holott megmaradhassanak. Azért minden ítéletnélkül látjuk, hogy ez világ elvénuult, és közel vagyon fogyatkozásának végezeti.” (40b). A főemberek „Istent káromolják, és Istennek szent parancsolatját nemcsak nem tartják, de tartani sem hagyják; Kik hamisan esküsznek; kik ártatlan vért ontnak; kik mást elárulnak; kik álnoksággal, csalárdsággal, hazugsággal élnek; kik Isten helyött pokolbeli ördögöt imádnak, tisztölnek és tanácsolnak, kik Úr Istennek, anyaszentegyháznak, atyjuknak, anyjuknak és fejedelmüknek engedetlenök.” (524a) „Ők szegényeket nyúznak, fosztanak, és ártatlan vért ontnak; és az hatalmasságot törvénynek tudják az igazság helyött, kinek miatta mastan elmerült ez világ.” (27a)

A végítélet jeleit a következő tények is mutatják:

„Antikrisztusnak jövetelikoron felette igen elbővül ez világon az gonosz gyilkosság, ragadozás, fősvényiség, kevélység, förtözetnek undoksága; elbővül az álnokság, és meghidegül sokakban az szent szeretet; azon örülnek, vigadnak, mikoron gonoszt tehernek – egy jegye azért, mikoron ez világon ilyen gonoszságokat látanduk. De ha ez bizony, kivel tejes ez világ, hát hihetjük, hogy avagy e jött, avagy ezennel el kell jőni, mert ime nyilván látjuk, hogy semmi emendáció ez világon nem leszen, de még tovább-tovább gonoszbak lesznek emberek. – Közönséges háborúságnak és hadakozásnak idején kell eljőni, mikoron semminémű békesség nem leszen ez világon. Nép népre támad, és ország országra tör. Kité immáran hiszünk és hallunk beltejesödöttnek lenni. Azért vagyon ennyi veszedelem ez világon. – Szüntelen való dőghalál idején kell eljőni: ezt is minden országonként nyilván látunk-hallunk uralkodni. – Eretnekségek támadnak anyaszentegyházban, és elszakadnak római szent széktől. Erről senkit ne kérdjünk, kité szemünkkel nyilván látunk, ez átkozott Lutherben lenni, ki nagy sok országokat megdöglettött átkozott hitetésével. – Óh, mennyien vannak mastan Törökországban, kik avagy haláltól való félteken, avagy ez világi gyönyörűségnek miatta elhajlottanak az pogányságra!” (30-31) „Ez átkozott, ördögöl tölt kalomár Mahumet anyaszentegyháznak nagyobb részét is, mint immáran 1527. nagyobbban szemeinkkel látjuk, mind ez világot nagyobb részre megdöglette; kinek ha az jámbor keresztyén fejedelmek az időben ellene nem állottak és támadtak volna, mind egész keresztyénséget elhajtotta, mint mastan az átkozott Luthernek szekája, kiktől az áldott teremő Úr Isten megoltalmazzon.” (605. a-b)

A magyar szentnek legendáiban, amelyekben a magyar nyelvű történetírás kezdeteit szemlélhetjük, a KN bíráló hangon tesz összehasonlítást az elmúlt századok és saját kora uralkodó köreinek magatartása között; ezzel rámutatva arra

is, milyen királyra és milyen országvezetőkre lenne szüksége a magyarságnak a jelenben.

Szent István „nagy sok szentegyházakat és kalastromokat rakattata ez országban Úr Istennek, asszonyunk Szűz Máriának és az mennyei dicsőséges szentöknek tisztosságokra, kiket külömb-külobb városokkal, valálokkal és kiül-belől való szépségökkel megerősítettvén, kiket az mastani jobbágyurak és nemesek felégetnek, elpusztítanak és magoknak foglalnak.”

István király főpapjai „nem pusztítottak, mint az mastaniak; kik gonoszságra nem költötték az szentegyház jószágát, mint az mastaniak; kik el nem rekkentötték Krisztusnak részét, jószágát, mint az mastaniak; kik sem házsártra, sem tórkosságra, sem drága ruházatokra nem vesztőgették az szent alamizsnát, mint az mastaniak. Az mastani országló és egyházbíró fejedelmekkel pokol, nem mennyország telik bel!” (496b, 497a)

Bán Imre így értékeli a scriptor társadalombírálatát: „A Karthausi Névtelen ideológiájának legfeltűnőbb, de éppen nem korszerűtlen jegye a világ végének, az Antichristus e jövetelének váradalma. Minthogy... a maga körül látott, hallott valóságot szemléli, ebben fedezi fel az idők jeleit, társadalombírálatának kortörténeti értéke van.”⁵ – Horváth János véleménye szerint: „A múlttal való minden összehasonlítás a jelent vádolta már ekkor. S írónk nemcsak afféle szokványos elégedetlenségnek ad hangot, minőt a középkor prédikációiban rendszeresen találhatni...; az ő vádjai elevenbe vágnek és rideg valóságokra sütik rá az elfajultság bélyegét.”⁶

A végítélet, az Antikrisztus eljövetelét mutató előjelek Károlyi Gáspár Két Könyvében is a 16. század beszélt nyelvét idéző, szemléletes képsorokban tárulnak elénk. A társadalmi helyzetet bemutatva a Karthausi Névtelenhez hasonlóan Károlyi Gáspár is a hittől való elszakadást, az uralkodó körök kapzsi és népnyzó magatartását, az emberek anyagi és erkölcsi romlását, az államhatalom széthullását, a török térhódítását, a magyar nemzet függetlenségének elvesztését sorolja fel. Ő azonban, a KN ténymegállapításán túllépve, a török pusztítást természetesen már Isten büntetésének tekinti a magyarság bűnei miatt: kiemelve az eláradt bálványimádást, amely esetében a római hitet jelenti.

A számos leírás közül az alábbi összefoglaló elemzést idézem:

„Hogy azért immár az Magyarország is mind az királyokkal egyetembe ilyen nagy szerencsétlenség alatt volt és vagyon, hogy országunkat az törökök elvötték, jó városinkat, várainkat elvötték és elrontották, hogy országunkat szabadon rabolják, hogy immár minden népek között nevezetesekek és útálatosok vagyunk, ez bizony történetből és az szerencse forgásából nincsen, hanem innet vagyon; bizony az török császár Isten szolgálja az magyar nemzetségnek büntetésére. Mert Istennek indítása nélkül még csak szívébe is nem jőne az török császárnak, hogy Magyarországot rontassa, ha az Isten nem indítaná az ő szívét, és az Isten nem súgná az ő filébe, hogy felfegyverkezzék. Ennek penig nem egyéb az oka, hanem az bálványimádás... Magyarországon az Istennek szolgálának ke-

⁵ Bán 1976. 33, 34

⁶ Horváth 1988. 254

vés böcsöletek vagyon. Annakokáért elvötte Isten országunkat, elvötte fejedelmünket, elvötte szabadságunkat. – Mert ez ország nagy setéségben és nagy bálvánimádásban volt, az Istennek Evangélioma nem-prédikáltatott.” (65–73.)

Károlyi Gáspár a KN-hez hasonlóan az ószövetségi példák alapján mutat rá arra is: milyen országvezető erőkre lenne szükségük a magyaroknak a jelen helyzetben. Természetes, hogy az 1560-as évek történelmi-társadalmi helyzetének megfelelően Károlyi Gáspár már több oldalról világít rá a belső bajok megoldásának eszközeire, így az összefogás szükségességére is. „Nincs az ellenségnek jobb alkolmatossága országnak megvételeire, mint mikor az fő fő népek visszat vonsznak. Mint a Magyarország ezt megkésértette. Azért az fejedelemnek gondja legyen arra, hogy az népet egyezségre hajtsa, az visszavonókat és országnak békeségének háborgatóit kiirtsa az országból.” (22)

„Az mit az ország jövedelméből győtt, azzal ország ótalmára való vitézlő népet tartson, kik az ország mellett véreket ontsák.” (21)

Károlyi Gáspár a nemzet pusztulásának sarkalatos okaként jelöli meg a köznép sanyargatását, az erkölcsök megromlását. A Két Könyvben a kiszolgáltatott emberekkel való lelki azonosulás, az uralkodó körök bírálata a Karthausi Névtelen gondolatvilágát idézik élénk – gyakran a szemléletes képsorok és kifejezések hasonlóságával is. – A főrendek „nem tisztelik, nem félik az igaz Istent, és az ő életeket nem rendelik az Istennek parancsola ja szerint, hanem az testnek kívánsága szerint járnak, kevélyek, telhetetlenek, kegyetlenek, prédálók, ártatlan vérenek ontói, szegényeknek nyomorgatói.” (27) „Nincsen vége az nagy kegyetlenségnek, nincs az fosztogatásnak, ártatlan véreknek ontásának; az szegény községnek bőrét lenyúzzák, húsát levonszák, tetemét megrontják, mint az mészárszékre való oktan baromnak, minden igazságot és szabadságot elfordítanak; ha aranyat vagy ezüstöt kívánnak, az szegén községre tájtják torkokat, álnokságot fognak és patvart hozzájuk, hogy kivehessék az szegény embertől, az mi nála vagyon; ha mezőt vagy házat kívánnak, az szegény embert ottan kiűzik az ő örökségéből. – Ez egyik oka, miért adta az Isten országunkat pogán kézbe, miért vötte el erős és szép várainkat és városinkat.” (78) „Országunknak veszedelmének ez is egyik oka, mert az szegényeknek, árváknak, özvegyeknek, úton járóknak nem szolgáltatnak igazságot sokan az fejedelmek közül – az ajándékot felette igen szeretik, és azért az igazságot hamisságra és az hamisságot igazságra fordítják.” (82-83.)

„Mi es magyarok eleitől fogva adók magunkat az részegségnek, tobzódásnak, álomnak, és azképpen alkolmatosságot adánk az pogánnak országunknak megvételeire.” (89) – „Ennek felette vagyon országban tolvajság, paráznaság, hamis eskövés, hiábavaló eskövés. Mindezekért országunk szerencsétlen; ezért rabolja az országot az pogán török, ezért veretett el országunknak határa.” (92).

A kemény társadalombírálat elmélyül azáltal is, hogy a bűnök eláradását a KN-hez hasonlóan – esetenként az Érdy Kódex képeire emlékeztető leírásokkal – Károlyi Gáspár is a végítélet jeleinek tekinti. Természetes, hogy míg a KN a hittől való elszakadás gyökerét a mohamedán és a lutheri tanokban látja, addig a Két Könyv a mohamedán hit mellett a pápai, sőt már az anabaptista hit terjedését jelöli meg a végítélet előjeleként. – Sokan elhajlottak „némelyek az pápaságra, némelyek török hűtre, némelyek anabaptisták hűtökre és egyéb számtalan sok ördögi tudományokra.” (133) „Ez világ mindenestől fogva olyan mostan, az mint szent Pál mondja; nevezi pedig az üdőt utolsó üdőnek, mikor azt

mondja: az utolsó üdőben lesznek gonosz üdők – azért kétség nélkül az Istennek ítéleti nem messze vagyom.” (134) „Az Istennek ítéleti addig nem lesz, míg nem az igaz hűtellel való szakadás megleszen, és míg nem az ördög az Antikrisztus országát felépíti. Ez pedig most megvagyom, mert látjuk, hogy az Mahumernek tudománya ez világnak egyik részét elfoglalta; az pápát esmeg ez világnak nagyobb része követi, ki az Isten templomában az Isten székibe ült, és Isten gyanánt imádatja magát nagy sok esztendőktől fogva.” (135) – Károlyi Gáspár – a KN-hez hasonlóan – megrázó erejű és szemléletes képekben festi le a végítéletnek a természetben és a társadalmak életében megmutatkozó jeleit. „Mind az ég, mind pedig az föld úgy tetszik, mintha megfogytakozott volna természetiben. Az egek nem adnak esőt az földnek zsírosítására, az föld nem terem testünk táplálására valót olyan bőséggel és gyönyörösséggel mint előbb, az fák nem teremnek olyan bőséggel, az folyóvizek nem teremtenek halakat; ezek kétség nélkül mutatják nekünk és elünkbe adják az Istennek ítéletit. Hogy mind az egész világ ilyen igen megindult, ilyen igen felforrott, fegyverre felkölt, egy nemzetség az más nemzetséget, egy ország az más országot, egy város az más várost rontja, hogy az atyafiak atyafiára támadnak, és továbbá, hogy ilyen sok tévelygések vadnak az anyaszentegyházban, sok háborúságok, visszavonások sok dolgok felől, mindezek jelensége az Istennek e jövetelinek.” (138–9)

1526-hoz, az Érdy Kódex korához képest a Két Könyvben elmélyült a társadalombírálat. Károlyi a ténymegállapítások mellett már részletezőbben mutat rá a tennivalókra is. A magyarság elsődleges feladata: összefogással, önmaga erkölcsi megjobbításával a török uralom megszüntetésére törekedni. A prédikátor szavaival élve: „Annakokáért ha azt akarjuk, hogy országunkban békeesség legyen, ...térjünk Istenhez; (a király és a fejedelmek) hagyják el az nagy sok istentelenséget, telhetetlenséget, fősvénséget, kegyetlenséget, prédálást, dúlást, fosztást; hagyják el az kevélységet, szolgáltassanak igazságot mindeneknek, szegényeknek, árváknak, özvegyeknek, hagyják el az irigységet, kövessék az szeretetet, járjanak el az fejedelmek az ő tisztékben.” (92–3). „...az Istennek éjjel és nappal könyörögjünk, hogy vegye el haragját rólunk, rontsa meg az pogányokat, adja az mi régi szabadságunkat, mint régenten az próféták könyörgöttek.” (96)

E rövid áttekintés igazolhatja: az Érdy Kódex és a Két Könyv hű tükrre az 1520-as és 1560-as évek magyar valóságának. A két tudós író világosan látja a magyar és az európai helyzet összefüggéseit is; a magyarság sorsa iránti aggodalom vezérli őket a tényeket feltáró gondolatok leírásakor. A végítélet előjelei egyik műben sem a tehetetlen várakozásra vagy a tények cselekvés nélküli elfogadására készítetik az olvasókat – hallgatókat: mindketten rámutatnak azokra a tennivalókra is, amelyek segítségével a jelen helyzetből lehetséges a kimenekedés; s teljes hitbeli meggyőződéssel ösztönzik cselekvésre kortársaikat. Mindkettőjüknek birtokában van az a képekben gazdag, kaifejező magyar nyelv, amelyet már művészi prózai nyelvnek nevezhetünk.

Az Érdy Kódex egésze alapján nem kétséges, hogy a scriptor az új idők embere, aki azonban „új műveltsége ellenére rendületlenül hű maradt hitéhez.”⁷

⁷ Horváth 1935. 266

A reá jellemző helyzetfeltárás rövidesen jelentkezik majd a hitújításhoz csatlakozó írók műveiben. Kardos Tibor szerint: „Objektíve ő is a reformáció sodrába kerül, ...de az egyházon belüli reformoknak úgy híve, mint bibliafordítása is mutatja, hogy a reformáció módszerét átveszi és támadja magát a hitújítást.”⁸ Bán Imre szerint: „Karthausink történeti-tudományos műveltségének szerves – és nem is akármilyen! – része magyarságtudata, nemzetismerete. Nyugodtan mondhatjuk, hogy ebben azután kora legműveltebbjeivel is vetekszik, s a magyar nyelven író reformátorok, akik pedig már a humanista műveltséggel is több-kevesebb kapcsolatot tartanak, nemigen múlják felül.”⁹

A Karthausi Névtelen munkássága kétségkívül a jövő felé mutatott: „... nem múlt el minden, amit hirdetett, vagy amiért küzdött. Megvalósult az anyanyelvű irodalom széles körű terjedése, kivirágzott az a szociális érzékenység, amelynek első hiteles nyomait nála találjuk, tovább éltek apokaliptikus váradalmi, még Antichristus-tanai is.”¹⁰

Mindezeket Károlyi Gáspár Két Könyvének gondolatai is bizonyítják. S az Érdy Kódex központi célkitűzése: a teljes Biblia magyar nyelvre való lefordítása is valóra válik majd a Vizsolyi Biblia megszületésével.

Irodalom

BÁN Imre

1976 *A Karthausi Névtelen műveltsége*, IrTörFüz 88. sz. Budapest, Akadémiai

DIENES Erzsébet

1990 *A Vizsolyi Biblia kéziratos fordítási előzményeiről*. in *Emlékkönyv a Vizsolyi Biblia megjelenésének 400. évfordulójára*, Budapest, A magyarországi Ref. Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya 51–69.

1997 *Az Érdy Kódex Szent István-képe*. in Büki László szerk.: *Nyíri Antal kilencvenéves*. Szeged, JATE, S 1-8.

HORVÁTH János

1935 *Az irodalmi műveltség megoszlása*. Budapest, Akadémiai

1988 *A magyar irodalmi műveltség kezdetei*. Budapest, Akadémiai Kiadó Reprint Sorozata

KARDOS Tibor

1955 *A magyarországi humanizmus kora*. Budapest, Akadémiai

KÁROLYI Gáspár

1984 *Két Könyv 1984*. Budapest, Magvető Kiadó

VOLF György

1876 *Nyelvemléktár IV–V*. Budapest, Akadémia

---

⁸ Kardos 1955. 369

⁹ Bán 1976. 92

¹⁰ Bán 1976. 112

Time and Recollection The Signs of the End of the World in the Érdy Codex and in the Two Books

Anonymus of Carthaus, author of the Érdy Codex written in 1526 revealed in his own texts the social questions of Hungary in the era and points out the connections between the Hungarian and European historical events. The Two Books written by Gáspár Károlyi published in 1563 contains a similar message. Both authors are worried about seeing the Hungarians in economic destruction and the Hungarian independence in extreme danger. Taking the prophecies of the Old and New Testament as their starting point they see the signs of the Last Judgement – together with the signs of the coming Antichrist – to be realized in the events of their time. They both point out the fortune-seeking attitude of the secular and ecclesiastic ruling circles, the declining prestige of the mother-church and the economic destruction and moral degeneration of the common people. They also mention the Turkish expansion which threatens the existence of the Christian states on a European scale. Besides exploring facts, both authors emphasize the tasks with the help of which the present situation could be solved.

D. Tóth Judit

AZ ÖRÖKKÉVALÓSÁG TÖRTÉNESEI. A PÉTER-APOKALIPSZIS TÚLVILÁGKÉPE

Az úgynevezett újszövetségi apokrif iratok körébe tartozó őskeresztény műveknek a hazai kutatás szinte napjainkig nem szentelt kellő figyelmet, bár ezek vizsgálatának fontosságát sohasem tagadta.¹ Az őskeresztény iratok iránti – a klasszika-filológusok részéről is megnyilvánuló – növekvő figyelem azonban változást hozhat/hozott, és az egységes őskeresztény hagyomány részét képező apokrif művek tanulmányozása nemcsak a kereszténységnek, hanem az egész késő antik kultúrának a teljesebb megértéséhez is hozzásegíthet bennünket.²

A fenti iratcsoport sok szempontból egyik legérdekesebb és szintén kevésbé vizsgált műve az apokalipszisek csoportjába sorolható *Péter apokalipszise*, amely az őskeresztények túlvilágról alkotott elképzeléseiről első ízben adott képet. A keresztények elképzelései a végítéletéről, a túlvilágról és Jézus katabasisáról egyfelől a zsidó apokrif irodalomból, másfelől az antik hagyományokból nőttek ki; de az irat nemcsak forrásait, hanem hatását tekintve is jelentős munka volt: hatása keletkezésétől fogva a középkorig, Dantéig nyomon követhető.³

Hogy mi lehetett a *Péter apokalipszise* hosszan tartó népszerűségének az oka,

¹ Ezen iratok irodalomtörténeti, teológiai, vallástörténeti, ikonográfiai, sőt régészeti jelentőségére a magyar kutatók közül első ízben Vanyó László mutatott rá monográfiájában: VANYÓ László, *Az őskeresztény egyház és irodalma*, Budapest, 1980, (Őskeresztény írók, 1).

² Az 1980-as évekig az újszövetségi apokrifok vonatkozásában lényegében csak két vállalkozásról számolhatunk be: RAFFAY Sándor, *Újszövetségi apokrifusok*, Pozsony, 1905 és a KÜHÁR Flóris szerkesztette *Keresztény remekírók*, Budapest, 1944. A hosszabb iratokat mindkettő csak szemelvényes fordításokban mutatta be. VANYÓ Lászlóék vállalkozása óta (*Apokrifek*, Budapest, 1980, Őskeresztény írók, 2) újabb jelentős sorozat indult ADAMIK Tamás szerkesztésében (*Apokrif iratok*, Bp., 1996), ez utóbbi 1997-es kötete az apokalipszisekből ad idéletet. Említésre méltó még: *Jézus rejtett szavai*, Ford. HUBAI Péter et al., Budapest, 1990.

³ A Muratori-töredék már a 180-as években – bár a vitatott, de az egyházban felolvasható iratok között hozza – egyenesen János Apokalipszise mellé helyezi (70-72. sor), Sodzomenos Egyháztörténete pedig arról számol be, hogy Palesztinában még az V. szd.-ban is felolvassák nagypénteken az egyházakban (HE VII,19). E két időben egymástól távol eső időpont között természetesen másokat is említhetünk, az óegyházi hagyományt számba véve: idézi Alexandriai Kelemen (Eclog. proph. 41,2; 48,1), illetve kommentálja (vö. Eus. HE VI,14,1), a III. szd. elején használja a Tamás aktája, ugyancsak felfedezhetőek a nyomai Olymposi Methodiusnál (Symposium 2,6), Eusebios pedig kánonjában hozza a gyanús könyvek között (HE III,25,4). Hieronymus (De vir. ill. 1) és Magnesiai Macarius (Apoc. 4,6,7) ugyancsak említi. A hatás az V. szd. után is nyomon követhető, egészen Dantéig.

azt könnyen megválaszolhatjuk: az eretnek eszméket, tanításokat nem tartalmazó irat a túlvilágot mutatta be a keresztényeknek, élénk színekkel festve meg az üdvözültek és különösen a kárhozottak másvilági életét. Azonban nemcsak témája, hanem formája: a kinyilatkoztatás, az apokalipszis is népszerű volt. Az ún. intertestamentális korban a vallási utasítások „átadásának” kedvelt formája volt az apokalipszis, amely a világegyetem egészére, a történelemre, a világvégre és a túlvilágra vonatkozóan egyaránt adhatott isteni kinyilatkoztatásokat.

Azonban mielőtt az apokalipszis túlvilágképének, illetve ezen túlvilágkép időaspektusának a bemutatásába kezdenék, némi magyarázatot kell fűznöm az előadásom címéhez, ugyanis az a Kr.u. 125-150 között, feltehetően Egyiptomban, ismeretlen szerzőtől görög nyelven keletkezett irat, amelyet a szakirodalom a *Péter apokalipszise* címen emleget, nem maradt ránk. Mi az, amit mégis tanulmányozni tudunk?

Ránk maradt a *Petru apokalypsis*, *Apokalypsis Petri*, *Revelatio Petri* címváltozatok alatt ismert munkának⁴ egy görög nyelvű töredéke, az ún. *akhmimi töredék*, amelyet a felső-egyiptomi Akhmimban találtak meg, 1886-ban.⁵ Hamarosan egy másik felfedezés következett: 1910-ben megtalálták az apokalipszis *etióp fordításának* teljes szövegét, amely azonban egy újabb, a szakirodalomban a két szöveg problémája néven ismert kérdést vetett fel,⁶ továbbá az etióp verzió felbukkanásával háttérbe szorult a görög fragmentum vizsgálata.⁷

⁴ A Péter apostol neve alatt különböző műfajokban ránk maradt kanonikus és apokrif iratok áttekintése jelen esetben nem szükséges:

⁵ Annak ellenére, hogy a megtalált kézirat vonatkozó részében a felfedező Bouriant a Péter apokalipszis töredékét ismerte fel, a 19. század végén kialakult az a nézet, hogy nem Péter Jelenéseiről, hanem evangéliumának azon részletéről van szó, amelyben apokaliptikus elemek találhatók. Ennek a problémának a korabeli magyar nyelvű irodalomban hangot adott RAFFAY is: 1905, 290.

⁶ A két szöveg problémájáról elsősorban Hennecke – Schneemelcher alapvető monográfiája alapján lehet tájékozódni: E. HENNECKE – W. SCHNEEMELCHER, *New Testament Apocrypha*, 1964, 663-666. A két szövegnek a további művekkel (pl. az etióp fordításnak a pszeudo-kelemini iratokkal) való kapcsolatáról ugyancsak itt.

⁷ Az apokalipszis etióp fordításának 1910-es megtalálásáig az ókeresztény irodalom történetét tárgyaló munkák csak röviden foglalkoztak az irat akhmimi töredékével, és elsősorban az óegyházi hagyomány áttekintésére szorítkoztak. Pl. Otto BARDENHEWER, *Geschichte der Alt-kirchlichen Litteratur. I*, Freiburg, 1902, 471-475. Az etióp verzió felbukkanása után pedig még jobban háttérbe szorult a görög fragmentum vizsgálata. A patológiai kézikönyvek bibliográfiai adatai mutatják ezt a folyamatot. 1910 után az etióp szöveg – angol, német, francia stb. nyelvű – fordításai készültek el, és a kutatás is ezt helyezte középpontba (érthető módon, hiszen ez a változat áll közelebb az eredeti szöveghez). Lsd. többek között F. AMIOT, *La Bible Apocryphe. Evangiles Apocryphes*, Paris, 1952, 287-290.; Johannes QUASTEN, *Patrology. Vol. I. The Beginnings of Patristic Literature*, Utrecht – Antwerp, 1962, pp. 145-146.; Edgar J. GOODSPEED, *A History of Early Christian Literature*, Chicago, é.n., 303.; Philipp VIELHAUER, *Geschichte der urchristlichen Literatur. Einleitung in das Neue Testament, die Apokryphen und die Apostolischen Vater*, Berlin – New York, 1975, p. 507.; hasonlóképpen Martha HIMMELFARB, *Tours of Hell. An Apocalyptic Form in Jewish and Christian Literature*, Philadelphia, 1983. Könyvét 16 oldalas változtatott bibliográfia zárja a legfontosabb szövegkiadások és munkák felsorolásával.

A felfedezéssel nyilvánvalóvá vált, hogy sem az akhmimi töredék szövege, sem a háromszor hosszabb etióp verzió nem azonos az ógyházi hagyományban évszázadokon át említett eredetivel, ugyanis a párhuzamos részek tartalmában jelentős különbségek látszóttak,⁸ így választ kellett adni arra a kérdésre is, hogy melyik szöveg van közelebb az eredeti – görög nyelven keletkezett – *Péter apokalipsziséhez*.⁹

Minden társadalom kultúrája kialakítja azt a módot, ahogyan az időhöz és annak mintegy az eredményéhez, megnyilvánulásához, a történelemhez viszonyul.¹⁰ Az idő fogalma, akárcsak a téré, mindig kapcsolatban áll az általános világgéppel, a különböző társadalmak mind az időt, mind a teret szubjektíven élik át. Különösen igaz ez az apokaliptikára, amelynek alapvető sajátossága az eszkatonra, a végső dolgokra, a végidő „dolgaira” irányuló szemlélet, látásmód, amelyhez szervesen kapcsolódik az apokaliptika másik alapvető sajátossága: szemléletének dualizmusa, amely ebben az esetben természetesen nem ontológiai, hanem erkölcsi, etikai dualizmust jelent: az emberi történelemnek, a történelmi időnek a jó és a rossz küzdelmeként való értelmezését.

Az apokaliptika eszkatológiája és dualizmusa feltételezi egyfelől ennek a gondolkodásnak a történelmi időre irányuló tudatoságát: az isteni teremtéssel a kozmikus, majd a történelmi idő kezdődik meg, és ez utóbbi „színtere” a jó és a rossz küzdelmének. Másfelől a történelmi idő, az emberi történelem lineáris, a kezdettől a vég történéseiig tartó egyenes vonalú eseménysor.¹¹ Ennek az egyene-

⁸ Pl. a „mennyország” és a „pokol” leírását a görög töredék egyaránt egy vízió múlt idejű beszámolójának keretében adja, míg az etióp fordítás – bár az igazak világát hasonlóképpen mutatja be – a pokol leírását (cap. 7–12) mint a jövőről szóló jóvendölést közli. Vö.: HENNECKE – SCHNEEMELCHER, 1964, 665.; HIMMELFARB, 1983, 9–10. A kutatók arra is rámuattak, hogy az etióp szöveg sorrendje parallel az Oracula Sibyllina 2, 238–338. versekkel: HIMMELFARB, 1983, 10.

⁹ A két szöveg összevetésének (terjedelem, tartalom, szövegromlás, leírások sorrendje stb.) eredményéről lsd. BARDENHEWER, 1902, 473; HENNECKE – SCHNEEMELCHER, 1964, 665.; GOODSPEED, é.n., 56; VIELHAUER, 1975, 509.; HIMMELFARB, 1983, 10–11. Az Akhmim-töredéken és az etióp fordításon kívül két kisebb görög nyelvű töredék áll még a kutatók rendelkezésére: 1. Bodleian (33–34), 5. szd. Egyiptom; 2. Rainer-kollekció (14), 3–4. sz. Vö. VIELHAUER, 1975, 508. James feltételezése szerint mindkettő ugyanannak a kéziratnak a része. A két töredékhez is az etióp verzió áll közelebb. Idézi: HIMMELFARB, 1983, 10.

¹⁰ Vö. N. RUBIN – A. KOSMAN, *The Clothing of the Primordial Adam as a Symbol of Apocalyptic Time in the Midrashic Sources*, in „Harvard Theological Review”, 90; 2 (1997) 155–174. Az idő klasszifikálására (lineáris és ciklikus, szekularizált és megszentelt, ökológikus és strukturális, történelmi és totemikus, társadalmi és kognitív stb.) vonatkozó fontosabb szakirodalmi hivatkozásokkal.

¹¹ Az apokaliptikának mint gondolkodásmódnak és az apokalipszisnek mint műfajnak a zsidó és a keresztény vallás vonatkozásában is óriási szakirodalma van. Ezek közül magyar nyelven alig olvasható valami. Kivétel Rudolf BULTMANN, *Történelem és eszkatológia*, Budapest, 1994. Vö. még az *Ikonológia és műértelmezés*, illetve a *Hermeneutikai Füzetek* című sorozatok néhány köteteivel. Az apokaliptikus irodalom mutatja azt a változást, amely az Ószövetség epikus-narratív irodalmától a Kr. u. 4. szd. reflektív teológiai műveihez vezet. Ezt a folyamatot, amely egyfelől mint krisztológiai harc, másfelől mint az Alexandria és Antiochia közötti egzegetikai vita írható le, a kutatók a kereszténység fejlődése szempontjából döntőnek tekintik.

sen folyó eseményeknek állandó "mozzanata" Isten cselekvő jelenléte az emberi történelemben, amely – a prófétai irodalom tanúsága szerint is – a történelem (a zsidó nép története) egy pontján radikális beavatkozássá válik. Ez a radikális beavatkozás pedig a végső idők eseményeit, mindenekelőtt az ítéletet jelenti.

Természetesen Isten beavatkozása a történelemben nem zárja ki az Ő transzcendenciájába vetett hitet, az örökkévalóságnak, az időn kívüliségnek a tudatát. (Az etióp verzió ezt ki is mondja: az ítélet során az embereket összegyűjtik az Atya elé, aki örökké él; 4). Az időben kibontakozó világ és történelem ugyanis az örökkévalóság időbelisége, és így nemcsak ellentét, hanem kapcsolat is van/lehet közöttük.¹² Az apokaliptika azonban az idő problémáját – már képes beszédmódjából adódóan is – nem elvontan ragadja meg.¹³

Az őskeresztény korban a túlvilágra vonatkozó elképzelések részben zsidó, részben pogány eredetű köre¹⁴ összekapcsolódhatott az eszkatológiával, mint azt a Péter apokalipszise is mutatta.¹⁵ Mind az akhmimi töredék, mind az etióp verzió „első sorai mutatják, hogy az őskeresztények a parúzia és a végidő várásának a légkörében éltek. Az etióp verzió első fejezetében a tanítványok kéri Jézust: „Ismertesd meg velünk, hogy melyek a te Parúziádnak és a világ végének a jelei, amelyeket észrevehetünk, és jelöld ki a Parúziád idejét...” (E 1)¹⁶ Bár látjuk, hogy a végső dolgok eljövételének pontos idejét szeretnék tudni a tanítványok, ennek megadására nem kerül sor, ellentétben a mindenkorai naiv apokaliptika számíttatásaival; Jézus a tanítványok kérésére a fügefá parabolájával válaszol (E 2).

¹² Ami alapvető különbséget teremt a kettő között, az a változás hiánya vagy megléte. Az antik filozófiában már Parmenidésszel megjelenik a gondolat, hogy az örökkévalóság mentes a keletkezéstől és az elmúlástól, azaz a változástól, illetve az ezekhez kapcsolható időtől. Az örökkévalóságban nincs idő. Az atemporális örökkévalóság fogalmát majd a neoplatonista Plótinus artikulálja először világosan. Vö. BENE László, *Mozgás és idő Plótinusnál*, in „Magyar Filozófiai Szemle”, 1998, 1–3, 9–56.

¹³ Majd a patrisztika egyházatyái lesznek azok, akik az idő filozófiai és teológiai aspektusait – nem függetlenül a neoplatonizmustól, elsősorban Plótinosz időteóriájától – kidolgozzák.

¹⁴ Minden addigi – a kereszténységet megelőző – kultúrában megtaláljuk a test és a lélek halál utáni sorsával kapcsolatos elgondolásokat a mítosz, a vallás, a költészet, a filozófia különböző megnyilvánulási formáiban. Ezek hasonlóságairól és különbözőségeiről Frazer, Jung, Kerényi, Eliade, Meletyinszkij, Santarcangeli, Frye és mások kutatásai sokat elmondtak már az elmúlt száz évben. Megjegyzendő még, hogy a lélek halhatatlanságának eszméje későn vált a zsidó vallás részévé.

¹⁵ A továbbiakban a Péter apokalipszissal és szövegváltozataival kapcsolatban az alábbi – a nemzetközi szakirodalomban elterjedt – jelöléseket használom: Péter apokalipszis = az elvesztett eredeti mű; A = az akhmimi görög nyelvű töredék; E = az etióp fordítás, pontosabban verzió; R = a Rainer-töredék; B = a Bodleian-töredék. Vö.: BAUCKHAM, 1985, 269.

¹⁶ Az etióp verzióra az E. HENNECKE – W. SCHNEEMELCHER monográfiában közzétett angol nyelvű szöveg alapján, saját fordításomban utalok: 668–683. Ezzel nem vagyok egyedül. Vö. pl. Richard BAUCKHAM, *The Two Fig Parables in the Apocalypse of Peter*, in „Journal of Biblical Literature”, 104/2 (1985), 269–287. Elemzése alapjául szintén az etióp szöveg angol fordítását vette.

Az *akhimi töredék* első sorai is mutatják, hogy a keresztények közel érezték a végidőt, az utolsó ítéletet. A hamis próféták (*pszeudoprophétai*)¹⁷ számának sokasodása és „tarka tanításai”-nak (*dogmata poikila*) terjedése a műfaj szabályai szerint az eszkaton, a végidő közeledésének előjeleit jelentik, a „romlás útjai” és a „romlás fiai” kifejezések pedig felidéznek az antik kultúrában széles körben elterjedt két út tanítását, amely sugallja az emberi életben elkerülhetetlen választást, illetve az ezt szükségszerűen követő ítéletet (I,1–3).

Az apokaliptikus beszéd kinyilatkoztató, revelációs jellege ebben az esetben is nyilvánvaló. Jézus Krisztus tanítványai, élükön Péter apostollal, a túlvilágra, ha úgy tetszik az örökkévalóságra vonatkozóan olyan tudást kérnek, illetve kapnak, amely az ismeretszerzés szokásos útjain nem szerezhető meg. Ugyancsak az apokaliptika kelléktárához tartozik, hogy mindezt egy hegyen, az Olajfák hegyén kapják meg (A ; E 1).¹⁸ A hegyre való felvezetés a keresztény apokaliptika hagyományos formája volt. A tanítványok Jézus tanácsára egy hegyre (*eisz to orosz*) mennek fel imádkozni (II,4) – a szituáció tehát hasonló, mint a Mt 24-ben és az ezzel párhuzamos helyeken, vagyis a szinoptikus evangéliumok úgynevezett kisapokalipsziseiben – és itt látják majd azokat, akik ebből a világból „eltávoztak” (II,5).

A görög töredék egy vízió múlt idejű beszámolójának keretében adja az üdvözültek és a kárhozottak sorsának leírását, az etióp fordítás pedig – bár az igazak világát hasonlóképpen mutatja be – a pokol leírását (cap. 7–12) mint a jövőről szóló jövendölést közli. Azonban mindkét esetben – az apokaliptika kinyilatkoztató beszédmódjából következően – a transzcendens dimenzió hallatja hangját a kinyilatkoztatott szavakban, mégpedig a parainézis szándékával.¹⁹

Jézus tehát az apostolok kérésére látomásban mutatja meg az üdvözültek és kárhozottak lakhelyét és életét (II,5), hogy a látottak segítségével a tanítványok a nehéz helyzetben magukat és az őket hallgató embereket bátorítani tudják: „kértük, hogy mutasson meg nekünk egy igazat azon testvéreink közül, akik ebből a világból eltávoztak, hogy lássuk, milyen az alakjuk és a küzködésben

¹⁷ A töredék görög nyelvű szövegét az alábbi kiadásban használom: *Apocrypha. I. Reste des Petrusevangeliums, der Petrusapokalypse und des Kerygma Petri*, Hrs. KLOSTERMANN, Bonn, 1908, (Kleine texte für Theologische und Philologische Vorlesungen und Übungen). Magyar fordítását ld. RAFFAY, 1905, 292–295 és Apokrifek, 1980, 271–274. Mindkét kiadás – Harnack nyomán – 34 versre osztja a szöveget. (Az etióp verziót 17 caputra tagolják. Vö. VIELHAUER 1975, 508.)

¹⁸ Jézus egy hegyre vezeti fel a tizenkét tanítványt, és itt részesíti őket látomásban. Bár az A 4-ből és az E 15-ből nem világos, hogy a szerző milyen helyre gondol, az őskeresztény tradíció alapján ezt az Olajfák hegyével azonosítják. Ez utóbbi népszerű színtere volt a feltámadás utáni tanításoknak, feltehetően az ApCsel 1,12 alapján, amely az Olajfák hegyét az ascensio helyeként említi.

¹⁹ Vö. Wayne A. MEEKS, *Apocalyptic Discourse and Strategies of Goodness*, in „The Journal of Religion” Vol. 80 (2000) Nr. 3 (Jul). 461–464.

magunkat és a minket hallgató embereket bátorítsuk” (II,5).²⁰ Az etióp verzió első fejezetében is megfogalmazódik a szándék: a tanítványok itt is kérik Jézust: „add meg az utasításodat azoknak, akik utánunk jönnek, akiknek prédikáljuk az evangéliumod szavát és akiket beiktatunk az egyházadba, azért, hogy amikor meghallják ezt, megőrizhessék magukat (1).

Azonban sem az A, sem az E középpontjában nem a végidők jelei állnak, hanem az ítéletet követő idő eseményei, amelynek bemutatásakor a szerző, illetve a fordítók/átdolgozók a zsidó és a hellén kultúra hagyományából egyaránt merítenek: amikor a jövőendő világ látomását kérik, a zsidó apokaliptika nyelvén szólalnak meg, de a leírt látomások túlvilágképe a hellén hatásokat mutatja.²¹

A különböző mitológiákban az alvilág mint az élet-halál ellentét egyik pólusa jelenik meg, a görög és a római mitológiában nincs áthidalhatatlan szakadék a földi és túlvilági élet, térség, között; mitológiai hősök, olykor istenek „kényszerülhetnek” arra, hogy valamilyen céllal leszálljanak az alvilágba (pl. Orpheus, Odüsszeus, Aeneas).²² Az apokaliptikában viszont dualisztikus szélsőséggel választódik el időben, térben és szociálisan a másvilág a jelen világtól. Időben elválasztja ezt a világot az eljövendőtől, térben a földet az égtől/a mennytől és szociálisan a föld lakosait az ég/a menny lakosaitól. Az idő és a tér elválasztása az időn túlitól/kívülitől és a teren kívülitől szintén a transzcendens reprezentálását szolgálja.²³

Az ótestamentumi zsidó gondolkodásban sem a test és lélek vagy szellem dichotómiájának, sem a test, lélek és szellem trichotómiájának gondolata nem létezett. A személyiség egységének a megsemmisülése a valós létezés vége is egyben; a Sheólban a holtak árnyékként léteztek. Lényeges változás éppen a héber Biblián kívüli apokaliptikában következett be: használni kezdik a lélek és a szellem szavakat – szinoním értelemben – a halál utáni élet természetére vonatkozóan; de nemcsak a megnevezések, hanem a hit változásáról is szó van.²⁴

Bár az apokalipszisekben a földi idő és a tér élesen elválasztódik a túlvilágtól, valamiféle folyamatosság van, pontosabban kell, hogy legyen az emberek földi és túlvilági perszonális léte között, hiszen a túlvilági állapot egyenes következménye az evilági cselekedeteknek, tetteknek. Megteremtődik a folyamatos-

²⁰ Jézus nem száll alá az alvilágba, hanem vízióban a saját feltámadása utáni helyzetet mutatja be, amely nem válhatna nyilvánvalóvá működésének vége, azaz mennybemenetele előtt, de most a tizenkettő kérésére mégis megtörténik. A feltámadott Krisztusnak tulajdonított apokaliptikus témájú előadás, illetve beszélgetés, amelyet tanítványaihoz intézett, illetve velük folytatott, népszerű téma volt a kanonikus evangéliumokat követő időszak orthodox és gnosztikus írói körében. Vö. BAUCKHAM, 1985, 275–276. Megállapítását az E 2 elemzése során teszi, de igaznak tekinthetjük az A esetében is.

²¹ VANYÓ, 1980, 189. Vö. még GOODSPEED, én., 53.

²² Nem így a zsidó gondolkodásban, amely szerint élő ember nem kerülhetett a Seólba, atúlvilág szembenállt az evilággal. A biblikus irodalom nem számol be pokolbeli utazásokról, pokoljárókról, ez a gondolat az apokrif irodalomban jelenik meg. Vö. GÁBOR György, *Legtávolabb az Örökkévalótól*, in Uő., *A szentély és a vadak. Zsidó vallástörténeti tanulmányok*, Bp., 2000, 98–99.

²³ Vö. W. A. MEEKS, 2000, 462–463.

²⁴ Vö. RUSSELL, 353 skk.

ság a földi és a Sheol-beli élet között, hiszen a lelkek a Sheolban is képesek lesznek érzelmek kifejezésére (pl. sírás), képesek lesznek fájdalmat vagy nyönyört érezni. További fontos fejlődésnek látszik az Ószövetség koncepciójához képest, hogy az apokaliptikus gondolkodás morális ítélet alapján két különböző kategóriára választja szét az embereket: bűnösökre és igazakra.²⁵

Visszatérve a *Péter apokalipsziséhez*, mind az A, mind az E víziói, akár múlt idejű elbeszélés formájában, akár jövő idejű látomásban, végül is az empirikus időn túli/kívüli időtlenség/öröklét történéseit mutatják.

Az A nem használja a túlvilág, alvilág, másvilág, vagy egyéb megnevezéseket, és metaforikus formában (pl. mohó szörnyként) sem jeleníti meg, hanem aiónról (IV,14), az ezen a világon kívüli térségről (V,15), ottani földről (V,15), helyről (V,17, 19, 20), másik helyről (VI,21), büntetés helyéről (VI,21) beszél. Az *etióp* fordításban Jézus a jobb tenyerén (*in his right hand; on the palm of his right hand*; 3) mutatja meg a lelkeket és sorsukat, majd a szöveg később a bűnösök elkülönített helyeiről beszél (7); a kiválasztottak és az igazak pedig Akrosja mezején, amelyet Aneslaslejának hívnak, kapják meg a keresztséget és az üdvösséget (14).

Mindezek egyik magyarázata lehet, hogy nem descensusról, hanem látomásokról van szó: a túlvilág összképét egy látomás egymást követő, ugyanakkor szinkron eseményeket bemutató képei adják (a képek azt mutatják be, ami éppen történik a látomás ideje alatt; és bár a túlvilági lét örök időkre szól, mégis vannak ott történések, amelyek elválaszthatatlanok a tér és az idő fogalmától).

A túlvilág kettős felosztású, nincs egységes tere, a látomásban megmutatkozó „események” helyszínei nincsenek kapcsolatban egymással, Gurevics szavaival „szétforgácsolódottak”.²⁶ A figyelemnek az egyik helyszínről a másokra való irányulását jól érzékeltetik az egyes fejezetek bevezető formulái: pl. az *akhmimi töredékben* „ezzel átellenben” (VI,21); „Ismét a hang irányába fordultam” (X,25); „ehhez a helyhez közel” (XI,26); „közelükben” (XIII,28). Az *etióp verzióban* „másik hely” (7), „szemben velük” (8), „egy másik hely emellett” 10) stb.

Az üdvözültek helyéről csak annyit tudunk meg, hogy a „legnagyobb térség” (A V,15), amely ezen a világon, a „kozmoszon” kívül van, a IV,14 és az V,15 is csupán ezt finomítja tovább: az igazak aiónban élnek (IV,14), amely térség kívül van ezen a világon (V,15). Az általános bibliai szimbólumok alapján az ég Isten lakóhelye, a föld az emberi tevékenysége; a két világ földrajzi viszonyáról viszont a töredék szinte semmit nem mond.

Az A aión-jához két dolog kapcsolódik határozottan: a fény és az illat: „Akkor az Úr a legnagyobb térséget mutatta meg nekem, kívül ezen a világon, fénnel beragyogva, s az ottani levegőt a Nap sugarai ragyogták be és az ottani földet is, mely hervadhatatlan virágokat virágozott és telve volt a jóillatú ültetvé-

²⁵ RUSSELL, 353 skk.

²⁶ Gurevics a túlvilág teréről és idejéről a későbbi látomásokkal, elsősorban a Pál látomásaival, kapcsolatban beszél, amelyekre azonban hatott az általunk vizsgált irat is. Vö. GUREVICS, A. JA., *A középkori népi kultúra*, Budapest, 1987, 233–247.

nyek illatával...” (V,15). Az üdvözültek között jelenik meg két férfi is, feltehetően Mózes és Illés (vö. Mk 9,2 skk.),²⁷ akikre végül is ragyogó voltuk miatt nem tudnak *feltekinteni* (*antiblepszai*; III,6: az *antiblepó* ige jelentése „szemébe néz valakinek” az apokaliptikus hagyományban találja meg eredetét).

A fény és a jó illat mint az isteni jelenlét, lényeg feltárulásának velejárói már az antik pogány irodalom epiphaniáiban ismeretesek voltak. A fényes, fűszerektől, illatszerektől, friss gyümölcstől illatozó, fákkal, virágokkal teli térség pedig könnyen asszicálja a kert motívumot, amelyre az E kifejezetten utal is: „*Egy nagy nyitott kertet mutatott nekünk*” (16) telve fákkal, gyümölcsökkel és jó illattal. Ez a kert viszont Ábrahám, Izsák, Jákób és a többi megigazult atya tartózkodási helye.

Az *akhmimi* töredék üdvözültjeiről csak azt tudjuk, hogy ők az igazak a keresztény testvérek közül (II,5). Erre a térségre a kitartó hit jutalmaként kerülnek a lelkek. A töredék nem mondja ki, de nyilvánvaló, hogy a mennyei élet a földi kegyelmi élet folytatása, beteljesülése. Nem véletlen, hogy a látomásban is Jézus részesíti az apostolokat, hiszen a keresztény tanítás szerint a feltámadás ajándék, amelyet Krisztus ad a benne hívőknek. Az egyes keresztény erényekkel és azok jutalmával külön-külön nem foglalkozik a szerző; a végső jutalom az üdvözültek helyén való tartózkodás.

A töredék alapján nehéz megmondani, hogy az üdvözülésnek egyetlen feltétele-e a hit, vagy a jócselekedetek is szükségesek-e az igazzá váláshoz. Az üdvözült állapot teljes egyenlőséget teremt az igazak között („*az ott lakók dicsősége egyforma volt*”: V,19): valamennyien az angyalokhoz válnak hasonlónvá, bár nem lesznek azonosak velük. Az üdvözültek Isten közvetlen közelében élnek tehát, az angyalok társaságában, akik mintegy szolgálnak nekik („*az angyalok forgolódtak körülöttük*”: V,18). A sugárzó arc (III,7), az alak szépsége (uo.), a ragyogó öltözet (uo.) az örökélet dicsőségét hivatott elmondani az apokaliptika nyelvén. A csillogó fehér ruha a *Jelenések könyve* szimbolikus nyelvén a jócselekedetet jelenti (Jel 19,8), szövegünkben a hófehér test inkább az üdvözült állapotot sugallja. A jelenet egyéb elemei, mint a nárdús kalászbokból font koszorú (III,10) ugyancsak a halhatatlanságot szimbolizálják. Az *etióp verzióban* a kiválasztottakat és az igazakat az angyalok hozzák felöltöztetve az örök élet öltözetével (*clothe them with the garments of eternal life*; 13).²⁸

Az újszövetségi gondolatot, hogy az örök boldogság az Istennel való örök és közvetlen együttélés, az apokalipszis szerzője az érzékekre ható képekkel, nem pedig elvont teológiai fejtegetésekkel akarja, vagy pontosabban tudja kifejezni.

²⁷ VIELHAUER, 1975, 509. Mózes alakja – az Istennel való találkozás okán – a keresztény misztikus prototípusává vált, a keresztény írók később is úgy tekintettek rá, mint az első misztikusra (pl. Nyssai Szent Gergely: Mózes élete, Pseudo-Dionysios Areopagités: Misztikus teológia); Illés visszatérése pedig a parúzia és az utolsó ítélet előjele volt.

²⁸ Az öltözet mint a pneumatikus természet kifejezője nem ismeretlen sem a megelőző hagyományban, sem a kortárs gnosztikus irodalomban. Ez utóbbi legismertebb példája a Tamás-akta *Gyöngy-himusza*, amelyben az allegorikus mese ifjú hőse alászállva a Plérómából az anyagi világba (a mese nyelvén Keletről Egyiptomba utaztában) levetkőzi a magasabb rendű létszférát és felcseréli egy alacsonyabbal (azaz ékes öltözetét az egyiptomiak viseletével váltja fel). Magyar nyelven vö. RUGÁSI Gyula, *Örök romok*, Debrecen, 1997, 239–240 (Latin betűk).

Az *akhmimi* töredékben az üdvözültek terével egy síkon jelenik meg a kárhozottaké is: a víziót szemlélve Péter apostol szeme horizontálisan mozog: „Ezzel (tudniillik az üdvözültek térségével) átellenben láttam egy másik helyet is ... ez volt a büntetés helye” (VI,21). Úgy tűnik, hogy az *etióp verzió*ban nincs meg ez a határozott elkülönítés, sőt olykor az üdvözültek megjelenhetnek a kárhozottak előtt: pl. a 8. fejezetben az abortuszt végző anyákkal szemben ott ülnek a gyermekek (*Opposite them is another place where the children sit*); ugyancsak ebben a fejezetben a gyermekgyilkos nőkkel és férfiakkal szemben állnak gyermekeik „egy gyönyörűségi helyen” (*And their children stand opposite to them in a place of delight. uo*).

Az apokalipszis szerzője a kárhozat helyének megrajzolásához a zsidó, keleti pogány és az orphikus-pythagoreus hagyományból veszi a motívumokat, s ezeket fölhasználva sokkal színesebb, elevenebb képet fest a „pokolról” és az ottani büntetésekről, mint a „mennyrországról”. Ahogy Goodspeed megjegyzi monográfiájában: a szerző beszél ugyan a hit jutalmáról, de elsősorban mégis a pokol tüzeréről prédikál.²⁹ Az irat buzdító – intő célzatával áll összhangban, hogy a büntetéseket sokkal hosszabban mutatja be, mint az üdvözültek örök boldogságát, és nyilvánvaló, hogy a hallgatók fantáziáját is jobban megragadhatták ezek a képek, mint az aión dicsőségének „unalma”.

Az *akhmimi* töredék a bűnöket és büntetéseket ugyanabban a formában mondja el, mint az üdvözültek jutalmát: a vízióban látottak múlt idejű elbeszélésével; ebben az esetben is az ítélet utáni állapotot láttatja. A bűnöket és a büntetéseket egymással szorosan összekapcsolva mutatja be, tematikus csoportosítást ezek között nem fedezhetünk fel; a fontossági sorrendet is csupán az mutatja, hogy a hit elleni bűnökkel kezdi a felsorolást. A bűnök egy része az Isten és a hit ellen irányul (22, 23, 27, 28, 29, 33, 34), más része pedig általános emberi bűn (24, 25, 26, 30, 31, 32).

A látomásban először az igazságosság útját, azaz a hitet gyalázók mutatkoznak meg (VII, 22). A hit ellen elkövetett bűnökhöz sorolható még az igazság elferdítése (VIII,23), az üldözés és árulás (XII,27), káromlás (XIII,28), hamis tanúzás (XIV,29), bálványfaragás (XVIII,33) és hittagadás (XX,34). Ezek súlyosságában természetesen vannak különbségek, amelyeket érzékeltet is a szerző a büntetés fokozataival.³⁰ A töredék tizenhárom említett példája közül hét a hittel kapcsolatos bűnnek tekinthető.

Az *etióp verzió* ugyancsak a hitet káromlókkal kezdi a bűnök és büntetések bemutatását (7), és a bűnök hasonlóképpen két csoportba oszthatók (Isten és a hit ellen: 7, 9, 10 több példája; emberi bűnök: 7-12. több példája). Kiemeli a po-

²⁹ GOODSPEED, é.n., 53. Goodspeed még azt is feltételezi, hogy a szerző kereszténnyé válása előtt esetleg az orphikus vagy pythagoreus valláshoz tartozott. Vö. QUASTEN, 1962, 144; PAVIĆ, J. – TENŠEK, T. Z., *Patrológia*, Szeged, 1997, 41 (Katolikus teológiai kézikönyvek, 24.). Az orphikus mitológiában színes képekben és részletesen szóltak a bűnösökre váró megpróbáltatásokról, kínokról. Egyes kutatók még azt is feltételezik, hogy az orphizmus alkotta meg a Poklot. Vö. MİRCEA ELIADE, *Vallási hiedelmek és eszmék története. II.*, Budapest, 1995, 151–159.

³⁰ Más apokrifekre jellemző, hogy az alvilág egyre mélyülő térségeiben a bűnösök kínjai is egyre súlyosabbak lesznek (pl. Izsák testamentuma).

kol sokféle bűnösei közül a keresztényüldözőket (9, vö. A 27; 13), itt is vannak, akik káromolták az igazságosság útját, üldözték és elárulták az igazakat (9, vö. A 27), az igazságosság útját rágalmozók között talán magának a kereszténységnek az aposztatái is jelen vannak (9, vö. A 28), a mártírok ellen hamis tanúságot tevők úgy szintén (9, vö. A 29). Mindkét szerző reflektál tehát az üldözésekre és a mártíromságra, ami mutatja az iratok Sitz im Leben-jét is.³¹

A példák másik csoportja mindkét szövegben az általános emberi bűnöket és ezek büntetését mutatja be: házasságtörés, paráznaság (A IX,24; E 7), gyilkosság (A X,25; E 7), abortusz, gyermekgyilkosság (A XI,26; E 8), gazdagság, amely nem kapcsolódik össze könyörületességgel (A XV,30; E 9), uzsora (A XVI,31; E 10), homoszexualitás (A VII,32; E 10). Az *etióp* szöveg anyagában még szerepelnek a bálványok, képmások készítői (10), a szülőket, idősebbeket nem tisztelő (11), a szüzességüket házasságuk előtt elvesztő hajadonok (11), a mestereiknek nem engedelmeskedő szolgák (11), az alamizsnát nem jó szívvvel adók (12), varázslók és boszorkányok (12).

A két csoportot számba véve a legtöbb bűn tehát egyfelől a beszéddel, másfelől a szexualitással kapcsolatos.³²

A büntetések részletezése kedvelt témája volt az alvilágjárást bemutató apokrifeknek, és a szerzők ebben a vonatkozásban nemcsak a saját fantáziájukra, hanem a keleti és hellén mitológiák elemeire is támaszkodhattak. Megvoltak a bűnösök kíntásának az állandó elemei. A tűz általi bűnhődés motívuma perzsa eredetű volt, és a korban széles körben elterjedt (pl. Izsák testamentuma).³³ Mind az *akhmimi töredékben*, mind az *etióp verzióban* a büntetések módja változatos,³⁴ de valamennyinek közös vonása, hogy a tűz vagy valamilyen tüzes tárgy mint a büntetés eszköze szerepet kap: lángoló tűz (A 22; E 5-től több helyen), lángoló piszokkal teli nagy tó (A 23; E 10); tűz (A 27; E 5-től több helyen); tüzes vas (A 28); lángoló tűz (A 29); felizzított hely (A 33); lángok (A 34).

³¹ Vö. BAUCKHAM, 1985, 284–285.

³² HIMMELFARB, 1983, 69–71. A szerző egy táblázatban tekinti át a különböző szexuális bűnöknek (házasságtörés és paráznaság, szemérmertlenség, a szüzesség elvesztése a házasság előtt, abortusz és gyermekgyilkosság, homoszexualitás, vérfertőzés) az egyes apokaliptikus iratokban való előfordulását és megállapítja, hogy míg a házasságtörés és paráznaság szinte mindenütt előfordul, a szüzesség elvesztésének és az abortusz, illetve gyermekgyilkosságnak a bűne elsősorban a keresztény szövegekre jellemző.

³³ Az utolsó ítélet képei és a hozzá kapcsolódó jutalmak és büntetések leírásai megvannak már a zsidó apokalipszisekben is: pl. Dán 7,9–14; IV Ezdrás 7,33–37. A világ tűz által való elpusztításának eszméjével kapcsolatban pedig a qumráni közösség irataival nyílna összehasonlítási lehetőség.

³⁴ Az orphizmus hatását a Péter apokalipszisére a kutatók elsősorban a túlvilági kíntás motívumában és a büntetések formáiban látják. Az orphizmusnak mint vallási milliónek a feltételezése az irrattal kapcsolatban korán megjelent a szakirodalomban, viszont a kutatást nehezíti, hogy nem maradtak fenn orphikus könyvek: csak Platón, Pindaros, Empedoklés, Vergilius, a tragédiaírók, a keresztény szerzők és mások műveiben meglévő szemelvényeket lehet tanulmányozni. Vö. David FIENSY, *Lex talionis in the Apocalypse of Peter*, in „Harvard Theological Review”, 76 (1983), 2, 155.

Hasonlóan régi és népszerű motívum az állatokkal való kínoztatásé. Az *akhmimi töredék*ben két helyen szerepelnek állatok mint a büntetés eszközei: a gyilkosok bűnhődése: „ocsmány csúszómászóktól (*herpeton*) hemzsegő és velük teli helyen voltak és ezek az állatok (*thérion*) kínozták őket és így forgolódtak büntetésükben. A E-ben a gyilkosokat ugyancsak veszedelmes állatok kínozzák (7); a gyermekgyilkos anyák melléből kifolyó, megbűzösödő tejből vadállatok lesznek, amelyek kínozzák őket (8). Az A-ban férgek (szkóléksz) lepték el a bűnösöket, mint sötét felhő” (X,25); a keresztény hitet üldözők és elárulók bűnhődése: „belüket soha el nem pusztuló férgek rágták” (XII,27). Az E-ben az igazak üldözőinek és árulóinak a belső részeit férgek rágják (9). Máshol húsevő madarak kínozzák a szüleiket és az idősebbeket nem tisztelő gyermekeket (11).

Nem hiányoznak a görög mitológiai párhuzamok sem: az A XVII,32-ben (vö. E 10) a homoszexuális asszonyok és férfiak büntetése – egy szakadékra szüntelenül fel- és onnan lehajszolják őket – Sisyphos sziklagörgetésére, a XV,30 forgó tüzes kövei Ixióon büntetésére emlékeztetnek bennünket (vö. még E 9). (A görög mitológiában a nagy bűnösök tipikus alvilági büntetése volt az örökké tartó nyugtalanság és kielégíthetlenség, valamint minden törekvésük megghiúsulása: Danaidák, Sisyphos, Tantalos.)

A korabeli apokrif iratoknak, így a *Péter apokaliszise* verzióinak is, érdekessége, hogy megjelenik a „ki miben vétkezett, abban bűnhődik” gondolata (lsd. még Ezdrás könyve); pl. a 28. vers hitet káromlóinak az ajkait, a 29. hamis tanúinak a nyelvét gyöttrik, a 30. gazdagjai pedig mocskos rongyokban vannak. A kegyetlen anyákkal szemben a meggyilkolt gyermekek ülnek és sírnak (XI, 26: az ítélet összekapcsolódik az ártatlanok iránti részvétellel).³⁵

A „ki miben vétkezett, abban bűnhődik” elve a régi zsidó talió-elv (*lex talionis*, *ius talionis* – a megtorlás joga) „keresztényiesített” változatának látszik.³⁶ A *lex talionis* mögött az az alapelv húzódik meg, hogy a büntetés megfelel a bűnnek, „a hasonló kiegyenlíti a hasonlót”, azaz „szemet szemért, fogat fogért” (Exod 21,23-25). A második Templom idejének zsidósága megtartotta ezt az elvet (Jub 4,31-32; 2Makk 5,9-10), és megmaradt a keresztény eszkatológikus állításokban is (pl. 1Kor 3,17; Mk 8,38; Jel 22,18-19), de erőteljesen összekapcsolva az isteni igazságosság és az ítélet tanításával: Isten az ítéletkor igazságos bíróként mindenkinek megfizet érdemei szerint.

Az elgondolás az *etióp verzió*ban is hangsúlyosan van jelen: pl. azoknak az asszonyoknak, akik a hajukat a férfiak elcsábítása céljából készítették el, az a büntetésük, hogy a hajuknál fogva lógnak, a férfiak pedig, akik paráználkodtak velük, a nemi szervüknél fogva kínoztatnak (7), tehát a világi élet élvezetei gyötrelmekké válnak. A rágalmazók, káromlók, hamis tanítók az *akhmimi töredék*ben

³⁵ Himmelfarb a „szemet szemért”-elv apokaliptikus irodalomban való előfordulását ugyancsak kis táblázatban mutatja be. E szerint a Péter apokalipszise görög töredékében 15–16 büntetés közül 5–6 (33–40%), etióp verziójában pedig 20 büntetés közül 8 (40%) alapul a *ius talionis* elvén. HIMMELFARB, 1983, 83.

³⁶ FIENSY, 1983, 256.

leírtakhoz hasonlóan kapják a büntetésüket; a gazdagságukban bízóknak pedig mocskos rongyokban kell lenniük.³⁷

Bár a téma és az ábrázolások többsége végső soron az orphizmusból származik, ennek zsidó adaptálása megtörtént: a *Péter apokaliszise* és változatai esetében „az adott bűnnek megfelelő büntetés” témájának forrása a judaizmus, a motívum pedig a *lex talionis*-on alapul.³⁸

A büntetés tehát egyet jelent a kínok elszenvedésével; az őskeresztény iratok között éppen a II. szd.-ban tűnik fel a holtak túlvilági kínzásának motívuma.³⁹ A hely szörnyiségének érzékeltetésére ugyancsak az érzékszervekre ható képeket sorakoztatnak fel a szerzők: korbácsok suhogása, bilincs csörgése; sírás, sóhajtás (A XI,26); tűz, lángoló folyó (A VIII,23), lángok (A XI,26), tüzes vas (A XIII,28), fel-fellángoló tó (A IX,24); genny és a bűnhődők bűze (A XI,26); sötétség (A VI,21); csúszómászók, férgek (A X,25; XII,27. stb.).⁴⁰

Az *akhmimi töredék*ben nincs a túlvilágnak sem uralkodója, sem őre; a büntetés helyén azonban büntető angyalokat találunk (VI,21), akik „a hely levegőjének megfelelően” sötét ruhában vannak (VI,21). A büntető angyaloknak vagy démonoknak a büntetés eszközeként való szerepeltetése ugyancsak elterjedt volt, irataink is említik: „büntető angyalok sanyargatták őket” (A VIII,23). A töredék büntető angyalai azonban valószínűleg nem bukott lények, bukott angyalok, csupán a hely szellemének megfelelően (*kata ton aera topou*) vannak sötét ruhába öltözve (VI,21); a büntetés csak funkciójuk.

Az E-ben név szerint és funkciójával együtt jelenik meg jónéhány angyal: az ítélet napján Isten Urielt rendeli ki a holtak feltámasztására (4), a bűnösök lelkét ugyancsak Uriel hozza az ítéletre (6). A gyilkosok büntetésének része, hogy Ezrael angyal előhozza a meggyilkoltak lelkét, akik így nézhetik gyilkosaik szenvedését (7). Egy másik helyen Ezrael mint a harag angyala szerepel (9), máshol tüzes helyet készít a bálványok számára (10), a büntetés angyala (12). A meggyilkolt gyermekek Templakos angyalnak fognak adatni (8). Tatarikos büntető angyal (13).

Az Újszövetség könyvei gyakran említik a bűnösök örök bűnhődését (Jn 3,36, 5,14, 6,53, 10,9; Róm 6,23; Fil 3,19; 2 Tessz 1,9, 1 Kor 6,9), nem említik viszont a büntetés módját és helyét. Az *akhmimi töredék* ez utóbbit taglalja, de nem szól arról, hogy a bűnhődés örökidejű lesz-e. Az *etióp fordítás* viszont több helyen kifejezetten utal erre: beszél az örök büntetésről, ítéletről (6,7), az el nem múló kínoztatásról (7), el nem múló sötétségről (6); további helyeken is. A 13. fe-

³⁷ Az etióp szöveget vizsgálva Finesy rámutat tanulmányában, hogy bár a bűnök és a büntetések az esetek többségében logikusan kapcsolódnak egymáshoz, mégis vannak kivételek: pl. az erkölcstelen hajadonok feketébe vannak öltözve és testüket/húsukat tépik; a varázslókat és boszorkányokat pedig tüzes kerekeken kínozzák. Lehetséges, hogy a nem logikus megfeleltetéseknek az volt az oka, hogy az orphikus hagyományból átvett büntetéseket egy zsidó szerkesztő ügyetlenül illesztette hozzá a bűnökhöz. Vö. FIENSY, 1983, 257.

³⁸ FIENSY 1983. 257.

³⁹ RUGÁSI, 1997, 230.

⁴⁰ A bűnök és büntetések előfordulásával kapcsolatban vö. Himmelfarb könyvének idevágó táblázatait: HIMMELFARB, 1983.

jezet megfogalmazása a legsommásabb: „A szenvedés mindenki számára örök a cselekedeteiknek megfelelően.” (*Tortment for every one is for ever according to his deeds.*).

Az apokaliptika időszemléletében az örökkévalóság túl van az emberi időfogalmon, így az üdvözült és a kárhozott állapot is örök idejű. A túlvilág történései azonban már nem az emberi élet történései, a túlvilág időtlen örökléte már nem az emberi élet ideje, mindezeket azonban a *Péter apokalipszis* szerzője – és tegyük hozzá, mások is – csupán emberi szavakkal, fogalmakkal, olykor metaforákkal, szimbólumokkal tudja kifejezni, az apokaliptikus gondolkodás hagyományához, formagazdagságához kapcsolódva. Az ok a már említett és az apokaliptikához ugyancsak kapcsolódó intő, parainetikus szándék, amely mögött ott húzódik a gondolat: ez a világ csupán átmeneti közjáték, két világ között. Az egyik, amelyikből jöttünk, a másik, amelyikbe tartunk. Az embernek helyesen kell élnie ezen a világon, mert a jutalom és a büntetés a jövőben, az eljövendő világban vár rá.⁴¹

Judit D. Tóth

The Events of Eternity: The Picture of the Other-World in the Peter-Apocalypse

The present study uses the Akhmim fragments and the Ethiopian version of Peter's apocalypse which was written 125-150 A.D. and came down to us in fragments, translations and revisions. On the basis of this material, the study examines how the first Christian other-worldly apocalypse – incorporating pagan mythological, Orphic-Pythagoric and Jewish apocalyptic traditions beyond the Hebrew Bible – presents the events of the hereafter in visions and prophecies with the intention of warning the contemporaries.

The examined versions of Peter's apocalypse provide revealed knowledge about the eternal blessed or damned state after the last events and judgement closing human and historical time. This knowledge cannot be obtained through the traditional ways of human cognition. The study examines how the texts present the events of eternity with the accessories of apocalypse using its pictorial language.

---

⁴¹ Vö. RUBIN – KOTMAN, 159.

„EZER TELIK, EZER NEM, KŐ KÖVÖN NEM MARAD.”¹ – ELŐJELEK, JÖVENDŐLÉSEK A MONDÁKBAN

„Ezt a történetet úgy mesélem el, mint én megéltem, és saját szememmel láttam. 1913 ősz táján Gyulán, de másutt is. Összesereglettek az emberek, nők, minden az utcán este, és égi jelet néztünk. Akkoriban járt az üstökös is. Egyszer csak az égen megláttuk, megcsillant egy csillag, és egy meztelen kard lett belőle, olyan mint a tűz. Egy kis darabig néztük, akkor megcsillant, lett belőle egy katona, teljesen felszerelve, hátizsák, szurony, puska, sapka, minden úgy, ahogy egy katona. Aztán egy kis ideig az is látható volt, akkor megint megcsillant, lett belőle egy koporsó. A koporsó is teljesen olyan, mint egy újonnan kihozott koporsó. Megvoltak a lábai mindenfele. Egy kis darabig néztük, és aztán az is elmúlt. Hát persze, akkor beszélgettünk, háború lesz, e lesz, a lesz és kérem, 14-ben kiütött a háború. Ennyit tudok mondani én, 81 éves ember vagyok. Ezt a saját szememmel láttam, és több-több ezren nézték.”²

Az ember természetes igénye, hogy kíváncsi a reá váró jóra, de még inkább az őt fenyegető rosszra, melyre szeretne felkészülni. Próbálja kitudakolni személyes életsorsának alakulását. A jóslások aktív és passzív fajtái, tehát a jósló eljárások és az előjelek többnyire az életszakasz fordulókhoz, az átmenet rítusaihoz kötődnek; a születés, a házasságkötés, a gyermekáldás, a halál eljövetelének idejét, módját, körülményeit szeretné kifürkészni az ember. A személyes életpályával azonban szorosan összekapcsolódik a kisebb közösség, a család, a lakó-környezet, a falu sorsának alakulása, mely épp oly fontos, akár népünk boldogulása. A legnagyobb veszélyek, amelyek a szűkebb és a tágabb környezetet is leginkább veszélyeztetik: a harcok, háborúk, katasztrófák, járványok. Ennek lenyomata a folklór hagyományban is tetten érhető, ugyanis a magyar monda-kincs gazdag tematikus alcsoportját jelentik a háborúk, katasztrófák előrejelzéséről szóló történetek, akárcsak a fenti történet.

A Kárpát-medence egészéről számtalan változatban ismert az a mondatípus, amelyik a háborúk, világháborúk előjeleként (égi jelként) értelmezi a sűrű

¹ Ditró, Landgraf 1998, 268.

² Gyula, Csüri G. 1970. MOA 13259. (MOA= Magyar Történeti Mondaarchívum, MTA Néprajzi Kutatóintézet)

csillaghullást, a furcsa égi fényeket.³ Baljós előjel lehet az óriási jégvihar, égi háború.⁴ Leggyakrabban az először olykor tűznek vélt üstököst, sok esetben név szerint a Halley-üstököst tartják a háború hírnökének.⁵ A Halley-üstököst elsőként a 17. század második felében írták le, határozta meg, mely 75 évenként újra látható, 1910-ben, mindössze 4 évvel az I. világháború kitörése előtt újra felbukkant, a korabeli sajtó, a kalendáriumok is sokat foglalkoztak vele, így nem meglepő, hogy több történetben névvel együtt őrződött meg, emléke elevenen élt a háború kitörésekor.

Számos olyan mondát lejegyeztek, amelyben a jel az égen megjelenő kard,⁶ mely a háború közeledtét vagy végét⁷ jelenti.⁸ Az égi fény, kard, egy narratívumban lángoló búza kéve⁹ haladási iránya, mozgása többnyire kelet-nyugat irányú, és a háború útját jelöli. Olykor katonák vonulnak az égen¹⁰ vagy a Te Deum hallatszik fentről,¹¹ sárkány, ráadásul nemzeti sárkány jelenik meg, illetve a magyar címer és a zászló megkerüli az eget,¹² és ezek jelentik a háború közeledtét.

Az égi jel nemcsak háborút, hanem más bajt, katasztrófát, például járványt is jelezhet előre.¹³

Sok esetben az égi jelek értelmezését nem mint általános tudást idézik fel a mondák, hanem az értelmezést a közösség különleges tudású képviselőjéhez kötik, tudós pásztorhoz, javasasszonyhoz, nézőhöz, látóhoz. Ahogy az egyik mesélő magyarázza: „Ezt hallottam az öregektől, mert ugye, akkor abban a világban sok vót a pásztor, sok gulyás, sok bacsok, akiknek vót alkalmuk évről-évre megfigyelni a csillagok járását, és ebből már tudtak. Tapasztalatuk vót, úgy

³ „A keleti részen, hát mit mondjak, kora hajnalban mán három nap is vót az égen. Három nap is vót, olyan halvány sárga vót, vérvörös vót és olyan égszínkékes színbe...” Tokaj, Szabó L. MOA 14899.

⁴ Tokaj, Szabó L. MOA 14898.

⁵ „Az 1900-as évek folyamán, már 14 előtt történt, megjelent a Halley-féle üstökös. Akkor a faluba már elterjedt a hír, hogy hát háború lesz. Aztán tényleg ez igazolódott is, mer 14-be kitört az I. világháború, és ez a hiedelem több ideig élt is a faluba, hogy az üstökösök háborút hoznak.” Landgraf 1998, 263.

⁶ Lakatos 1910, 83-84. MOA 14952; Dobos 1986, 221. MOA 14953.

⁷ Nádudvar, Bosnyák S. 1972. MOA 14184.

⁸ „...négy kard verekedett az ég alján. És olyan fényes vót, akár a villám játszott volna. No, amikor megvót a nagy verekedés, hogy mik győzött, mik nem, én eztet nem tudom megmondani, csak egy közülük leesett, egy elment nyugatnak, egy délnek, egy pedig nagy sebességgel szaladt keletnek. Az anyósom azt mondta: – Hidd el fiam, ez a háború, majd a nyugat fog – aszongya nyerni vagy a kelet. De eztet nem tudjuk – aszongya – egyikönk se.” Tiszadob, Szabó L. 1968. MOA 14897.

⁹ Nógrádsipek, Bosnyák S. 1968. MOA 14191.

¹⁰ Kórógy, Bosnyák S. 1987. MOA 14186.

¹¹ Tállya, Bosnyák S. 1986. MOA 14187.

¹² Andrásfalva, Bosnyák S. MOA 14190.

¹³ „Az égen egy kard és egy buzogány tűnt fel. Egymásnak tartottak, az egyik nyugatról, a másik keletről. Az ég közepén összecsapódtak. A buzogány eltűnt, a kard megmaradt. Utána rá nem sokára jött a kolera.” Sárospatak, Dobos I. EA 478/25. MOA 11576. (EA= Ethnológiai Adattár, Néprajzi Múzeum)

hogy ők ebből sokat tudtak jósolni, és jövendőlni.”¹⁴ A jóslás, a jövendülés természetfeletti képesség, amellyel többnyire csak a kiválasztottak rendelkeznek. Ilyen speciális, természetfölötti képességgel bíró alak például a ditróiak Bákainéja, aki azon túl, hogy akár egy ördögös kocsis lovaival képes volt a levegőbe emelkedni, és átugratni az egyik-hegyről a másikra, „a jövőről tudott beszélni”. A hagyomány szerint jó pár száz évvel ezelőtt élt, megjósolta a világháborúkat, de olyan technikai vívmányokat is, mint a telefon, az autó, a karóra stb., és megjövendölte a világ végét is.¹⁵ A világvége jóslatok képi világa, metaforái, nyelvi fordulatai a Jelenések Könyvének Apokalipsziséé idéznek.¹⁶ Az ismeretlenségükkel félelmet keltő égi jelenségek érthető módon váltottak ki világvége-hangulatot, gondoljuk csak arra, hogy modern, felvilágosult korunkban az ezredvég, illetve a teljes napfogyatkozás kapcsán is lábra kaptak világvége beharangozások.

Óvatos akarok lenni, ezért beszélek e történetek műfaji meghatározása kapcsán mondákról, mert vannak ugyan olyan szövegek, amelyek egyértelműen sorolhatók a történeti vagy a hiedelemmondák közé, de többnyire e kettő műfaji határán állnak. A valódi helyszínek, események, a bennük szereplő történeti hősök a történeti mondákhoz, a különleges jelek magyarázatai pedig a hiedelemmondákhoz kötik e szövegeket. A történeti mondák nemzetközileg meghatározott 6 nagy tematikus főcsoportján belül egyrészt a *Háborúk – katasztrófák* tematikus alcsoportban kapnak helyet a harcok előjeleiről szóló mondák. A Magyar Hiedelemmonda Katalógusban pedig a *Sors, végzet, előjelek* tematikus főcsoporton belül a *Szerencsétlenségre figyelmeztető egyéb jelek* tematikus alcsoportban találhatók ilyen szövegek.

Az előjelekről szóló történetek között viszonylag kevés a költői formát nyert érett mondaszöveg. Az elbeszélések a Sydow-I kategóriák szerint egyrészt ditek, azaz egy esemény élményszerű elmondásai, közlései, másrészt memoratok, tehát a rendkívüli eset elmondása még nem kapott végleges formát, az elbeszélő egyes szám első személyben beszél, sztereotip szerkezet nincs, az események tényleges menetét követi, de a történetben felbukkanhat egy-egy mondai motívum. A monda előadója az időhöz, helyhez kötődik, neveik említésével igyekszik igazolni a történet hitelességét. Érthető módon a 20. században gyűjtött, háborúk előrejelzéséről szóló mondák az első, illetve a második világháború eljövételének jóslatairól szólnak a leggyakrabban, és ritkábban nyúlnak vissza a távolabbi múltba, hiszen az adatközlők számára ez a század fogható be a saját emlékezzettel.

Ugyancsak a történeti és a hiedelemmondák műfaji átfedése jellemzi bányászmondáinkat, melyeknek jellegzetes típusát alkotják a bányaszerencsétlen-

¹⁴ Landgraf 1998, 263.

¹⁵ „Bákainé könyve szerint, mikor a kocsik ló nélkül szaladnak, amikor a tejeslányok selyemkötényben járnak, amikor a rossz viselet nagyon közömbös lesz, és az erkölcselenség magas fokra hág, akkor már közel lesz a világ vége. S amikor a világ vége lesz, aki a mezőn van, haza ne menjen, ki a padláson van, alá ne szálljon, mert mindegy hol éri a halál. A könyvét úgy fejezte be, hogy ezer telik, ezer nem, és mikor húsvét napja Márk napjára esik, akkor minden ember jajt kiált.” Landgraf 1998, 269.

¹⁶ Vö. Jelenések könyve 6–11.

ségre, balesetekre figyelmeztető jeleket értelmező történetek.¹⁷ Előjel lehetett egy-egy különös hang (a bányaszellem jeladásai),¹⁸ amelyek néha kutyaugatásra¹⁹ vagy macskanyávogásra²⁰ hasonlítottak. Hasonlóképpen rossz jel volt, ha „sóhajtott” a bánya,²¹ vagy ha csákányozáshoz, doboláshoz stb. hasonló hangot,²² illetve ha csengettyűszót²³ hallottak. Rossz előjelnek számított az is, ha éjfélkor pattogott a szén.²⁴ Az emberi jelenlét nélkül, váratlanul felbukkanó lámpafény, lámpavilág is rosszat jelentett, különösen éjfélkor és nagy ünnepek előtt,²⁵ de egy árnyék megjelenése is baljós előjel volt.²⁶ A „nyomott” levegőből közelgő omlásra következtettek²⁷ és volt, ahol azt tartották, hogy két baleset után bizonyosan bekövetkezik a harmadik.²⁸ Időnként és helyenként a bányaszellem megjelenése már önmagában rossz jelnek számított,²⁹ de az sok esetben konkrétan, szóban is figyelmeztetett a veszélyre. A bányászok szerint a patkányok és az egerek a legjobb veszélyjelzők, megérzik a közeledő bajt, és menekülésükkel figyelmeztetnek,³⁰ ezért ezeket az állatokat nagy tiszteletben tartották.

A fent említett előjeleket a bányászok széles körben ismerték, de vannak olyan történetek is, amelyek egyediékné, invariánsoknak tűnnek, mint például a bika,³¹ a bányász apjának táncoló fekete alakként megjelenő szelleme,³² a fejetlen lovak,³³ a karácsony éjjel a bányafalból kijövő processzió³⁴ és Szent Borbálának a bányában felbukkanó fehér alakja.³⁵

¹⁷ Vö. Hála – Landgraf 2001, 22.

¹⁸ Nagybatony, Szűcs V. – Muczer M. 1973, 6. EA 20215.

¹⁹ Sajószentpéter, Szűcs V. – Muczer M. 1973, 8. EA 20215.

²⁰ Ózd vidéke, Nemcsik P. 1974, 22–23. EA 18498.

²¹ Désakna, Versényi 1880, 64; Versényi 1890, 341; Rudabánya, Viktor 1976, 49–50. EA 19219.

²² Etes, Kerényi D. 1967, 195–196, 197–198. EA 15438.

²³ Marosújvár, Lázár 1899, 567.

²⁴ Sajószentpéter, Szűcs V. – Muczer M. 1978, 8. EA 20215.

²⁵ Kishartyán, Nagy D. 1951, 16, 25. EA 6358; ugyanott, Pesovár E. 1951, 3. EA 2744; Nógrád megye, Pesovár E. 1952, 6, 17. EA 2742; Mátraszele, Fehér J. 1956, 9, 12. EA 6122; Kisterenye, Bene Zs. 1955. 6. EA 7282; Mátraszele, Erdélyi Z. 1956. 1, 8. EA 6204; Nógrád megye, Erdélyi Z.-né Fehér J. 1957. 8, 9. EA 20681; Varbó, Bodgál F. 1957a. 2. Herman Ottó Múzeum, Adattár, 100; Bodgál F. 1957b. 2. EA 6219; Etes, Kerényi D. 1967, 195–198. EA 15438.

²⁶ Borsodnádásd, Nemcsik 1961, 68.

²⁷ Pécsbányatelep, Nikolov N. 1973, 4–5. EA 17679.

²⁸ Borsodnádásd, Nemcsik 1961. 70–72.

²⁹ Gölnicbánya, Körmöcbánya, Versényi 1890, 340; Felsőgalla, Véber L. 1943. 1. EA 3369; Kishartyán, Nagy D. 1951. 7. EA 6358; Zagyvapálfalva, Sándor R. 1960. 16. EA 12682; Erzsébettelep, Bácskai Bosnyák – Kovács 1962, 120; Sajószentpéter, Fenyvesi E. 1965, 17. EA 14178.

³⁰ Békéscsaba, Breznay Z. 1929. 16. EA 218; Kishartyán, Nagy D. 1951. 25. EA 6358; Kisterenye, Bene Zs. 1955. 4. EA 7282; Varbó, Bodgál F. 1956. 5. Herman Ottó Múzeum, Adattár, 58; Rudna, Manga J. 1956. 3–4. EA 6530; Pécsvárad, Bácskai Bosnyák – Kovács 1962, 106; Ózd vidéke, Egercsehi, Járdánháza, Nemcsik P. 1958, 28. EA 10034; 1974, 4–5, 9, 22, 43–44. EA 18498; Nemcsik P. 1987, 16; Sajószentpéter, Fenyvesi E. 1965, 17. EA 14178; Baglyasalja, Szűcs V. – Muczer M. 1973, 5. EA 20215.

³¹ Nógrád megye, Fejes L. 1968, 15. EA 15726.

³² Csernely, Nemcsik P. 1961, 69–70.

Az előjelek olykor a jelenségek valódi megfigyelésére épülnek, olykor egyértelműen hiedelem alapúak. Az előjelekről általában elmondható, hogy akadnak közöttük olyanok, amelyek két mindennapi jelenség véletlen egymásra következésének ok-okozati összefüggésként való állandósulásai, és vannak közöttük olyanok, ahol analógiás kapcsolat áll fenn a jel és jelentése között, a jelenlegi és a bekövetkező esemény között. E dolgozat keretei között nem kívánok kitérni az egyén életsorsának előjeleiről, jósló eljárásairól szóló történetekre, melyek műfajilag hiedelemmondák. Helyette a történeti mondák egy másik – *Hősök* elnevezésű – tematikus főcsoportjába sorolt mondákról, mondatípusokról kívánok még szólni.

A nagy történelmi sorsfordulók mellett a nagyemberek, a rendkívüli hősök eljövételét is megjósolják. A történeti mondák és memoratok pozitív hőseinek leggyakoribb jellegzetességei, karakterisztikus jegyei a magyar, illetve az európai anyagban a következők:³⁶

- a születés körülményei előrejelzik a hős leendő nagyságát (születése előtt megjövendölik sorsát, csillag jelzi a születését, burokban vagy fölös ujjal látja meg a napvilágot stb.)
- fizikai erejével, nagyságával, szépségével, eszével már fiatalon kitűnik társai közül
- eszes, ügyes, túljár ellenségei eszén
- menekülni kényszerül (álruhában, fordított patkójú lovon, alagúton stb.)
- árulás okozza bukását (barátja, fegyvertársa, szeretője, felesége, lánya által)
- a társadalmi igazságosság szellemében cselekszik
- nevezetes helyek, tárgyak őrzik az emlékét

A történeti hősökről szóló mondák ezekre a karakterisztikus jegyekre épülnek.

A népmesék, a hőseposzok, a mítoszok szereplői mellett gyakran a történeti mondák hősei is legyőzhetetlenek, halhatatlanok vagy haláluk után visszatérnek, a bajban népük segítségére sietnek.³⁷

Minden nehéz történelmi idő megszűli a maga hőseit, hogy népe segítségére legyen. Születése bizonyos jelekből már előre látható, várható, (csillag jelzi születését, burokban vagy fölös ujjal születik), megjósolják jövőbeli nagy tetteit, néhány példát említenék erre a magyar történeti mondahagyományból a teljesség igénye nélkül. Kossuth Lajos például burokban született, ez a körülmény többek szerint előre jelezte történelmi küldetését. Ez egyébként megfelelt a valóságnak, maga Kossuth is többször hivatkozott erre, és életrajzaiban is megemlégették jó néhányszor.³⁸ Petőfi Sándor születésekor megszólaltak a harangok egy

³³ Sajószentpéter, Fenyvesi E. 1965: 18. EA 14178.

³⁴ Mecsekszabolcs, Relkovic D. 1925, 174–175.

³⁵ Borbálatelepe, Bácskai Bosnyák – Kovács 1962, 124.

³⁶ Vö. Sokolewicz 1991, 125–136; Küllös 1995, 66.

³⁷ Ipolyi összegyűjtötte a magyar mondahősök leggyakoribb természetfölötti képességeit, felhívta a figyelmet a mondák mitikus, hősepikai és mesei motívumaira. Ipolyi 1854, 140–183. (*Hősök* című fejezet)

³⁸ Tállya, Juhár L. 1947, 11. EA 2054.

memorat elmondója szerint, aki kiemeli születésének idejét, hogy valóban Szilveszter éjszakáján jött a világra, és születésének helyéért – akárcsak egy antik hős szülőhelyéért – több település vetekedett. A betyármondákban gyakori motívum, hogy a betyár foggal, fölös ujjal vagy éppen burokban születik, ez előre vetíti különös sorsát.

Attila leendő királyságát egy kártyavető cigányasszony jövendőli meg,³⁹ akárcsak Kossuth Lajos fényes politikai karrierjét.

II. Lajos tragédiáját egész életútja előre sejtette: „Idő előtt született. Idő előtt választották, és koronáztatott meg, idő előtt kezdett beszélni, idő előtt házasodott meg, idő előtt ütközött meg a törökkel, és időnap előtt pusztult el.”⁴⁰ Születésének furcsa körülményei, bőr nélkül született volna, ezért az orvosok disznóbőrbe bugyolálták,⁴¹ ugyancsak a szerencsétlen véget vetítik előre.

Szendrey Zsigmond csokorba gyűjtötte azokat a baljóslatú jeleket, amelyek a mohácsi csatavesztést, a király halálát előzték meg a magyar hagyomány szerint: A király legkedvesebb lova váratlanul megdöglött, nem sokkal az indulást követően, egy idegen megjövendölte az uralkodó elesét. Egy váratlanul felbukkanó és eltűnő cigányasszony – „Nem tudom ki vagy, de orcádon a halál jele! Eljöttél ide, de élve nem mégy el innen! – szavakkal megjósolja II. Lajos halálát.”⁴² Mohácson száz évig várták a megjósolt égi jeleket; égzengést, mennyei tüzet. Amikor megjelent az égen paripán az aranyba öltözött vitéz, akkor indultak rohamra.⁴³

Nem a *Hősök*, hanem a *Harcok*, *háborúk* tematikus főcsoport történeti mondáit gazdagítják a következők: A Bocskai-féle szabadságharcot jelezte előre egy történet szerint, hogy: „A kenyér felső héjából magas dagály nőtt ki, mely katonához egészen hasonló volt. A katona mellkasa és feje páncéllal volt fedve, karjai levágva tűntek fel, a mell alatti rész azonban kígyókból állott.”⁴⁴

A kuruc-labanc harcok idején cigányasszony jósolt a labanc hadvezérnek a csata kimeneteléről, miszerint halottakkal fog verekedni, másnap a temetőt lövette, ez egyébként nemzetközileg ismert mondamotívum.⁴⁵ A folklórhagyományok szerint Perczel Mór jósoltatott magának, a jósolat szerint jó is, rossz is vár rá, fontos, hogy őrizkedjen a maga nevétől, Mórnál meg is verték.⁴⁶

A hősök halálát, akárcsak születését csodás jelek kísérik. Kossuth halálakor jelent meg egy újságcikkben, „...hogy milyen erős a magyar nép között a Kossuth-kultusz, legjobban bizonyítja az, hogy erős volt az avariak közt a hit, hogy a nagy vörösség az égen természeti csoda, a melylyel az Kossuthot gyászolja. Ez a meggyőződés Arad és környékének népe között még most is tartja magát.”⁴⁷ A hősök sorsa előrejelzi és szimbolizálja népe sorsát.

³⁹ Hódmezővásárhely, *Ethnographia*, 1933, 79–81. MOA 7720.

⁴⁰ MOA 12773.

⁴¹ MOA 12774.

⁴² Szendrey 1923–1924, 12.

⁴³ Szendrey 1923–1924, 14. MOA 9030.

⁴⁴ Ferenczi I. 1962: 224.

⁴⁵ Dobos I. 1971. MOA 14839.

⁴⁶ Martonvásár, Dobos I. 1966. MOA 4492.

⁴⁷ A közlés névtelenül jelent meg: *Magyarország*, 1894. március 26. 6.

Hubón napjainkig él a hagyomány, hogy a tatárdúlás idején egy lovas jött gyönyörű lován szétnézni e tájon, előreküldték, hogy fürkésze ki alkalmas-e a hely letelepedésre, amikor megfordította a lovát, hogy megvigye a jó hírt a többieknek a föld kinyílt alatta, és elsüllyedt. „A többiek csak vártak, csak vártak, míg végül előmerészkedtek, és nyomába eredtek. Az új hely nekik is megtetszett, elfoglalták, de a lovast soha nem látták viszont. Majd egyszer, egy éjszaka a falu felett lágyan lebegve megjelent egy fehér ló, hátán a lovasával. Az idősek esküdni mertek rá, hogy ő az, akit előreküldtek annak idején. Az emberek féltek, tudták, hogy rossz jel. Évszázadok alatt sokszor látták a falusiak a fehér lovast, s mindig háború, veszedelem következett. Legutoljára a második világháború kitörésének előestéjén jelent meg Hubón... Égi jel lett a régi lovasból, a falu jó szelleme, (...) mondják, hogy 2000-re rosszra fordul a világ sora, hát majd meglátja, aki megéli, jön-e a lovas előrejelezni.”⁴⁸

Irodalom

BÁCSKAI BOSNYÁK Sándor – KOVÁCS Ágnes

1962 Baranyai bányászok meséi és elbeszélései. *Néprajzi Közlemények*, VII. 3-4. sz. 100–150.

DOBOS Ilona

1986 *Parashti szájhagyomány, városi szóbeliség*. Budapest

FERENCZI Imre

1960 Rákóczi alakja az abaúj-zempléni néphagyományban. *Ethnographia*, LXXI. 389–436.

1962 Bocskai István és szabadságharcának emléke a néphagyományban. A *Debreceni Déri Múzeum Évkönyve*, 1960–61. 215–231.

HÁLA József – LANDGRAF Ildikó

2001 *Magyarországi bányászmondák*. Rudabánya

IPOLYI Arnold

1854 *Magyar Mythologia*. (faksimile kiadás) Pest

KÜLLÖS Imola

1995 A betyárok a folklórban és a valóságban (Betyármondáink nemzetközi és nemzeti vonásai, főbb motivikája). *Néprajz és Nyelvtudomány*, XXXVI. 53–71.

LAKATOS Károly

1910 A régi szegedi halászok jelképes madarai. *Ethnographia*, XXI. 82–90.

LANDGRAF Ildikó

1998 „Beszéli a világ, hogy mi magyarok...” *Magyar történeti mondák*. Budapest

LÁZÁR István

1899 Alsófehér vármegye magyar népe. In: Lázár István: *Alsófehér vármegye monografiája*. I. Második rész. *Alsófehér vármegye néprajza*. Nagy-Enyed, 463–674.

NEMCSIK Pál

1961 *Bányászélet Borsodnádasdon*. Borsodnádasd

1987 „Aki bányász akar lenni”. *Borsodi bányász hagyományok*. Miskolc

⁴⁸ Landgraf 1998, 265–266.

SOKOLEWICZ Zofia

1991 National Heroes and National Mythology in 19th and 20th Century Poland. *Ethnologia Europaea*, 21. 2: 125–136.

RELKOVIČ Davorka

1925 Néphagyománygyűjtés. Harkányi mondák és néphit. *Ethnographia*, XXXVI. 172–177.

SZENDREY Zsigmond

1923–24 Történeti népmondáink. *Ethnographia*, XXXIV–XXXV. 143–149.

VERSÉNYI György

1880 A bányavidéki néphagyományok gyűjtéséről. (Elmondattott a köröc-bányai magyar egyesület 1880 március 28-án tartott estélyén). In: Versényi György: *Beszédek*. Losonc, 43–67.

1890 A bányarémről. *Ethnographia*, I. 335–345.

A kézirat anyagi bibliográfiáját ld. jegyzetek.

Ildikó Landgraf

„A thousand passes, a thousand does not, everything will be razed to the ground” – Omens, prophecies in legends

Stories about predictions of war and catastrophes form a rich subgroup of Hungarian legends. These stories are mostly on the verge of the genres, belief legend and historical legend. Several variants of the legend are known all over the Carpathian Basin in which the Halley Comet, frequent meteor showers, and other rare astronomical phenomena are interpreted as the omens (heavenly signs) of world wars. Sometimes, in the stories interpreting the predictions of great historical events and changes, epidemics and famines, the end-of-the-world-feeling is also expressed.

One specific type of the miner legends is the stories interpreting signs warning of disasters in mines (animals, strange voices, ghosts and other warnings of the coming danger).

Besides great historical changes, the arrival of great men and extraordinary heroes were also predicted in the narratives. The characteristic feature of the heroes in historical legends is that the circumstances of their birth predicts their future greatness, the legend foretells their fates, the hero's birth is signalled by a star, he is born with a caul or with one more finger. All the hard historical times had their own heroes to help their peoples. The hero's birth can be anticipated from certain signs, it is awaited, his future great deeds are foretold (see Kossuth, Petőfi, the outlaws, etc.). The faith in re-emerging, immortal heroes (a rich thematic group of historical legends) is connected to this very expectation.

Törőcsik István

A „JEZSUITA KÖNYV” – JÖVENDÖLÉSEK A VILÁG VÉGÉRŐL

Tanulmányom témája egy, a világvégéről szóló olyan forrás, amelyet kizárólag szóbeli elbeszélésekből ismerek, egyetlen nyomtatott szövegváltozatát sem sikerült megtalálnom. Rejtélyes, az idősebbek által emlegetett olvasmányról van szó, melynek jövődöléseire néhány éve figyeltem fel lakóhelyemen, Jászapátin. Beszélgetőpartnereim egy bizonyos „jezsuita könyv”-re hivatkoztak, melyben meg volt írva az emberiség megromlása, és az ennek következtében bekövetkező katasztrófák: háborúk, rovarinvázió, „a sárga veszedelem”, illetve számos más – a későbbiekben részletezett – előjel, majd pedig a világvége eljövetele. 1997-ben kezdtem meg a gyűjtést, illetve a szakirodalmi párhuzamok keresését. Azóta nyilvánvalóvá vált, hogy az egész magyar nyelvterületen ismertek a hasonló prófécia, jelen dolgozatomban azonban csak a „jezsuita könyvvel” és annak kapcsolatrendszerével kívánok foglalkozni.

Az eszkatológikus néphagyomány kutatástörténete

Az eszkatológikus hagyományok első gyűjtője Kálmány Lajos volt.¹ „Mytológiai tanulmánya” olyan szemléletre vall, mely – sajnos – napjainkig példa nélküli. Rendszerében ugyanis a teremtésmondák, a föld és ég kialakulásának hiedelmei mellett a világéggel kapcsolatos elképzelések is helyet kaptak. Ezzel nemcsak Ipolyi Arnold és Kandra Kabos lényegesen terjedelmesebb „mitológiájának” hiányosságát pótolta, hanem egy olyan teljességre törekvő keretét hozta létre a világkép vizsgálatának, melyet a későbbi kutatóknak – további adatok gyűjtésével – csak bővíteni kellett volna. Nem így történt. Kálmány tudománytörténeti jelentőségének elismerése mellett a rendszerezés teljesség-elve csorbát szenvedett azáltal, hogy az „alfa és omega” pólusok közül az utóbbival szinte senki sem foglalkozott.

Bálint Sándor művében szerepel a világ vége, de leginkább Kálmány Lajost idézi, néhány adattal kiegészítve.² Az egész szegedi nagytáj prófétájaként később Polner Zoltán írásából megismert Teknyőkaparót nem említi, valószínűleg

¹ Kálmány 1893. 65–74.

² Bálint 1980. 437–439.

nem találkozott alakjával, mivel Polner felfedezésének jelentőségét beszélgetésük során elismerő szavakkal méltatta.³

Témánk szempontjából Polner Zoltán munkáját tarthatjuk mindmáig a legteljesebb anyaggyűjtésnek⁴, még akkor is, ha interpretációival ma már nem érthetünk egyet. Szerinte ugyanis a Teknyőkaparó alakja egyedülálló a magyar néphagyományban, és ő a jövődölések kizárólagos forrása. A valós – talán a múlt században élt – próféta egyéniségét próbálja rekonstruálni, a személyes hatást hangsúlyozza. Nyomtatott – írott szövegeket nem is említ, annak ellenére, hogy ezek – főként a „szibillák” – Szeged környékén is népszerűek voltak.⁵ Csak sajnálhatjuk, hogy az összehasonlító vizsgálatot – Bálint Sándor tanácsára – nem tartotta lényegesnek.⁶

Jung Károly a tágabban idetartozó „Szégyenvirág” eredetmagyarázó mondatípusát vizsgálta több tanulmányában. Már e témában írt legkorábbi ismeretterjesztő cikkében kiemeli, hogy az általa gyűjtött epikus szövegek az eszkatológikus néphagyományhoz kapcsolódnak.⁷

Gagy József a samanizmus maradványának tartott rejteztést kutatta, mely egyes személyek esetében a boszorkányhittel, a halottlátással, illetve túlvilágjárással kontaminálódott.⁸ A rejteztések sajátos eredményeképpen keletkezett jóslásokon keresztül jutott el a nép emlékezetben megmaradt prófétáló személyek, a hozzájuk kapcsolt hiedelmek és jóslatok fontosságának felismeréséig. Ő vont először párhuzamot a Teknyőkaparó és a székelyföldi „rejteztők” közé, illetve feltételezte, hogy ezek a prófécia a magyar nyelvterület más pontjain is megtalálhatók.⁹

Az elnevezés magyarázatai

A Jászságban a prófécia forrásként szinte kivétel nélkül mindenki a „jezsuita könyvet” nevezte meg (jezsovita/ jészovita/ jozsefata szóalakban is). Az elnevezés eredetére vonatkozóan többféle magyarázatot is kaptam. „Igencsak a címe volt az. Meg hogy valami Jezsovita nevű ember írhatta, nem tudom, hogy hogy vót.”¹⁰ „...ezt a jezsovita írást azé’ hitták jezsovita írásnak, hogy egy Jezsovita nevű embernek...ember írta le. Annak, őneki ügye, má’ úgy mondta, hogy Jézus mondta egy Vita nevű embernek, hogy oszt mikor, azt ő nem jegyezte meg, csak az leírta, és azé’ hitták Jezsovita írásnak, könyvnek ezt.”¹¹ A bizonytalanság

³ Bálint–Polner 1982. 22–23.

⁴ A gyűjtő 21 településen összesen 151 szöveget rögzített. (Polner 1980. 5.)

⁵ Polner 1980. 5–19.

⁶ „Akadtak ilyenek, akik így jósoltak, de az mind lényegtelen. Ilyen nagyformátumú személyiség nincs Magyarországon.” (Bálint–Polner 1982. 23.)

⁷ Jung 1983.

⁸ Gagy 1998a.

⁹ Gagy 1998b. 49.

¹⁰ Kalmár Gábor sz. 1925, Jászapáti

¹¹ Miklós József sz. 1912, Jászapáti

oka, hogy beszélgetőpartnereim nem találkoztak a „könyvvel”, csak azok által (szülők, nagyszülők, idősebb emberek) tudnak róla, akiktől a jövődöléseket is hallották. Közülük csupán Borbás István tudott részletesebben beszélni róla, aki gyerekkorában maga is olvasta. „A könyvecske egy 15x, vagy 20x olyan 12-es téglalap formájú lehetett. A mérete már akkor kb. kitett egy centit, ennek a könyvnek (az eleje és a vége hiányzott). Hát én elolvastattam aztat. A címlapja bele volt téve a közepibe, hogy ki írta, és honnan származik, ki látta, vagy honnan ered ez a jövődölés. És abba a’ vót írva, hogy egy imádkozós asszonynak vót egy részeges férje. De nem volt rossz ember, csak mindig ivott. Oszt egyszer is haza ment részegen, oszt hát nem ment be, hanem a marhavályúba’ a kútná’ elaludt. Oszt ő akkor álmodta ezeket meg, és ennek a nyomán van a jezsuita könyv megírva.” A későbbiekben ugyanő „sibilleoni könyv”-nek is nevezte a művet, melyre rá is kérdeztem. „Én nem...nem volt már címlapja, eztet úgy mondták mindég, hogy a sibilleoni könyvet. Ez a vályúba elaludt ember neve lehetett Sibilleon, vagy aki megírta, pontosan nem tudom, de valamelyik ez lehetett, vagy amelyik ember a vályúba elaludt, vagy amelyik írta. Énszerintem az író lehetett.”¹²

A jezsuita könyv tartalma

Terjedelmi okok miatt csak felsorolásszerűen ismertetem a világvégére vonatkozó, eddig gyűjtött próféciákat. A „jezsuita könyv” tartalmát ezek alapján a következőképpen csoportosíthatjuk:

Jelek az emberi világban

- *tárgyi (technikai)*: ló nélküli (lőcsetlen) kocsik, vasmadarak lesznek; az emberek a világ két végéről beszélnek egymással; a nők vason sütik a hajukat és magas sarkú cipőben járnak
- *szellemi (erkölcsi)*: a fiú az apja ellen, testvér a testvére ellen támad; szörnyű háborúk lesznek; a nőknek nem lesz szégyenük; egyforma lesz az öltözköztetésük, kinézete férfiaknak és nőknek; a vásárnapot nem lehet megkülönböztetni a hétköznaptól; megszaporodik az istentelenség, lopás, gyilkosság

Jelek a természetben

- *földi*: egyforma lesz a tél és a nyár; rossz termések lesznek; több folyó visszafelé folyik; földrengések, árvizek lesznek; a vadrépa fehérret virágzik.
- *kozmosz*: a nap nyugaton kel fel; háromnapos sötétség lesz; üstökösök; világégés

Jelek a természetfeletti világban

- idetartozik az Antikrisztus megjelenése; a nép félrevezetése; Illés és Énók térítő tevékenysége; az Antikrisztus legyőzése; Krisztus dicsőséges eljövetele; az utolsó ítélet.

¹² Borbás István sz. 1931, Jászapáti

Vannak bizonyos jövendölések, amelyek nem sorolhatók be egyértelműen egyik csoportba sem, mint például a „sárga veszedelem”, vagy a szembeoltárnál való misézés, ezért ezt a felosztást csak ideiglenesnek tekintem.

Az eszkatológikus hagyományok további írott forrásai

A „jezsuita könyv” példája arra ösztönzött, hogy más tájakon is az írásbeliség hatásait keressem az orális hagyomány mögött. Néhány forrástípust egészen biztosan körbe lehet határolni, más írások és könyvek bizonytalanabbak.

„A szent helyen találtatott írás”

Varga János írja könyve A jóslásokról című fejezetében: „Az ilyen jóslások, írva, vagy néha nyomtatva is, kézzől kézre járnak, terjednek s a világcsalók azt állítják róluk, hogy azt valamelyik szent hírben álló kolostor, vagy templom alapjában találták a papok. Ki ne látott volna ilyet, nem egyet, de akár tizet is. Formájuk egy, tartalmuk egy; csak a szöveg különbözik egy kicsit egyenmáson. Elől van az évszám, amelyre a jövendölés szól; s utána az a szörnyű dolog, ami azon évre megjósolva van.”¹³ Ez a leírás ráillik a szentesi Petrák-krónika egyik változatában szereplő rövid, évszámokhoz kötött jövendölésekre, melyek a „Neupáliában a Bendeóktusok kriptájában találtatott írás” címet viselik.¹⁴ Egy hasonló „írott jóslat” 1866-ban a Vasárnapi Újság hasábjain jelent meg.¹⁵ A cikk szerzője állítja, hogy ezt „a tiszántuli kerületben a nép szentnek hiszi” és a legbecsesebb iratok között őrzi. Egy részüket „Csokonai jövendölései”-ként tartják számon, némelyik pedig a következő barokkos címet viseli: „Jövendölések, melyek találtattak Nápolyban a benediktus barátok kriptájában faragott terméskőre kimetszve”. Vargha Balázs további öt példányra hivatkozik, melyek közül négy az OSZK-ban, egy pedig a Déri Múzeumban található.¹⁶

A „szibillák”¹⁷

A „szibillák” egykor igen elterjedtek voltak a parasztság körében, több szerző is közismert ponyvaként említi ezeket, ennek ellenére ismertetését, elemzését nem ismertem.¹⁸

---

¹³ Varga 1877. 201.

¹⁴ Takács 1997. 114–115.

¹⁵ Cs. Szatmári 1866.

¹⁶ Vargha 1960. 594.

¹⁷ A konferencia óta már megjelent a ponyvatípussal foglalkozó tanulmányom (Törőcsik 2001.).

¹⁸ Ráth-Végh István az általa talált adatokat és utalásokat az antik prófeciákra vonatkozóan tartja, a magyar nyelvű ponyvát valószínűleg nem ismeri (Ráth-Végh 1974. 466.). Érdekes módon Pogány Péter is csak a egyéni sorsra vonatkozó szerencsekönyvek Szibilláit említi, mivel szerinte az eszkatológikus Szibilla „kevésbé ismert” (Pogány 1978. 224–225.).

Nógrád megyében is ismertek legépebb, illetőleg kéziratos formában terjesztett változatai¹⁹, melyek folklorizálódott formában is gyűjthetők.²⁰ A ponyvatípus a környező országokban is ismert. Egy szlovén változatról olvashatunk egy – mindenekelőtt a nyelvhasználat szempontjait szem előtt tartó – tanulmányt.²¹ Az elemzett példányt 1884-ben fordították német nyelvről szlovénre. Szlovák nyelvű kiadását (*Proroctví Michaldy král'ovny ze Sáby*) Tótkomlósról ismerem.²² A ponyvát Petrovecen nyomtatták, év nélkül.

„Régi nagy Biblia”

Csikban, Karcfalván is emlegetik a „jövődölési Bibliát”, mely ott a próféciák forrása volt.²³ Az adatközlők ilyen egybehangzó állítását nem hagyhatjuk figyelmen kívül. Az egyik lehetséges magyarázatot Molnár Ambrusnál olvashatjuk. Az egyik adatközlő birtokában volt a második világháborúig az édesanyjának az a nagy Bibliája, amelyben a „prófétai könyvek” és a „Jelenések könyve,” mellé bekötött lapokon kézzel írott jegyzések voltak, amelyek a Biblia jövődöléseinek beteljesedésére vonatkoztak.²⁴ A Bibliába történő kéziratos feljegyzések szokása azonban nem lehetett tömegesen elterjedve.

További rejtélyes könyvek

Moldvában is emlegetik a jövődöléseket tartalmazó szent „kárteket”.²⁵ A magyar nyelvterület másik végén, a vasi hegyháton is ismert volt egy titokzatos könyv, amely a környéken ismert tudós asszony, Kuminé birtokában volt. A könyv címét, tartalmát senki sem ismerte, a sorsára vonatkozóan is ellentmondások a visszaemlékezések.²⁶ Egyeseknek alkalmuk volt belepillantani, de olvasni nem tudtak belőle, mivel „a betűk hanyatt-homlok voltak benne”. Az ismertebb prófétákkal kapcsolatosan is felbukkan a gyanú, hogy jövődöléseiket könyvekből merítették.²⁷ Sőt, egy makói adatközlő szerint a Teknyőkaparónak „nagyon sok szép írása volt”.²⁸

¹⁹ Lengyel 1994. 235.

²⁰ Dobos 1986. 225–226.

²¹ Emberšič Škaper 1999.

²² A kiadvány másolatát Belán Anitától kaptam, szívességét ezúton is köszönöm.

²³ Derjanecz 2001. 316–317.

²⁴ Molnár 1985. 145.

²⁵ Hegyeli Attilától megkaptam egy diószéni gyűjtés szövegét, szívességét ezúton is köszönöm.

²⁶ Mozsolics 1996. 52–54.

²⁷ „Az én nagyapám egy nagy vízijárt embör vót. Leült úgy a székre, kinyitotta a könyvet. Körüálltuk, mint onokák, oszt akkó mutogatta. Mutogatta, aszonta, majd, majd akkor, mikor a hideg egyforma lősz a téllé’. Nem tudjuk, hogy mikő lősz nyár, mer’ olyan hideg lősz, hogy csak arrú tudjuk, hogy most nyár van, hogy zódelnek a falevelek. Ezt mondta a Teknyőkaparó.” (Polner 1980. 61.) A Székelyföld jelesebb prófétái is írni-olvasni tudó emberek voltak (Gagyí 1998b 39–46.).

²⁸ Polner 1980. 47.

A muravidéki Radamoson is említettek egy „nagy könyvet”, mint a jövődölések általuk ismert írott forrását. Magyarul volt nyomtatva, ennek ellenére erről is úgy tartották, hogy különleges ismeret kell a megértéséhez.²⁹

Összegzés

Lehetséges, hogy a „jezsuita könyv” nyomtatott változata nem létezett, az erre vonatkozó hivatkozás a hitelesítés eszköze volt. A könyvekre való hivatkozás a néphagyományban más, természetfeletti erejű személyhez kapcsolódóan is megtalálható, mint a varázslás eszköze. Jó példa erre az „ördög könyve”, vagy a garabonciás diák könyve, mellyel vihart, jégesőt lehetett varázsolni.³⁰ Amennyiben feltételezzük, hogy a „jezsuita könyv” valóban létezett, a világvégéről szóló többi könyv létezésére utaló történetnek is hitelt adhatunk. Ebben az esetben a következő megjegyzéseket fűzhetjük a gyűjtött szövegek adataihoz.

1. Létezhet egy máig lappangó, nagyobb terjedelmű, eszkatológikus olvasmány, amely sem a néprajzi, sem az irodalomtörténeti szakirodalomban nem ismert és eddig nem jelent meg.
2. Lehetséges, hogy az adatközlők által említett, a jövődöléseket tartalmazó „régí nagy Biblia” a fantázia terméke, a Szentírás bizonyos részeihez, például a Jelenések Könyvéhez az emlékezetben kötődnek korábban halott vagy olvasott próféciák.
3. Figyelembe kell venni, hogy gyakori dolog volt a ponyvák összefűzése (az így kialakított kötetekben a betyárhistóriáktól az Arany ABC-ig minden volt), talán ezek egy elemét alkothatták a jövődölések. Ilyen módon valóban egy terjedelmesebb könyv őrződhetett meg az emlékezetben. Az előbbi mellett szól, hogy Jászapátin egy idős asszony „kiolvasta” a könyvből, hogy ő nyolcvan évesen fog meghalni, amely csak úgy lehetséges, ha könyve álomfejtést, vagy más, az egyéni életre vonatkozó jóslási módokat is tartalmazott.³¹

Az elnevezés eredetéhez csak egy támpontom van. A „Jezsovita imádság” a múlt században „kincsásó könyv”-ként tűnik fel utóbbi ponyvát hitelesítették azzal az állítással, hogy „a könyvet a Jézus társaság provinciálisa s általa a pápa is jóvá hagyta”. Varga János ír le egy „kincsásó” könyvet, melynek imádságai segítségével a megholt lelkek és egyéb szellemek az elrejtett kincsek helyének megmutatására rávehetők. „Ezen könyvecske Tisztelendő Pater Eberhardus, a Jézus társaságából való Pap és Híres nevezetes Baváriában, Engelstadt városában lévő Universitásban, a Mathesis Tudománynak ordinarius Professora által rövid summába foglaltatott.”³² Elképzelhetőnek tartom, hogy a jövődöléseket

---

²⁹ Törőcsik 1999. 418-419.

³⁰ Tóth 1996. 113-116.

³¹ Ismerünk olyan esetet, hogy a Hét mennyei zár imádkozása után tudta meg az illető a halálát (Erdélyi 1976. 610.).

³² Varga 1877. 91.

tartalmazó ponyvanyomtatványok némelyikét is hasonlóképpen hitelesítették, vagy jezsuita szerzőre, vagy a rend provinciálisának jóváhagyására hivatkozva.

A világvége-jövődölésekkel kapcsolatban szinte minden területen felbukkan írásos forrásokra való hivatkozás. A „jezsuita könyv” tartalma nagyfokú egyezést mutat a Teknyőkaparónak tulajdonított próféciákkal. Ezen hasonlóságok mögött valószínűleg a „szibillák” hatását kell keresnünk. Vannak azonban olyan motívumok, amelyek ezekben nem találhatók meg, ennek ellenére a magyar nyelvterület számos pontján felbukkannak (a „szégyenvirág”, az egyes tálmányok, bizonyos társadalmi-politikai változások, a „sárga veszedelem”). Talán ezek mögött is az írott-nyomtatott hagyományt kell keresnünk. Úgy vélem, érdemes tovább kutatni a „jezsuita könyv” után.

Irodalom

BÁLINT Sándor

1980 A szögedi nemzet. A szegedi nagytáj népelete. *Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1978/79–2.*

BÁLINT Sándor–POLNER Zoltán

1981 A teknyőkaparóhoz. *Somogyi-könyvtári Műhely 21. évf. 1. sz. 21–26.*

Cs. SZATMÁRI Károly

1866 Csokonai mint jövődömondó. In: *Vasárnapi Újság 37. szám.*

DERJANECZ Anita

1999 A sors és megismerésének lehetőségei két csiki falu hiedelmeiben. In: *Sors, áldozat, divináció.* Szerk. Pócs Éva. *Studia Ethnologia Hungarica 2.* Budapest, 308–329.

DOBOS Ilona

1986 *Parashti szájhagyomány, városi szóbeliség.* Budapest.

EMBERŠIČ ŠKAPER, Elizabeta

1999 Pisna raba porabščine ob koncu 19. stoletja na primeru odlomka Sibiline knjige. In: *Az anyanyelv a kétnyelvűségben.* Szerk. Bokor József. Maribor–Lendva, 106–111

ERDÉLYI Zsuzsanna

1976 *Hegyet hágék, lőtöt lépék. Archaikus népi imádságok.* Budapest.

GAGYI József

1998a Rejtezők, jósok a Sóvidéken. In: *Extázis, álom, látomás. Tanulmányok a transzcendensről I.* Budapest.

GAGYI József

1998b *Jelek égen és földön.* Csíkszereda.

GALUSKA Imre

1992 *Kesznyéteni népi elbeszélések.* Folklor és etnográfia 67. Debrecen.

GYÖRGY Lajos

1929 *Egy középkori Sibylla-vers régi magyar irodalmunkban.* Pécs.

JUNG Károly

1983 „Mire a kétezzer betellik...” *Magyar Szó*, augusztus 13.

KÁLMÁNY Lajos

1893 *Világunk alakulásai nyelvhagyományainkban*. Szeged.

LENGYEL Ágnes

1994 Megújuló vallásos „ponyvanyomtatványok” Nógrádban. In: *Néprajzi Értesítő LXXXVI.* (1994) 227–258.

MOLNÁR Ambrus

1984 „Szent Asszonyok” és „Szent Emberek” Társasága a Hajdúságban a XIX. században. In: *Vallási néprajz 2.* Budapest. 129–159.

MOZSOLICS Amália

1996 „Való igaz volt”. Hegyháti hagyományok. *Hegyháti Tanulmányok I.* Vasvár.

NAGY Olga-LAMMEL Annamária

1986 *Parasztbiblia*. Budapest.

POGÁNY Péter

1978 *A magyar ponyva tüköre*. Budapest.

POLNER Zoltán

1980 A Teknyőkaparó. in: *Csongrád megyei könyvtári füzetek 13.* Szeged

RÁTH-VÉGH István

1974 *Az emberi butaság*. Budapest.

TAKÁCS Edit

1997 Petrák-krónika. in: *Tanulmányok Csongrád megye történetéből XXV.* Szentest-Szeged.

TÓTH István György

Mivelhogy magad írást nem tudsz... Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 17. Budapest.

TÖRŐCSIK István

1999 „Azután elsőbben sötétség lesz...”. Világvége jövődölések Radamóson. *Néprajzi Látóhatár* 1999. 1–4. szám, 415–424.

TÖRŐCSIK István

2001 „Hallgasd Sibilla jövődölését...”. Egy vallási ponyvatípus hatása a folklórban. *Tisicum. A Jász-Nagykun-Szolnok megyei múzeumok évkönyve, XII.* Szolnok, 303–309

VARGA János

1877 *Babonák könyve*. Arad.

VARGHA Balázs

1960 *Csokonai-emlékek*. Budapest.

István Törőcsik

The „Jesuit Book” – prophecies about the end of the world

The subject of the study is a narrative source which is only known from oral tradition. There have not been any copies found so far. It is a mysterious reading mentioned only by elderly people which attracted the author's attention some years ago in Jászapáti, his home village. He used the example of the „Jesuit Book” to reveal the influences of written sources on oral tradition. Such sources are the „writing found in a holy place”, which traditionally was attributed partly to Mihály Csokonai, a well-known Hungarian poet of the turn of the eighteenth and nineteenth century, and a type of pulp literature known as the „sibyls”. Other „old, great books”, like the „old Bible” which contained prophecies are mentioned repeatedly in different parts of the Hungarian language area.

Supposing that the „Jesuit Book” really existed, the other stories about mysterious books can be believed as well. In this case, the data gained from the gathered texts can be interpreted in three ways.

- There exists a longer eschatological reading which has been mentioned neither in the ethnological literature nor in the writings concerning the history of literature.
- The books mentioned by the informants do not contain the prophecies, they are only associated with them (for example, while reading the Bible, especially The Book of Revelations prophecies heard previously might have been actualized).
- It has to be taken into consideration that different pieces of pulp literature were often stitched together (volumes created this way contained everything from stories about outlaws to the Arany Alphabet), thus the prophecies may have been also included. In that way the collective memory preserved a larger book. The latter possibility seems the most probable.

Written sources in connection with prophecies about the end of the world appear in almost all parts of the country. The contents of the „Jesuit Book” are largely similar to the prophecies attributed to the soothsayers once living on the Great Plain. These similarities probably show the influences of printed books. Certain motifs appear in several parts of the Hungarian language area (the „flower of shame”, inventions, certain social and political changes, the „yellow danger”)

A „szibillák” néven ismert ponyvatípus egy példánya. Dávid Áron gyűjteménye (Jászszentandrás)

Lengyel Ágnes

„FIGYELMEZTETI MÁRIA GYERMEKEIT...” VILÁGVÉGE JÖVENDŐLÉSEK AZ EZREDFORDULÓN A NÉPI VALLÁSOSSÁG SZÖVEGEIBEN

Eszkatologikus mítoszok minden korban, és a világ minden vallásában ismertek, különböző filozófiai és művelődéstörténeti, történeti háttérrel. A nagy keleti valóságok szerint a világ örökkévaló, nincs őskézdet és meghatározott vége, csak világok keletkezésének és pusztulásának kezdet és vég nélküli sora, azaz végtelenül sok világrendszer létezik. A „történeti istenkinyilatkoztatás”-on alapuló zsidó-keresztény vallás szerint azonban a kozmosznak és lakóinak léte egy meghatározott időpontban keletkezett, és egyszer véget is fog érni.

A keresztény mitológia szerint az utolsó ítélet a másodszor megjelenő Jézus Krisztusnak az „idők végezetén” eljövendő ítélete lesz, minden valaha élt ember fölött. Ehhez a kozmikus rend felbomlása szolgáltatja a hátteret: a Nap elhomályosul, a Hold nem világít, a csillagok lehullanak, az ég eltűnik, mint egy felgöngyölt könyvtekercs, a bíró trónjából tűzfolyó ered.¹

Az utolsó időkről szóló népi tudás, a magyar parasztság világmagyarázó hagyományai rendkívül sokrétűek, archaikus hagyományokból, keresztény-bibliai összetevőkből, a természettudományos világkép iskolai oktatásából, nyomtatott forrásokból, nemesi-egyházi, majd városi-polgári kultúrából bekerült elemekből állanak. Ezek az ismeretek tájékoztatnak a világ teremtéséről, a Föld és az ég, az égistek keletkezéséről, a világ szerkezetéről, az alvilágról és túlvilágról, valamint a végső történésekről.

A világ végét jövendőző különböző mondák, legendák, történetek, vallásos népelemek a folklórban éltek. A hullámos földvonalakat, a szikes, kagylós alapú térségeket például a vízőzön tengerének maradványaként tartották számon, mely egy elmúlt világ végét és egy új világ kezdetét jelentette, és amellyel a mai korszak, a mai emberiség léte elkezdődött.²

A falvakban jövendőmondók, paraszti származású prófétáló emberek beszéltek a jövőről, hirdették a nagy változásokat. Herencsényben (Nógrád m.) például az 1930-40-es években „vót egy öreg, Szalay Andri bácsinak hitták, de az olyan szegény ember vót, ruhája se vót, rongyos ruhába járt. Katonasapkába, amit a katonaságtól hozott. Át vót neki löve, át vót lődözve neki a sapkája [...] és akkor olyanokat mondott, hogy majd meglátjátok, egy sarokba látjátok a világot

¹ Mt. 24, 29; Jel. 6, 12-14., Dán. 7,10. stb.

² Ipolyi 1929. 84-85.

[televízió]. Meg lesznek olyan kocsi, ezt még a harmincas évekbe beszétek, hogy nem köll bele se számár, se ló, majd szaladni fognak az úton [...] meg majd még a söprű is meg lesz adózva. Oszt az egyik nagyon bevált, hogy [azt mondta] fölszántjátok az utakat, de kenyeretek mégse lesz. Hát mondtam, nincs olyan bolond, aki az utakat fölszántaná. Olyan földutak vótak, hogy az eső ki-mosta és olyan mélyen vót, hogy nem látszott ki belőle a ló meg a kocsi. Oszt most felszántották, el van tüntetve. Egy napról a másikra, ha úgy vóna mint régen [19]43-ba, hogy jegyre adták, [19]44-be meg sehogyse nem adták [a kenyeret], csak ami otthon vót abból lehetett sütni, nem vóna kenyér, az út föl van szántva. Oszt leintették, hogy bolond, bolondokat beszél. Szegény piszkos öreg vót, nem figyeltünk rá, bolondokat beszél. Otthon csináltunk söprűt, azzal se-pertünk. Söprűket megadóztatnyi? Hányszor meg van adóztatva! Egyszer köll szemetpénzt fizetnünk, a söprűre meg ott van az adó, meg az áfa.”³

Az írásbeliség általánosabbá válása, majd a ponyvanyomtatványok széles-körű elterjedése óta a keresztény Európában megtalálhatóak a világvége témájá-nak nyomtatott leírásai is.⁴ A 18. század végén jelent meg például a „Két szép is-tenes Énekek...” című ponyvafüzet, mely Szent Hieronymus jövődőlésére hi-vatkozik: 15 rettenetes csoda történik az utolsó ítéletkor: „.... jelek lesznek, meg-vagyon az írva / Napban 's Hóldban ember meglátod ezt sírva [...] Egész napnyugottik napkellettől fogva, / Mennydörgések mennek, és Sárkányok száll-va, / Sok csillagok lesznek a földre le húlva....”⁵ A szandai (Nógrád m.) előéne-kesasszony⁶ ponyvagyűjteménye tartalmazza azt a Bucsánszky Alajos nyomdá-jából 1862-ben kikerült ponyvát, melyben hasonlóképpen, a bibliai tanításokat közvetítő vallásos szöveg olvasható: „Nagy szél támad; a por égig fog szállni, / Fényes délben sötét éj beállni. / Gyászfelleg jön dörgő villámokkal, / Rettenetes mennykőhullásokkal. / Nap, hold és csillagok nagy ropogással / Szét fognak pat-togni tüzes hullással [...] A tenger felforr és a földre kiönt, / Nagy földindulással mindent összedönt. / Dörögve összedül ég, föld, tenger... / S ez órában meghal minden ember.”⁷ Az utolsó ítélet borzalmainak leírásán túl erkölcsi tanítást, a vallás megtartására való utasítást tartalmaz a hosszadalmas versezet, hasonlóan

³ Bartus Józsefné Szandai Teréz (sz. 1931.) Herencsény, Nógrád m.

⁴ Ponyvakiadványként jelent meg például: „Legszebb új énekek / a borzasztó földrengésről... Egyhá-zi jóváhagyással kiadta: Bedő Mihály. / Nyomatott és kapható Bartalits Imre könyvnyomdájában.” Bu-dapest, é. n. (PM 99. 2. 4.) „Hegyen völgyön lakadalom / vagy / A szörnyű Őstökös miért nem / fordítá ki sarkából a világot?” Pest, 1872. (PMNA 1051-92./41.) „Az utolsó ítéletről / való igen szép ének. / Kiadta: Pethő Sándor. / Nyomatott és kapható Bartalits Imrénél Budapesten.” é.n. (PM 92.36.21. („Jövődőlés, mellett [melyet] a Benediktinusok kriptájában találtak...” L. Vajkai 1942. 119.; „Itt a világnak vége...” Budapest III., Remetehegy. Nyomatott és kapható Bartalits Imre könyvnyomdájában. L. Pogány 1978. 192.

⁵ Az idézeteket az egész tanulmányban az eredeti szövegek helyesírása szerint közlöm. „Két szép Istenes / Énekek / Mellyben / Az utolsó Ítélet le-írat-/ tatik. / Nyomtatott 1790-dik Esztendőben” h.n. Hasonló, későbbi változata: „Egy szép / új / Ének, / mellyben / Sz. Hieronymus Doktor / az utolsó ítéletkor leendő rettenetes / tsudákat bizonyítván, / mellyeket régen az Űristen, mint / kedves Tanítványá-nak meg-jelentett, / ekképen magyarázá. / Nyomtatott ezen Esztendőben.” L. Harsányi 1915. 139.

⁶ Majoros Lászlóné Molnár Rozália (szül. 1914) Szanda (Nógrád m.)

⁷ „Lelki Szózat / a végítélet napjáról...” PMNA 1226–97.

a 18–19. századi klasszikus ponyvairodalom égből érkezett szent leveleihez, melyek szintén arra figyelmeztettek, hogy az emberiségre bűnös életvitele miatt borzalmas katasztrófák várnak.⁸

A 2000. év különleges jelentőségű időpontja a 20. századi paraszti folklórban is jelen volt: „Ezret írunk, kettőt nem.”⁹ „...Ezt mindég hallottam a régi öregektől. És most is beszélgetünk öregek, ha így összemegyünk, oszt azt mondják, hogy mégis a 2000 bekövetkezett. És akkor van aki azt mondja, hogy nem biztos, mert nem egyformán számolják. Van aki Jézus születésétől számolja, van aki a halálától. Hogy most nem az van, hogy mink a kétezret megéltük, az nem biztos, hogy jól lett számolva.”¹⁰

A közelmúltban, az ezredvég és -kezdet jelentőségének köszönhetően, az írott sajtóból, televízióból-rádióból világvége jóslatok, idekapcsolódó ezoterikus tanok, különböző eszmeáramlatok próféciai áradtak. A klasszikus ponyvanyomtatványok helyébe a 20. század végére a kézzel írott, gépelt, fénymásolt, számítógépen szerkesztett, gyakran külföldi eredetű, újfajta vallásos szövegek léptek, melyek a falusi hívek körében elterjedtek. Az alábbiakban ezekről, a világ végét a közeli jövőben feltételező írásokról lesz szó. Anyagomat Balassagyarmaton, a környező falvakból betelepült hívekből álló, ún. engesztelő imacsoportban gyűjtöttem össze.

A népi vallásosság hagyományait őrző balassagyarmati közösségben budapesti, érdi és más kapcsolatok révén terjednek ezek a szövegek. Szerzőik többnyire ismeretlenek, illetve feliratuk szerint külföldi papok. Az egyházi jóváhagyást nélkülöző iratok Szűz Mária, Jézus Krisztus és szentek világvégre vonatkozó üzeneteit közvetítik. Figyelmeztetnek a helyes erkölcsre, a gyakori imádkozásra és részletes gyakorlati utasításokat tartalmaznak az elkövetkezendő napok megpróbáltatásainak elviselésére. Az iratok az ismeretségi körben, egymásnak, illetve egymásról leírva, sokszorosítva terjednek, azzal a jóindulattal, hogy a többiek is tudják, mi következik és mi lesz majd a teendő, hogyan készüljenek fel az utolsó napokra. A hívek hagyományos vallásos iratanyagába, azaz a templomban vagy az azon kívüli ájtatosságok alkalmain használatos régi imádságos füzetek stb. mellé, odakerült így az utóbbi időben néhány nem vallásos, inkább a közelmúlt extrém irányzatainak eszméit tartalmazó szöveg, mint például az, amelyik a Mária jelenéseket összekapcsolja az ufók látogatásaival, vagy amelyik arról értekezik, hogy „Vannak-e földönkívüliek?”¹¹

A világ végső napjait a hívek elé táró újfajta iratok többsége kapcsolódik a fentebb említett 18-19. századi ponyvanyomtatványokhoz, de a tartalomban keverednek a hagyomány elemei és az újfajta eszmeáramlatok. Itt már szerepelnek a 20. század modern technikai eszközei, találmányai (atom, klónozás stb.). A katasztrófák leírásai, talán a filmek, televíziós híradások, egyebek hatására rendkívül fantáziadúsak, meseszerűek, de részletezőbbek, naturálisabbak és gyakorlatiasabbak is, mint a 18-19. századi ponyván megjelent hasonló témák.

⁸ Vö. Lengyel 1994, 2000, 2002.

⁹ Szaniszló Istvánné Varga Mária (1894-1990) Terény (Nógrád m.)

¹⁰ Bartus Józsefné Szandai Teréz (sz. 1931.) Herencsény (Nógrád m.)

¹¹ PM Gy 87–2003.

A tradíciókat őrző nógrádi vallásos katolikusok között megfigyelhetjük az újabb történésekre való hagyományos reagálás megváltozását. E falusi hívek az 1999. évi napfogyatkozást a világ vége egyik előjelének tartották. Az ezzel kapcsolatos régi hagyományt, a palóc vidék néphitének égitestet evő lényét, a markolábot már csak a „régiek” hiedelmeként említették. A napfogyatkozás negatív hatásainak elhárítására imádsággal készültek. Egy balassagyarmati asszony „Szent Mihály a gonosz lelkek elűzője imádságát”-t, egy képes kis szentkép¹² szövegét kezdte mindennapi imádságai között végezni: „Mindjárt arra gondoltam, hogy most jó lesz erre a szorult helyzetre, ami lesz augusztus 11 -én [1999]. Amikor a rádióban bementék, keresztet tettem oda a naptárba, hogy tudjam azt a napot. Napfogyatkozás lesz és a sötétség tarthat órákig.” Ezt a ráolvasás-szerű imát, mely „Jézus erejét”-re hivatkozik, családja és ismerősei részére 10 példányban lefénymásoltatta.

Napjaink népi vallásosságában a világ közeli jövőben várható pusztulását Szűz Mária kinyilatkoztatásai alapján tartják számon. Ezek között a legelső a la-saletti Mária-jelenés (Franciaország, 1846). Mária két gyermeknek jelent meg ekkor, s általuk küldött üzenetet arról, hogy mi vár az emberiségre: beszélt az antikrisztus születéséről, tevékenységéről, az egyház válságáról, az égitesteken tapasztalható feltűnő jelekről, természeti katasztrófákról, az évszakok megváltozásáról, a sátáni erők hamis csodáiról. A 19. század végén ponyvanyomtatványon jelent is meg erről ének, egy 1903-ban kiadott füzet pedig teljes tartalmát ennek az eseménynek, Mária üzeneteinek szentelte.¹³

A la-saletti jelenések hatását a 20. század végi népi vallásosságban is tapasztalhatjuk. A napjainkban kegyyszerüzletben is megvásárolható kis szentképen a „La-Saletti Kereszt” látható. A magyarázat szerint Mária ezt viselte nyakában a jelenéskor. Ez a kereszt, illetve a róla készült kép, a kis szentképre nyomtatott szöveg szerint, a világ végén bekövetkező „háromnapos sötétség idején” világitani fog majd, és megoltalmazza a híveket, akiket „Isten angyalai vesznek körül.”¹⁴ Hasonló a la-saletti-hez egy másik keresztet ábrázoló szentkép, a „Végző idők keresztje,” melyről azt tartják, hogy ez az emberiség számára az utolsó mentőeszköz. Ahol ez a kereszt áll, „azt a helyet az ítélet angyala elkerüli és Isten haragja nem éri.”¹⁵

A franciaországi Lourdes-ban 1858. februárjától kezdődtek a Mária-jelenések. Emléknapi köré jelentős katolikus kultusz szerveződött. Újfajta iratként kapcsolódik hozzá a „Most felfedezett Lourdes-i üzenet.”¹⁶ Eszerint a jelenése-

¹² Janik Józsefné Mészáros Erzsébet (sz. 1919. Mohora, Nógrád m.), Balassagyarmat; „Imádság nagy szükségben és szorongatásban magunkért és másokért.” é.h.n. PM 99.10. 3.

¹³ „A nagy világcsapás kezdete vagy a Szűz Mária 'La Salettei' jövődölése.” In: Mennyei Gyöngyök / Írta: Varga Lajos Jász-Arokszálláson / Lőtv-nyomda Eger. é.n.; „A bűn hatalma vagy a nagy világcsapás. A boldogságos Szűz Mária 'La Salettei' jövődöléséből.” Egri Nyomda Rt. 46. Raktsz. é.n.

¹⁴ PM Gy 84-2003. A győri kegyhelyen kapta a képet egy apácától egy balassagyarmati búcsújáró (Kelecsényi Jánosné). A képen, a feszület mellett a szenvedés eszközei láthatók, Jézus öt szent sebének imája kapcsolódik hozzá.

¹⁵ PM Gy 85-2003.

¹⁶ Fénymásolat, PM Gy 89-2003.

ket átélt Bernadette 1879-ben egy olyan levelet küldött XIII. Leó pápának, amelyben Szűz Máriának napjainkra vonatkozó üzenete olvasható. Egy „francia kutató” találta meg a levelet, „a vatikáni Levéltár pincéjében, egy bádogdobozban.”¹⁷ Az üzenet arról szól, hogy a tudósok az ezredvégen emberből és állatból létrehoznak egy lényt (adatközlőm szerint ez a klónozás), majd a 2000. év előestéjén „végső összecsapás” lesz Mohamed követői és a keresztény nemzetek között: „Félelmetes ütközetet vívnak egymással, melyben 5.650.451 katona esik el és nagyhatású bombát dobnak Perzsia egyik városára. Végül is a kereszt jele győzni fog, és minden mohamedán keresztény lesz.” Ezután a béke és öröm évszázada következik majd el.

Fatimában (Portugália) 1917-ben kezdődtek a jelenések. Szűz Mária itt kinyilatkoztatott üzenetei a magyar parasztság 20. századi vallásos folklórája is belekerültek: „Fatimában azt jelentette a Szűzanya, hogy nagy háborúságok, földrengések lesznek. [19]38-ban meg adta az égi jelt, ha nem tér meg a nép, akkor háború lesz. Tudom, hogy milyen jólét vót akkor. Mindegyik a világon szerette egymást. Megvót a nagy szeretet az emberek között. A Szűzanyának akkor nem tetszett, meg a Jóistennek, akkor hogy nézi el ezt a rettenetes világot, ami most végbemegy.”¹⁸

A harmadik fatimai titok nyilvánosságra hozatala 2000 májusában, a jelenéseket átélt két gyermek, Jácinta és Francesco Marto boldoggá avatása alkalmával történt meg. Az ezt megelőző évtizedekben az itt kinyilatkoztatott üzenetek írásos formában, többféle változatban terjedtek el.¹⁹ 1987. november 30-án Rimócon (Nógrád m.) másolta le egy asszony „A Szűzanya által elmondott üzenet Fatimából” című szöveget, melyben Mária a Lucia nevű látnoknak nyilatkoztatta ki a világ pusztulását. E kézirat szerint 1950 és 2000 között jön a világra a szörnyű büntetés, mely keményebb lesz, mint a vízözön. A sátán hitetlenséget, gonoszságot terjeszt el a Földön. Természeti csapások jönnek, tűz, füst, árvizek, jégeső, hideg, földrengés. Mindenki elpusztul, aki Isten ellen vét, de imádsággal meg lehetne menteni a Földet. Ha azonban nincs megtérés, bekövetkezik a katasztrófa, akkor amikor egy magasrangú férfit meggyilkolnak. Az atomháború, a halálos felhők, a három napos sötétség, a mérgezett gáz következtében elpusztul az emberiség egyharmada. Csak a jók élnek ezt túl, s rájuk ezután 20-25 évig tartó béke köszönt. Egy téli éjjel azonban, 10 perccel éjfél előtt nagy földrengés kezdődik, ami 48 órán át fog tartani. Szűz Mária erre az időszakra egészen praktikus teendőket tanácsolt. Be kell csukni az ablakokat, és míg a földrengés tart nem szabad kinézni, csak a hozzátartozókkal szabad beszélgetni. Füsttől mérgezett vizet, élelmet nem szabad fogyasztani. Szentelt gyertyát kell gyújtani, semmi más nem fog világítani, de ez kitart a három napig. Kereszt előtt térdelve kell imádkozni. A harmadik éjjelen megszűnik a dörgés, angyalok jönnek az égből és „a lélek nyugalomát” hozzák le a Földre.

¹⁷ Ez a kalandos eredet hasonló a korábbi évszázadok „szent levelei”-nek kezdő formuláihoz.

¹⁸ Bartus Józsefné Szandai Teréz (sz. 1931) Herencsény, Nógrád m.

¹⁹ „A Szűzanya által elmondott üzenet Fatimából. 1917.” PM 99.7.1.; „A III. Fatimai üzenet részletei” vagy A Szűzanya által elmondott harmadik üzenet Fatimából”, Harmadik üzenet Fatimából a Szűzanya által...” című iratok, PM Gy 88–2003.

Egy másik kézirat „A III. Fatimai üzenet részletei” című szöveg arra hivatkozik, hogy az üzeneteket egy „megbízható Római Kath Pap” tette közzé 1983-ban, majd népies értelmezéssel politikusokat, államférfiakat említ, akiknek VI. Pál pápa „kivonatokat küldött a lényegről. Usa elnökének Kenedinek. A Brit miniszternek és A Szovjet Miniszternek majd Ruscsovnak”, aki ennek hatására meg is akarta téríteni Oroszországot, ezért leváltották. Az antikrisztus 1954-ben már megszületett, főhadiszállása Jeruzsálem, eluralkodik az egész világon, de családja lelepleződik, s „jön Szent Mihály főangyal és egy villámcsapással lecsap...”²⁰

Egy további változata a „harmadik fatimai üzenet”-nek a „Légy kész most / Figyelmeztetés 1997-ben” című, 5 oldalas fénymásolt összeállítás. Alcíme szerint „ezen üzeneteket az Our Lady of the Roses Mary Help of the Mothers Shrine-től (Bayside, NY) angol nyelven kaptuk.”²¹ A „Kereszt Veronikája” nevű látnok által közvetített üzeneteket tartalmazza. Megjósolja, hogy az a katasztrófa fog bekövetkezni, amelyet Jacinta Marto is megjövendölt már Fatimában. Jacinta megjelent 1974-ben az amerikai Bayside-ban, hogy utaljon a nagy katasztrófára, mely olyan lesz, „mintha minden felrobbant volna az égen [...] rendkívül forró. Színek kékben és lilában [...] és egy rövid időre úgy érzed magad, mintha tűzben égnél.” Ebben a kataklizmában minden elkülönül az égtől, mely hófehérré válik és úgy pördül fel, mint egy tekercs.²² Sokan a félelemben fognak belepusztulni, oxigénhiány fog fellépni, az emberek előtt megvilágosodnak Isten ellen elkövetett bűneik. A szükséges teendők az imádkozás, földre borulva, karokat kiterjesztve. Az égre felnézni nem szabad, az ablakokat be kell csukni, nem szabad kimenni. A nyak körül viselni kell barna „szkepulát” [skapuláré?], Szent Benedek érmet, Csodálatos érmet, Rózsák Szűzanyája érmet és feszületet. A lakásban vallásos szobrokat és emléktárgyakat kell tartani. A ház minden bejáratához ki kell tenni egy feszületet, hogy akkor, amikor a „kivégző angyal az otthonok előtt elmegy” felismerje. Konzervekkel, forralt vízzel két hétre el kell látni magunkat. A figyelmeztetés maga csak 5-15 percig fog tartani, de a hatása (légköri sötétség, hideg, nyugtalanság) két hétnél tovább is elhúzódhat. Ez a figyelmeztetés a nagy Büntetést előzi meg, melyben majd az emberiség háromnegyede elpusztul az Isteni igazságszolgáltatás lángjaiban. A figyelmeztetés tulajdonképpen egy isteni kegyelem, mely után még lehetőséget kap az emberiség, hogy megtisztuljon és felkészüljön a végső elszámoltatásra. A büntetés utolsó három napja lesz „a három napos sötétség ideje, amikor egy tüzes üstökös, a Megváltás Gömbje a földgömbbe csapódik.”

A fatimai üzeneteknek a folklórba való beépülését példázza, hogy a közel-múlt atípusos tüdőgyulladás-járványát is ezzel hozzák kapcsolatba. Szűz Mária ezt jósolta meg Fatimában: „egy olyan járvány, amire semmi orvosság nem fog használni, csak talán a galagonya virágja, meg a galagonya termése.”²³ A fatimai

²⁰ PM 99. 7.1 Szandai Jánosné Kis Erzsébet (1918, Herencsény; Balassagyarmat) kéziratos imafüzetében.

²¹ M Gy 82–2003.

²² V.ö. Izajás 34.4.

²³ Bartus Józsefné Szandai Teréz (sz. 1931.) Herencsény, Nógrád m.

üzenetek azt is tartalmazzák, hogy a világ végén a szentelt gyertya fog csak világítani, talán ennek nyomán terjedhetett el ugyanez a folklórban is a (hét)szert szentelt gyertyáról.

A spanyolországi Garabandalban 1961-ben kezdődött Mária jelenésekkel kapcsolatban szintén készültek a világ végére vonatkozó írásos üzenetek. Látnok leányoknak jelent meg itt Mária, és 1965-ben, egy utolsónak mondott üzenetben figyelmeztette az emberiséget. A látnokok átérték a világra váró büntetést, a tüzesőt. A fénymásolatban Balassagyarmaton elterjedt szöveghez egy egyházi személy magyarázatot fűzött, miszerint a tüzeső az atomháborút jelentheti, ami megelőzi a háromnapos sötétséget.

Ezek a híressé vált Mária-kegyhelyekhez kapcsolódó jelenéseken-üzeneteken kívül ismeretes még jónéhány, szenteknek, látnokoknak kinyilatkoztatott, a világ pusztulását jövendőző írás. Péter Pióra, a magyar népi vallásosságban a 20. század végén egyre népszerűbbé vált olasz szent²⁴ hivatkozik egy fénymásolatban elterjesztett 6 lapos füzet, melyben „Padre Pió egy levelének fordítása” olvasható.²⁵ Az üzenetek 1949. Újév napján, 1950. január 23, 28-án és február 7-én érkeztek. Jézus imádkozásra szólított fel bennük, és kinyilatkoztatta, hogy „közel van az idő, amelyben meglátogatom majd hűtlen népemet [...] állandóan álljanak készen, mert ítéletem hirtelenül fogja érni őket, amikor legkevésbé várják, és senki nem fog megmenekülni kezemből. A jókat megvédem. Figyeljék a napot, holdat és az ég csillagait. Amikor rendkívül zavarodottnak és nyugtalanoknak látszanak, tudjátok meg, hogy a nap nincs messze”. A szükséges teendőket is elmondja, melyek egyrészt praktikusak, és a nehéz időszak túlélésére vonatkoznak, másrészt lelki vonatkozásúak. Jézus, ahogyan a régi ponyvanyomtatványokon kiadott „szent levelek”-ben, itt is egyes szám első személyben szól a romlott emberiséghez. Ahogyan az „égi levelek”-re jellemző, Pió atya üzenet-levele is hivatkozik felsőbb egyházi hatóságra: ez utóbbi a „a heroldsbachi jelenéseket vizsgáló bizottság”-hoz intéztetett, mint akik hivatottak a hitelesség igazolására.

Egy hatgyermekes olasz családapának, az Enzo Alakkinak nevezett látnoknak 1966. júliusában Szűz Mária jelent meg, és kinyilvánította, hogy ha a világ 6-7 éven belül nem változik meg, „meg fog rezegni nagy robbanások közepette.” A látnok 1971-ben „kapott utasítást”, hogy Mária üzeneteit kinyomtassa és terjessze, majd Gábor arkangyal „felszólította” őt, hogy az üzenetet juttassa el a pápához. Érsekvadkertről (Nógrád m.) kéziratos füzetbe bemásolt formában ismerjük ezeket, az „Üdvözítő üzenetei”, illetve a „Szent Szűz üzenetei” címen.²⁶ A nógrádi parasztasszony kézirata szerint az olasz látnok „7 éven át félelmetes figyelmeztető és megrázó üzeneteket kapott az üdvözítőtől s a Szent Szűztől és Gábor arkangyaltól. A nap akkor kialszik a csillagok és a hold elsötétednek és a föld pusztává lesz. Mind ezt viharok és földrengések fogják kísérni [...] A pohár betelt és az igazság órája ütött. Egy napon erős menydörgés kísé-
[...]

²⁴ 2003-ban alakját falképen a balassagyarmati Szentháromság plébániatemplomban is megjelentették.

²⁵ „Padre Pio: A három napos sötétség.” PM Gy90–2003.

²⁶ Pelle Andrásné Szunyogh Ilona, Érsekvadkert (Nógrád m.) PM 99. 2. 9.

tében egy tűzesszekér fogja bejárni az egész világegyetemet [...] dörgés fogja a földet megrázni és sötétség lesz [...] A hiúság és a lukszus kikényszerítik a büntetést a földre. A tüzes nyelvek, melyeket a tudósok természeti jelenségnek magyaráznak, majd hamarosan meg fognak jelenni és akkor a föld egy napon izzó iszszappá változik, és országok városok fognak eltűnni..." A csapás elhárításaért imádkozni kell: „Tartsatok szentséges szívem tiszteletére 15 pénteket a lelkek megmentéséért..."²⁷

Egy ausztráliai látnoktól származik az a másik jóslat, melyet a hasznosi kegyhelyen kapott búcsús társától egy balassagyarmati asszony.²⁸ Családtagjai részére is készített róla 5 példányban másolatot, hogy ők is felkészülhessenek a közelgő világ végére. Az 1997. nov.18-án készült irat elmondja, hogy a nagy büntetés úgy fog elérkezni, hogy a „Hale-Bopp” üstökös beleütközik a Napba, a leváló részek becsapódnak a Föld nyugati részén. Megsérülnek a távközlési hordak, és nem lesz hírközlés. A túlélést segítő gyakorlati tanácsok a fatimai üzenetekhez hasonlóak, de az apró részletekre méginkább kiterjednek: meleg pokrócokat, ruhaneműket, lábbelit kell előkészíteni. Élelmet, legalább egy hétre valót: főleg tejport, szárított kenyeret, kétszersültet, gyümölcsleveket és sok vizet („kegyelemvíz – szentelt víz”) beszerezni. „A toalet számára személyenként 1 jól csukható vödör. A szemét tárolására erős, dupla nagy nylon zacskót. Világításhoz gondoskodjunk petróleum lámpákról, elemlámpákról ill. szentelt gyertyákról vagy egyéb a világot elősegítő áramfejlesztőről stb. [...] A főzéshez most még be lehet szerezni 1 v. 2 karikás gázfőzőt, gázpalackal ellátva. Vagy aki tud, kis fával fűthető kályhát beállítani a hozzávaló fával bekészítve. De igen jó szolgáltatást tesznek a szintén még beszerezhető Sieszta gázkályhák palackal.” Akik állatokat tartanak, „akaszanak rájuk is lehetőség szerint megszentelt érmeiket. [...] A ’NAGY FIGYELMEZTETÉS’ egy hideg téli napon fog elérkezni, de „SZÚZ-ANYÁNK egy fehér lepellet befödi az egész Földet, így az majd megszűnik a gravitáció állapotába lenni [...] amikor befejeződik, a Föld ismét forgásba jön.”²⁹

Egy másik „olasz misztikus Páter” Padre Giuseppe Tomaselli, „Isten antenájá.” Róla a mátraderecskei (Heves m.) előimádkozónak indigóval gépelt lapokból összeállított füzetéből megtudjuk,³⁰ hogy 1969 óta olyan kegyelmet kapott, hogy „gyógyító erő áramlik” a vele együtt, meghatározott időpontban imádkozók felé, legyenek azok a világ bármely pontján. Ő több, mint száz olyan munka szerzője is, amelyekben az „Ur Jézus” és az „Istenszülő Szűzanya” üzeneteit ismerteti.

Egy nógrádsipeki származású, jelenleg Balassagyarmaton élő asszony éppen 2000. december 31-én fejezte be kéziratos füzetének másolását, amelyet a „... nagy Scarbel anyagból, a Védőintézkedések és a 301. ausztráliai anyagból...” merített, és

²⁷ Az írógéppel készített másolat végén szerepel az eredeti kézirat cím: „Das Wunder bei dem Stigmatisierten auf MONTE ARGENTAROI.” Egy másik, írógéppel készített változata ennek a „Csoda a stigmatizált Enzonál az Argentario hegyen.” PM 98.10.41.

²⁸ Janik Józsefné Mészáros Erzsébet, Balassagyarmat. PM 224/97.

²⁹ Rövidített egy lapos változata: „Kozmikus dráma lefolyása várható, Készüljete fel!!! Rendkívüli üzenet Isten népének” (1994) PM Gy83-2003.

³⁰ Zám Istvánné, Mátraderecske, PM 97.14.14. Vö. Limbacher 1995. 819–820.

amely „kézi könyvként készült 1991. nov. 15. Életmentésre és isten dicsőségére.”³¹ A háromnapos sötétség eszerint egy meleg nap utáni hideg éjszakán kezdődik, de három fénysugárral „figyelmezteti Mária gyermekeit”, és általános testi-lelki óvintézkedéseket ajánl a megpróbáltatás és ítélet napjainak túléléséhez. Imára buzdít, kegyhelyről hozott vizet, szentelt olajat javasol beszerezni. Az ablakokat szigetelni kell „a levegő és a démonok” ellen. Pestisjárványt jelez előre, ennek megelőzésére orbáncfű teát kell inni, a betegségben pedig ibolya és borostyán teát. A „megszállottakat” a galagonya gyógyítja majd. A borzalmak idején az állatok is sírnak, ételükbe nekik is galagonyát kell keverni, mert „a Szent Szűz a világ összes galagonya bokrárt megáldotta.” E külföldi eredetű szöveg, és a fentebb bemutatott fatimai üzenetek is, a galagonyát hasznos gyógynövényként ajánlják, holott korábban a palóc vidék néphite értéktelen növénynek tartotta ezt, amelyet Jézus megátkozott, mert bokra nem bújta el őt üldözői elől.³²

Egy másik Palóc Múzeumba került imalap, „Jézus Krisztus Drágalátos vére”, Szent Kaspar Bufalo missziós szerzetesre hivatkozik, aki prófétaként látta Európa jövőjét.³³ Látomása arra indította, hogy „Jézus vére”-nek tiszteletét terjessze a fenyegető ítélet elkerüléséért: „amikor elérkezik az isteni látogatás órája, különös irgalomra találnak mindazok, akik a szent vért különleges módon tisztelik.”

A „szent vér” tisztelete mellett a „szent arc” kultusza is régi eredetű, a 13. századtól van jelen az egyházban. Az 1990-es években a világ végével kapcsolatos imafüzet viseli ezt a címet: „A Szent Arc tisztelete ... fontos üzenet a most következő nehéz időkre.”³⁴ Arra hivatkozva népszerűsíti a „szent arc” kultuszát, hogy 1995. februárjában Nyugat-Afrikában (Benin) vérezni kezdett Jézus arcképe. Üzeneteket is tartalmaz a Mennyei Atyától, Szent X. Piusztól, Boldog Pió atyától, Jézustól és Szűz Máriától. A Mennyei Atya kinyilvánította, hogy az emberekre váró szörnyű napokban Jézus „szent arca” lesz a valódi segítség, mely enyhíteni fogja az emberiségre váró büntetéseket. Azokban a házakban, ahol ennek képét tisztelik, ott világosság lesz. Az angyalok megjelölik ezeket a lakóhelyeket és megmenetik a bentlakókat azoktól a bajoktól, melyek a hálátlan emberiségre zúdulnak. Minél jobban elterjed ez a kultusz, annál kisebb lesz a csapás. Szent X. Piusz üzenete azt tartalmazza, hogy ha korábban megfelelő tiszteletben részesült volna „Jézus Szent Arca,” az megakadályozhatta volna a két világháborút. Ha ez a tisztelet most még elterjed, az „Örök Atya” kiengesztelődik, nem lesz harmadik világháború. Jézus a „szent levél”-típusú üzenetekhez, és az evangéliumi beszédmódhoz hasonlóan, „bizony, bizony mondom nektek...” szófordulatokkal azt ígéri meg, hogy arcának tisztelői számtalan kegyelmet kapnak. Egyetlen hozzátartozójuk sem kárhozik el, a tisztítótűzben lévők pedig kiszabadulnak.

Ugyancsak a közeli világkatasztrófa eseményeit részletezi a balassagyarmati engesztelő imacsoport híveinél megtalálható, „Íme, újjáalkotok mindent...” című, négy lapból álló füzet,³⁵ melyben megszámozott üzenetek, illetve egy másik látnoknak 1997. november 30-tól 1998. április 13-ig kinyilatkoztatott üzenetei olvashatóak.

³¹ Kelecsényi Jánosné (1942 Nógrádsipek) Balassagyarmat. PM Gy86–2003.

³² Vö. Fejős 1985. I. 137.; További gyógyító növények újkeletű elterjedésére vö. Limbacher 1995. 819.

³³ Marialis Cultus, Postfach 147, 8037 Zürich, Switzerland. PMNA 1578–2002.

³⁴ 8 lapos füzetet fénymásolat formájában ismert Balassagyarmaton. PMNA 1579–2002.

Az „Évezredvégi Könyörgés: 1999-ben / Fölkészülésül a 3. évezredre” című írás Mária Natália nővér 1990. jan. 30-i jövendölését idézi. Összeállítója és terjesztője Németh József Krizosztom, nyugalmazott római katolikus pap, a Balassagyarmat környéki „Nyírjesi Szűz források” ájtatossági hely létrehozója és számos hasonló vallásos kiadvány szerzője.³⁶ Ez az irat arról szól, hogy amikor a sátán már mindenhol hatalomra jutott, akkor el fog következni az isteni irgalom és kegyelem végső győzelme. A sátán 666-os számának magyarázatát idézi a „Szűzanya részéről Don Gobbi könyvéből.”³⁷ Hárommal szorozva ez a szám az 1998-as évet jelenti. Ekkor „az egyházi szabadkőművesség segítségével a sátán valóra váltja feltett szándékát: hamis krisztusképet és hamis egyházképet fest az emberek lelke elé...”

A klasszikus 18-19. századi ponyvanyomtatványokhoz hasonlít, benne foglalt kalandos eredettörténete révén, az „Ítélet után Édenkert / megtalálták Krisztus titkos naplóját a Feltámadás barlangjában” című fénymásolat, mely egy újságcikk nyomán terjed Nógrád megyében, a vallásos hívek között.³⁸ Egyik példányát a hasznosi kegyhelyen kapta egy Magyarnándorban (Nógrád m.) élő asszony,³⁹ a szurdokpüspöki (Nógrád m.) előénekestől. Az írás arról tudósít, hogy „régészek és tudósok” Izraelben – Mária és Szent József koporsójának megtalálásakor (sic!) – rábukkantak „Jézus titkos naplójá”-ra, amit a kereszthalála és feltámadása közötti három nap alatt írt. A napló szerint a „harmadik milleniumot megelőző ötven évben Isten el fogja veszíteni türelmét az emberrel,” de több figyelmeztetést is ad a világ elpusztítása előtt. A „felfedező tudós” állítása szerint Jézus konkrétan leírta, hogy milyen jelenések, látomások következnek. Felfedte bizonyos betegségek gyógyszereit (pl. egy ritka dél-argentínai madár tojása a leukémia ellenszere stb.). Az antikrisztus eljövetele és uralkodása után, Jézus 2005. április 17-én, Húsvétvasárnap fog visszatérni a Földre. A jóknak titkos helyeket készít elő, oda fognak elvonulni, míg a bűnösök előtt lezárja a menekülés útjait.

A 2000. év ugyan elmúlt, de e bemutatott iratok tartalma, az utolsó idők kérdése továbbra is foglalkoztatja a népi vallásosság híveit Nógrád megyében. Égi jeleket, természetfölötti jelenségeket tapasztalnak, melyeket háborús előjeleknek éreznek és a világ végére is vonatkoztatnak: „Mostan karácsonykor [2002] mentem a jányomval a templomba éjfél misére, és délen teljes vörös vót az ég, és akkor mondtam a jányomnak, fiam idehallgassál, én ezt úgy hallottam az öregektől, hogy ez valami jel, és valami háborút jelent, hogy ilyen vörös az ég [...] és ugye meg is jött ez a háború [Irak]. Csak részt vett az egész világ, ebbe

³⁵ „Íme, újjáalkotok mindent...” (Jel.21,5) (Részletek a 4. kötetből) Az eredeti könyv a Szentatyának, II. János Pál pápának ajánlva / az eredeti kiadó: Societas Sancti Joseph Internationales Secreteriat / Waldstätterstr. 3. CH-6003 Luzern.” PM Gy 91–2003.

³⁶ Imalap, A/4-es formátum, fénymásolással készült. PMNA 1580-2002. Vö. Lengyel 1994.

³⁷ Eszerint ez a Krisztus utáni 666-os évet jelenti. Ekkor az Antikrisztus az Iszlám jelenségén keresztül mutatkozott. A 666 kettővel szorozva az 1332. évet jelenti. Ekkor az Antikrisztus az Isten igéje elleni támadással jelentkezett. Filozófusok jelentek meg, a tudománynak kizárólagos értéket kezdtek tulajdonítani.

³⁸ PMNA 1358-98.

³⁹ Tamás Jánosné Fulkó Ilona (sz. 1940) Magyarnándor (Nógrád m.); Kovács Jánosné Galcsó Erzsébet, (sz. 1929) Szurdokpüspöki (Nógrád m.).

a háborúba. És még azt mondták az öregek, hogy észre fogjuk venni, mert akkor már nagyon sok lesz az ilyen ilyen földöntúli, hogy mondjam, nagyon sok lesz a tűz, hogy a világ vége felé nagyon sok tűz lesz. Meg nagyon sok földrengés lesz, meg katasztrofális tűzhányó hegyek, a tengerek kiszáradnak. Nagy tüzek lesznek, égni fog még a föld is a világ vége felé, akkor arról tudjátok meg, hogy közel lesz a világ vége. Ilyet mondtak.”⁴⁰

A fent bemutatott, világ végéről szóló iratok – és szájhagyományban élő motívumaik – a keresztény mitológia elemeit tartalmazzák,⁴¹ kibővítve az ezredvégi hangulat gerjesztette várakozásnak megfelelő, napjainkra jellemző elképzelésekkel. A 20. század végén átalakulóban lévő ájtatos irodalom részeként, az új típusú szakrális szövegek között terjednek. Újabb keletkezésük, és formai különbözőségeik ellenére is hordozzák azonban a hagyományos ponyvai irodalomra jellemző sajátosságok egy részét (például búcsújáró helyeken lehet szert tenni rájuk). Néhány esetben különösen szembetűnő a tartalmi, stilisztikai kapcsolódás a szent levél-ponyvátípushoz, ahogyan erre a megfelelő helyeken már utaltam. Túllépnek azonban a korábbi ponyvairodalom által betöltött funkcionálisan, hogy nagyobb aktualitást sugalmazzanak és praktikus tudnivalókat is szolgáltatnak.

Ez a néphit újfajta, de egyben régi hagyományokat is hordozó jelenségeit mutató szöveg-típus tükrözi a népi vallásosság változási-alakulási folyamatát, egy még napjainkban is hagyományőrzőnek tekinthető csoportnál.⁴² A kézzel másolások, fénymásolások, sokszorosítások arra utalnak, hogy a népi vallásosság hagyományait továbböröző hívek körében van rá igény, fogékonyság, érdeklődés. Ha nem is épül be minden darabjuk teljes mértékben a kultúrába, de pusztán elolvasás útján is hatással vannak az imádkozás szokásaira, és előfordul, hogy a szövegek által ajánlott imákat, kultuszformákat részesítik előnyben.

Egy további vizsgálat kiterjedhet a népi vallásosság hagyományaihoz való kapcsolódásokra és a megújulás-átalakulás jelenségének szélesebbkörű és alaposabb tisztázására.

Irodalom

ANTALÓCZY Lajos

1991 *Jelenések, üzenetek és a jövő. A Mária-jelenések és üzenetek szintézise 1830-tól napjainkig*. Második kiadás, Eger.

CONNOR, Edward

1995 *Jövedelmek a világ végéről. A végső időkre vonatkozó katolikus hagyomány összefoglalása*. Ecclesia, Budapest.

ELIADE, Mircea

1995 *Vallási hiedelmek és eszmék története I-III*. Budapest

⁴⁰ Bartus Józsefné Szandai Teréz (1931) Herencsény, Nógrád m.

⁴¹ Vö. Haag 1989. 382-390.

⁴² A terjedelmi korlátok miatt az összes ilyen témájú iratot és változataikat nem áll módomban ismertetni.

GLASENAPP, Helmuth von

1981 *Az öt világvallás*. Budapest

HAAG, Herbert

1989 *Bibliai Lexikon*. Apostoli Szentszék Könyvkiadója, Budapest.

HARSÁNYI István

1915 Két koldusének forrása. *Ethnographia* XXVI. 138-139.

IPOLYI Arnold

1929 *Magyar Mythológia*. Budapest

JURCSÓ Antal

1925 *A nagy világcsapás*. Zola gróf, leccei püspök, Ullathorne angol püspök után magyarul kiadja Jurcsó Antal. Budapest

LENGYEL Ágnes

1994 Megújuló vallásos „ponyvanyomtatványok” Nógrádban. *Néprajzi Értesítő* LXXVI. 227-257.

2000 Amulettként használatos XIX-XX. századi szakrális ponyvanyomtatványok. in: Barna G. szerk. „Nyisd meg, Uram, szent ajtódát...” Köszöntő kötet Erdélyi Zsuzsanna 80. születésnapjára. Budapest

2002 „...Üdvözlégy Jézusnak áldott két füle...” – Isteni személyek testrészei a népi vallásosság szövegeiben. in Pócs Éva szerk. *Mikrokozmosz -makrokozmosz. Vallásetnológiai fogalmak tudományos megközelítésben*. Balassi Kiadó, Budapest

LIMBACHER Gábor

1995 Gyógyítóasszony Nógrádban a XX. század végén. *Ethnographia* CVI. 787-827.

MITOLÓGIAI ENCIKLOPÉDIA I-II.

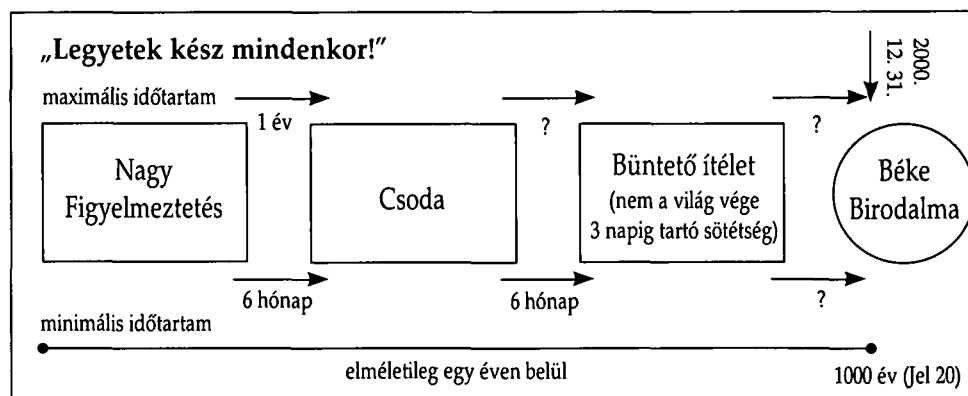
1988 Gondolat Kiadó, Budapest

POGÁNY Péter

1978 *A magyar ponyva tüköre*. Magyar Helikon, Budapest

*

A 2000. évi ezredforduló táján elterjesztett szórólap a világ vége eseményeiről és a szükséges teendőkről

Előjelek: – a sorrend az üzenetek alapján értelmezett
– eltérések lehetségesek

Mit tegyünk?

1. Nagy ragyogó kereszt az égen
2. A madarak stb eltűnése
3. II. János Pálnak menekülnie kell a Vatikánból
4. Megválasztják az antipapát (számunkra földalatti egyház)
5. A pápai széket áthelyezik Jeruzsálembe
6. A médiák egy közelgő üstökösről tudósítanak
7. Belső megérzések (képek, látomások) és sok külső jel (tűzdekrak, megtorló háborúk stb.)
8. Napkitörések hajnalban (világszerte ugyanabban az időben kel fel a Nap)
9. Mária: fehér felhő fedi be az egész Földet
– minden leáll, a gépek is
– minden emberre csend borul, mindaddig, amíg bűneire rádöbben (1/4 ó-1 hétig)
10. Egy meteor ütközik a Földnek (Jel. 8,7)
Következmények A–D
  - A Világszerte porfelhő
    - A1 A Nap és a Hold elsötétülnek (24 órás éjszaka)
    - A2 Bőrégek (savas por a meteor csóvjából, mérgező gázok)
    - A3 Tűzesetek
  - B Földrengés (Jel. 16,18) – utána az emberiség kb. 25%-a meghal
    - B1 Földcsuszamlások és árvizek
    - B2 A növényzet pusztulása (élelmiszerhiány)
    - B3 Városok és házak pusztulása...
    - B4 Atomberendezések pusztulása (radioaktív fertőzés)
    - B5 Állatvész (rovarok stb.) és fertőzések
    - B6 Démonok akarnak bejönni a háza (rokonaink képében stb.)
  - C Nagy hideg
30 fokig (7–15 hét, területek szerint)
  - D Nagy mennydörgés (Jel. 8,6)
egy héten keresztül állandóan a Nagy Figyelmeztetés idején (24 órás éjszaka)
  - E A mennydörgés vége
Utalás a Nagy Figyelmeztetés végére

Általános előkészület:

Imádkozni! Imádkozni! Imádkozni!
Gyónni! Vezekelni! A szenvedéseket felajánlani!
A hitet növelni és elmélyíteni!
Előkészületek a házban és a lakásban:
Az ablakokat, ajtókat légmentesen elzárni
Tartalékok (bádogtartókban)
Élelmiszer (kenyér, szőlő)
(Szentelt) víz és gyertya (gyufa)
Rózsafüzérek és a házi gyógyszerár
Takarók (és meleg ruha)
Imakönyvek és szentképek
Feszületek és Benedek-érmék (ajtóra, ablakra)
A szentmise tartozékai

9. Védett helyre való visszavonulás:
előkészületeket lásd fent...
Együtt imádkozni, imádkozni, imádkozni...

A2 Ne menjünk ki a szabadba!

B2 A tartalékokat szétosztani!

B4 Ne menjünk ki a szabadba!
(csak védőfelszerelésben)

B5 Az élelmiszerkészleteket ellenőrizni (tisztítani)

B6 Nem ajtótnyitni!!!

Takarók és szükséges ruhák

„Mary Is Warning Her Children...” Prophecies about the End of the World on the Turn of the Millennium in the Texts of Popular Religion

Until the middle of the twentieth century, different myths, legends, stories and religious folk hymns foretelling the end of the world lived in folklore. The printed descriptions of the end of the world-theme have been present in Christian Europe, since writing and pulp literature became widespread.

Thanks to the significant role of the year 2000, we have been overrun by predictions and prophecies about the end of the world coming from the press, the television and the radio. Classical prints of pulp literature were substituted by handwritten, typewritten, photocopied, text edited new religious texts often of foreign origin. In my study, I examine these writings about the end of the world which I collected in Nógrád County. These writings, without the assent of church, convey Virgin Mary's, Jesus Christ's and the saints' messages about

the end of the world. They admonish people to have good morals and give detailed practical instructions to stand the trials of the last days.

The writings presented here demonstrate a phenomenon of popular religion which is quite new but at the same time it preserves old traditions as well. They fulfil the function pulp literature did earlier, but they suggest topicality by providing practical information as well. This type of texts demonstrates the process of change and transformation of popular religion within a group of people nowadays considered to be one of the most traditionalist groups.

Ponyvanyomtatvány a világ vége témájáról. (19. század második fele)

A KIMEREVÍTETT IDŐ

N. Szabó Magdolna

AZ ÁTSZERKESZTETT EMLÉKEZET

Mottó: „Minden fényképnek megvan a maga története. A története, amelyik kiegészíti a „nagy történelmet”, s a mindennapok történetére, eseményeire vonatkozó adatokat zárja magába. Ebben az értelemben mondhatjuk, hogy a privát fénykép mintegy zárványszerűen őrzi magában az időt, s azzal járul hozzá a nyilvános történelemhez, hogy hozzáadja egy-egy egyén mindennapjainak egy-egy privát időpillanatát.”¹

A cím értelmezése egy hosszabb bevezetést igényel, mert fokozatosan szeretnénk eljutni néhány kiemelt, – ikonográfiai szempontból hagyományosnak tekinthető, megjelenését tekintve azonban mégis különös és egyedi – fotográfia értelmezéséhez, megismeréséhez, szerepének elemzéséhez. Nem mellőzhetjük ezért a fotóhasználat szempontjai szerinti tipológiai korpusz felvázolását, amelyből a jellemzés érdekében egy egész életutat reprezentáló képsorozat néhány sajátos darabjait ragadjuk ki. Különös hangsúlyt helyezünk arra a tényre, hogy a paraszti életformában a fényképezkedés ünnepi aktussá, a fontosabb, a jelentőségteljes eseményeket kísérő rítussá vált, maguk a fotók pedig jól körülírható és megfogható „ikonográfiai kánon”² szerint ’jegyzett’ képi szövegek, mely ’szólamok’ legalább olyan szigorral vívják ki érvényességüket, mint a szokásokat kísérő egyéb rítusok szabályai.

Mindannyian ismerhetjük a fénykép történeti forrásként, illusztrációként használt adatmegerősítő szerepét a társadalomtudományi kutatásokban. A korabeli fényképek lelőhelyei közül a legfontosabbak számunkra egyrészt a múzeumokban fellelhető gyűjtemények, amelyeket speciális szempontok szerint válogatva emeltek ki a dokumentumok sokaságából. A másik fontos lelőhely a családok által őrzött tárgyi emlékek között a privát fotók különböző módon „csomagolt” gyűjteménye. Ezek darabjai elsősorban a vizuálisan megragadható képi tartalmak elemzésével és vizsgálatával nyernek jelentőséget! De az ábrázoltakon túl legalább annyira fontos, hogy megvizsgáljuk a társadalomban betöltött szerepüket is. Hiszen a fotográfia mint tárgy mögött ott van a megrendelő, használó, fogyasztó közönség a maga igényeivel, szándékaival, a fényképnek szánt tár-

¹ Kunt 1995.

² Varjas 1986. 38.

sadalmi presztízzsel ill. ott van a képeket létrehozó fotográfusok (iparosok) tevékenysége a koronként változó technikai lehetőségekkel.

Ha a fényképek használatára jobban ráirányítjuk a figyelmünket, észrevehetjük, hogy a képek beépülése a paraszti tárgyi és szellemi környezetbe általános törvényszerűségek, generációkon keresztül hagyományozódó, sajátos vizuális tudás alapján történik. Egyfajta hagyomány vezérli a képhasználati szokásokat. Hasonló normák alapján vonják be a fényképeket a társadalmi-kulturális környezetbe, mint más konvencionális szokásokat. Nem szabad azt sem elfelednünk, hogy a fénykép társadalmi jelentőségét elsősorban a használatnak köszönheti.

Esetünkben a családi privát fényképek kategóriája az, amely a múzeumokban őrzött gyűjteményeknél több információt hordozhat a kutató számára. A családi képek kronologikus sorozatai a képhasználó verbális kommentárjaival kiegészítve értékes adatokat kínálnak az egyén és a közösség életmódjának, szokásainak és társadalomban való létezésének vizsgálatában. Ahogy Roland Barthes elbeszéléseleméleti programjában a kultúra narratíváival kapcsolatban meghirdette, „a történetet hordozhatja az artikulált, szóbeli vagy írott nyelv a rögzített vagy mozgó kép, a gesztus s ezek együttese; az elbeszélés ott van a mítoszban, legendában, fabulában, mesében, novellában...drámában, de ott van a táblaképen, üvegablakon, a filmben, az apróhirdetésben, a mindennapi kommunikációban”³. Az egyén története, a család mítosza a fotográfiákban is benne rejlik, mert őriz, láttat és felidéz a maga eszközeivel.

Számos tanulmány látott már itthon is napvilágot a „fényképről mint történeti forrásról” fotó- és technikatörténészek, társadalomtudományi kutatók tollából (pl. Érték a fotóban konferencia 1993, Tata). Természetesen értékes szempontokat, megállapításokat szűrhetünk le ezekből az írásokból, arányaiban azonban lényegesen kisebb hányad az, amely felfedné a fénykép létének egész folyamatát a megrendelés igényének kialakulásától az elkészítésen át a reprezentálásig. A fényképnek mint a vizuális jelenségek egy alapvető típusának is, megvannak a társadalmi használatból eredő észlelési, etikai, befogadási, értelmezési szabályai. Ezért lényeges egy fotográfia életstációjának nyomon követése, a használó, a befogadó verbális kommentárjainak, kulturális és tárgyi környezetének párhuzamos vizsgálata.

A fényképhasználat és fényképezkedési szokások kutatásának során a következő alapvető szempontot lehet és érdemes figyelembe vennünk:

1. a fényképet létrehívó igények, elvárások, alkalmak, hiszen a fénykép megőrkítő, dokumentáló, az egyéni és családi élet folytonosságát és egybetartozását reprezentáló, a valóság tényeit rögzítő szerepe tette lehetővé, hogy a fényképkészítettség, majd a készítés maga rituissá váljon.
2. Nem mellékes szempont a fotó alkotója és az alkotás folyamata: a fényképész iparos tevékenysége, szerepe, aki minden időben a megrendelő igényeihez igazította munkáját, aki reagált korának kihívásaira, és bár technikai lehetőségeihez mérten, de létrehozott egy sajátos attitűdöt,

---

³ Idézi: Thomka 1998. 7.

művészi szándékot, egy fotográfiai sémát, környezetet (műterem, eszközök és kellékek), mellyel együttesen hozzájárult a kollektív emlékezet mozgósításához. A fotográfus tevékenysége, valamint eszközkészlete ön-magában is technikatörténeti fontosságú.

3. Figyelemre méltó az elkészült kép utóélete, hogy milyen kulturális és térbeli kontextusba ágyazva kerül az egyén vagy közösség használatába. Ennek vizsgálatakor alapvető kérdéseink a következők: A képhasználat mely funkcióit különíthetjük el (emlékezés és emlékeztetés, reprezentálás, dokumentálás, megerősítés)? Hogyan képes a fénykép családi mitológiák elbeszélésre, közvetítésére? Hogyan szolgálhat eszközként az öskultusz ápolásában, miben rejlik vizuális hatalma, mi lehet az indítéka és célja az embernek a „kép rombolásakor”, csonkításakor? Van-e és ha igen, milyen utóélete van a csonkított fényképeknek? S végül a fénykép mint tárgy a térhasználatban, elhelyezésének lehetséges módzatai a lakásbelső egyéb tárgyai között. A szempontokat saját gyűjtésből származó fényképek segítségével tárgyaljuk bővebben. A kézenfekvő példák mellett olyan darabokat ragadunk ki, melyek tartalma megdöbbentően hat a szemlélőre, ugyanakkor szembetűnően képesek igazolni a látás, képolvásás, képhasználat és a fényképnek az emberre gyakorolt hatásának törvényszerűségeit.

A fényképezés technikai feltalálásával (1839) a képhez való viszony, s a képpel kapcsolatos kulturális helyzet és tudat robbanásszerűen megváltozott. Hiszen a festészetet meghaladva ez az egyedülálló technika tökéletes képmását volt képes rögzíteni embernek, tájnak, tárgyaknak, élőlényeknek. A valósághoz való hűség modelljeként vonult be a köztudatba, s a realista és objektív rögzítés társadalmi elvárását jelölték ki számára.

Vizsgálódásaink során elsősorban a klasszikus értelemben vett fotográfálást helyeztük-előterbe. Főleg azt a tevékenységet, melynek során a fényképészek saját műtermében – társadalmi és vallási hovatartozástól függetlenül – széles tömegek megfordultak, illetve amikor a fényképészek útra keltek, s vándorfotográfusként, gyorsfényképezésként eljutottak a legkisebb települések külső helyszíneire is, ahol igyekeztek a műtermi (klasszikus) fényképezés szabályait alkalmazni tevékenységük során. Másodsorban pedig vizsgáltuk az amatőr fényképezésnek azt a korszakát, amikor a kép készítője még nem tud elszakadni attól a kánontól, amely szerint hivatásos társai dolgoznak, s igyekszik a megszokott körülményeket sajátos eszközökkel és kellékekkel megteremteni, imitálni.

A parasztság fényképezkedéshez fűződő kapcsolata a polgári réteg fogyasztói szokásaival átitatva ugyan, de a paraszti életforma igényeihez kapcsolódva alakult ki. Piacok, heti és országos vásárok idején a városi, a helyi műtermeket keresték fel. Emellett azonban igen fontosak voltak a vallási élet közösségi alkalmain, különösen a búcsúkon megjelenő hivatásos fotográfusok, vándorfényképészek. Szándékosan nem kortörténeti intervallumokat jelölünk itt meg. A fénykép használatának és „olvasásának” szabályrendszere a közösségi erkölcsi normák függvénye. Ez koronként és társadalmi csoportonként változik, de mégis a vizualitáshoz való viszony szerkezetén belül szerveződik. Napjainkban gyakran egyszerre – egy időben és egy térben – tapasztalhatjuk a képhasználat „hagyó-

mányos” formáinak megnyilvánulását a globalizált, tömeges képfogyasztás szokásaival. Figyelemre méltó ez a keveredés, amelyben még jelen van a konvenció, a kollektív alap, de már ott vannak az individualizmus ejtette sebek a képhasználó fizikai és szellemi környezetében. Még megengedettek az érvényüket vesztett korlátozott megjelenési formák, esetleg új tartalmakkal felruházva – nosztalgia, esztétikum és más egyéni viszonyulások és megfontolások szerint –, de ott vannak a technikai elterjedést és hozzáférhetőséget tanúsító ’képtelen’ képi tömegek, a funkció nélküli, ’olvashatatlan’, vagy csak az ’egyes’ látásmód szerint értelmezhető, gyakran érvényüket vesztő vizuális „elírások”.

Ha mégis megpróbáljuk ebben a bonyolult környezetben a fotográfiákat és életüket nyomon követni, a következők lehetnek a gyűjtési, megfigyelési szempontjai: A reprezentálásra szánt fényképek tárgyi kontextusa: a lakásbelső mely pontjai találhatnák legalkalmasabbnak a fotók elhelyezését? S milyen egyéb tárgyak környezetében? Van-e és ha igen, milyen jelentősége van a ’keretezésnek’, amely alatt nem csupán a képek rájátszása helyezését érthetjük, hanem közvetlen környezetét és esetleges kísérő tárgyakat, színeket, emlékeket?

Egy ritka és kivételes példát mutatunk a fényképek használatára: két darab műtermi készítésű, vizitkártya méretű portrét az ágyvégbe építettek be a faragott toronydísz két oldalán. (1., 2. kép) Feltehetően a család katonaviselt fiát, vagy a családfőt ábrázolhatja. A használó kilétét, s e ritka elhelyezési mód pontosabb használati körülményeit azonban már nem ismerjük; még is számos tanulságot rejt a fényképek hangsúlyozását illetően ez a sajátos ’keretezés’.

Fontos rögzíteni a version, azaz képek hátulján lévő adatokat. (3. kép) A képek hátoldalára nyomtatott információk egyrészt művelődés-, művészet- és technikátörténeti szempontból fontos tanúsítványai egy adott kor kultúrájának. Elsődleges céljuk reklámozni a fényképészt, a készítőt magát, de lehetőséget adnak a kép készítésének, korának meghatározására, ritkábban a képen látható személyeknek megjelölésére, másrészt pedig segítenek behatárolni a datálatlan fényképek készítésének idejét éppen azáltal, mert grafikai, stilisztikai, nyomdai kivitelezésük egy adott korszakról tanúskodik. Gondoljunk csak a szecesszió korszakára jellemző korszakára. Ezért mindig célszerű rögzíteni a publikációkban – ha rendelkezésünkre áll az adat – az illusztrációként közölt képek készítésének helyét, idejét, s nem csupán az ábrázolt személyt.

Ugyanígy célszerű lejegyezni minden írott szöveget, amit a fénykép rögzít, mert naplókban, önéletrázásokban, énekeskönyvekben és egyéb helyeken rögzített vallomásokon, feljegyzéseken kívül a fotográfia is képes – épp tárgyi mivoltának köszönhetően – helyet adni használóit jellemző fontos írásos információknak.

A fényképész iparostársadalom és egyes tagjainak tevékenysége meghatározó az ikonográfiai kánon formálásában. Egyrészt azért, mert a fényképész része annak a társadalmi közegnek, amelyben él és dolgozik. Másrészt azért, mert olyan technikai tudásnak és különleges látásmódnak a birtokosa, amellyel társai nem rendelkeznek. Harmadsorban pedig a lokális hagyományokat megélve és beépítve, képesek elfogadni a megrendelők igényeit, megérteni a fotográfiának szánt szerepet és belátni a fényképezkedés rítusának mágikus tartalmát, amellyel közösségének tagjai ezt az ünnepi aktust felruházzák. A műtermek technikai felszereltsége, kellékeinek tára pedig művelődéstörténeti szempontból jelentős.

A műtermekhez társuló kirakatok pedig üzleti szempontból részben a reklám célját szolgálják, az őket nézegető közönség számára azonban kommunikáció egyik csatornájaként jelennek meg az aktuális eseményeket rögzítő fotográfiák bemutatásával.

A vándorfényképészek a legszegényebb rétegekhez juttatták el a megörökítés és megörökíttetés lehetőségét. A fényképészt jelesebb alkalmakkor házhoz hívták. Ilyenkor igyekeztek a körülményeket minél közelebb emelni a műtermihez egy-egy textiliával, szőnyeggel, bútordarabbal és persze a beállításokkal. (4., 5., 6. kép) Ezt a változatot azért kell külön említeni, mert itt tetten érhető a törekvés, ahogy a társadalom minden rétege igyekszik megfelelni a konvencióknak: élete fontosabb fordulópontjain fényképezkedik! S a vándorfényképésszel megteremtődik ennek lehetősége még akkor is, ha a lakóhely távol esik a városi műteremtől (pl. szétszórt tanyás, vagy hegyvidéki elzárt települések). A vándorfényképész tehát jelentős állomása a fotózás és képhasználat történetének. Nála még tetten érhetők a konvencionális formák az amatőr fényképezésben, de az iparosok által képviselt rekvizitumoktól való fokozatos eltávolodásnak, a képhez való új- és másfajta viszonyulásnak jegyeit is magán viseli.

Ha módunk és lehetőségünk van beszélni egy fénykép használójával, a legtöbb esetben megtudjuk, milyen szándékkal tértek be egy-egy fényképész műtermébe, vagy milyen célból hívták házhoz a fotográfust, ill. hova került a fénykép elkészülte után. Az általában használt képtípusok leginkább az emberi élet fordulóit alkalmi képviselik legnagyobb számban. Olyan csoportok ezek, melyek nem jelentenek természetesen szoros határokat a képtípusok között és nem egyformán jellemeznek minden családot. De közös vonásuk a rituális pillanatok „rítusos” megragadásában van.

Külön csoportot képeznek a kisgyermekkorot megörökítő darabok (7. kép), az elsőáldozást, bérnialást (8. kép), legény- és leánykort, barátságokat megörökítő fotók, a katonaszolgálat emlékét őrzők, az eljegyzés, esküvő és lakodalom felvételei (9. kép), a ravatalképek (10., 11. kép), a szintén a temetéshez fűződő sír-emlék-képek. (12. kép). Megjelenhetnek az egyes történelmi és gazdasági események következtében kialakult új élethelyzetet megörökítő fotók: pl. az ún. migrációs-fényképek: amerikai képek, távolabbi településre kerülő munkások képei, de ide sorolandó a két háború frontképei, katonaképei (13. kép), vagy egy-egy korszerű technikai eszköz birtoklásának (cséplőgép, vagy egyéb eszköz) megörökítése.

Külön csoportként említjük a legkülönbözőbb okból csonkított (14. kép) vagy átformált képeket (15. kép), amelyek esetében a „rombolás” indítéka többnyire az ábrázolás maga; s ezáltal a kép újra- vagy átszerkesztése. A cselekedet mozgatórugói az ókori képrombolók mozgalmától kezdve napjaink vizuális (média)hadjáratáig, a pszichológia mélyrétegeinek megfoghatatlan és megfogalmazhatatlan köréig követhetők: Jelzik, elismerik és kihasználják az ábrázolásnak tulajdonítható hatalmas erőt. Ezek a csonka, vagy átszerkesztett fotográfiák jelzik egy tradicionális értékrend és szabályrendszer szerint berendezkedő társadalmi rétegnek a megjelenítetthez való sajátos viszonyulását. Ez általános és emberi. E tekintetben a különbség egyes társadalmi csoportok ill. különböző műveltségi fokokat képviselő egyének között leginkább abban rejlik, hogy az

egyik csak eljut a csonkítás gondolatáig, de szándékában épp az intelligencia kontrollja akadályozza meg, a másik pedig az 'ábrázolt'-hoz való viszonyulás ösztönös, elemi sugallatára meg is teszi azt. Találhatunk bőségesen példát e csoportra is albumokban, kitakart, kivágott részleteket, láthatunk temetői sírkő képeket megkaristolva, házassági fotókat félbevágva. Számos megjelenési formát ismerünk, amelyek elemzése külön tanulmányt érdemelne.

A fénykép megváltoztatásának szándéka nem csupán romboló jellegű. Pozitív indítatásból is „belenyúlnak” a képi ábrázolásba a módosítás, az átszerkesztés kedvéért. Ezt végezhetik maguk a fényképezészek megrendelésre is (montírozás), de a felhasználó maga is. A későbbiekben visszatérünk ezek példáira bővebben.

A parasztság körében a fénykép elsődleges szerepe volt megörökíteni az emberélet nagyobb sorsfordulóit, ezzel hangsúlyozni életútjaik fontosabb állomásait, megragadni a múlt idő.visszafordíthatatlan pillanatát. Az átmeneti rítusok képi rögzítésénél a funkció magától értetendő: megmutatni az életszakasz pillanatában az egyént, kimerevített keresztmetszetét adni a valós világnak. Általános törekvés lehetőleg minél több szimbolikus tartalommal felruházni a fényképet. E szimbólumok pedig csakis az adott szokásmozzanatra jellemzőek és az adott közösség számára értelmezhetőek.

Az előbb felsorolt képtípusok közül kiemelkedik nagy számával és jelentőségével az eljegyzési és esküvői felvételek csoportja. A házasságkötéssel nem csupán az ifjak és családjaik új rokonsági kapcsolata, hanem egy új és meghatározó társadalmi-gazdasági közösség jön létre. Ezt a rítust kísérik a leglátványosabb, legváltozatosabb szimbolikus cselekvések, az egyéni sorsforduló fontosságát kiemelő tárgyakkal. A rituális folyamatba jól illeszkednek az elmaradhatatlan esküvői fényképek s maga a fényképezés eseménye is rítussá vált. Az esküvő alkalmával még a szegényebb sorban élők is megörökítették magukat. A tanyai lakosság körében elterjedt volt, hogy ha a lakodalom alkalmával külső körülmények miatt elmaradt a fényképezkedés, akkor a felvétel kedvéért újra beöltöztek, s egy-két héttel az esküvő után keresték fel a legközelebbi település fényképezését. Az esküvői fényképet elkészülte után emlékként általában a lakásbelső kiemelt helyére függesztették. Jelentőségét azzal is kiemelték, hogy gyakran szakrális környezetbe helyezték. Egy hagyományos paraszti lakóházban megfigyelhetjük a legkülönbözőbb módon elhelyezett, nyilvánosságra szánt, akár generációkat felvonultató elbeszélő (narratív) fotográfiákat. Bár ezek a fényképek a valóság egyes mozzanatát rögzítik az egyén életéből kiragadva. Sok ilyen, képpé merevített eseményből mozaikszerűen kirakható egy életút. Joggal mondhatjuk, a lakásbelső intim terei, és családi albumok ápolják az ősök kultúráját, mesélnek a privát történelemről.

A családi fotográfiákkal szembeni elvárás a valóság reprodukálása mellett a szép megmutatása, hiszen a fénykép a 'reprezentáció funkcióját csakis ekkor képes betölteni.' Ezt erősítették a fényképezkedés tárgyi kellékei és a modellszerű viselkedési formák, a testtartás, a gesztus és a mimika. A nyilvános szereplésre szánt ünnepi öltözet – amely a hagyományos rend szerint kifejezi a viselője nemét, korát vagyoni helyzetét, társadalmi rangját, – a kamera előtt elsősorban nem az esztétikum közvetítésére szolgál, hanem a többi tárgyi kellékkel együtt

sajátos *jelentést* hordoz. A testtartás szintén üzen, jelezni kíván. A testtartás és a mimika egyszerre fejezik ki a tiszteletadást, megbecsülést, a képeken szereplők egymáshoz való viszonyát. A csoportképek beállításának, elrendezésének is megvoltak a hagyományos módozatai. A kép olvasásában, a kép használatában nem az egyediség kifejezése volt a legfontosabb, így az arcvonások részletességének a kiemelése sem elsőrendű. A fényképeszek ezért is retusálhatták az arcképeket egy idealizált kép megjelenítésének érdekében. A hovatartozás hangsúlyozása erősebben hatott a testtartással, az öltözettel, vagy az életkori sajátosságokról, vagyoni helyzetről, vallási hovatartozásról beszélő kellékekkel. Az utóbbi ténynek fontos üzenete van számunkra: mert nem az ősoktól ellesett testtartás felidézni tudása a lényeg, hanem a közösségen belüli társadalmi viszonyok jelnyelvének, a hagyománynak ily módon is megjelenő öröklődése.

A vizuális emlékezet keretei mindig adottak, olvasatuk azonban változhat az élethelyzet, az életkor, az adott korszak, mentális változásaink és a külső körülmények befolyásoló hatására. A közösségi, vagy egyéni élet egy-egy pillanatának lefényképezésével a megörökítetttség értékét tulajdonítják a fényképnek és ezen keresztül a fényképen látható eseménynek. A valóság látszólag megváltoztathatatlan tényeit, a létezőt, vagy még a jelenben is létező igazságot dokumentálják. Az idő dimenziójában aktualitását veszített fotográfia azonban nem veszít jelentőségéből. Hiszen az idő múlásával éppen a múlt, az elfeledett, a homályba vesztett pillanatok ébrentartásához, az emlékezéshez nyújt generatív segítséget. A fentebb már kiemelt „megváltoztatott” képek csoportjával kapcsolatban említést tettünk a képbe való „belemélyülés” módozatairól. Saját életünkben is felidézhetünk olyan cselekedeteket, amikor egy kép megsemmisítésével egy személyt vagy egy eseményt próbálunk analóg módon kitörölni a múltunkból, hogy legalább a fénykép maga ne is emlékeztessen az akkori valóságra. De említettük, hogy a fénykép a maga eszközeivel képes az ellenkező helyzetet is megteremteni. Pl. az elhunyt családtag bemontírozásával, vagy az elhunyt családtag fényképének az újabb fényképbe való beemelésével pótolni a hiányzó családtagot, ébren tartani vagy kialakítani az emlékezést, hogy az utókornak közvetítsék a (valós) családtörténetet (16. kép).

A kép tehát öröknek tetsző. A hordozott jelentés azonban, és a mögöttes tartalom az idő múlásával változhat, új, esetleg hamis, már nem létező üzenetet hordozhat. Ezért merülhet fel az igény, hogy változtassanak egy kép tartalmán, a kép megváltoztatásával. (17., 18. kép) E képeket tekintve megdöbbentő és egyértelmű a mondanivaló. Maga a montázstechnika nem idegen képalkotási eljárás, paraszti használatban azonban ilyen jellegű fotográfiával leginkább csak megrendelésre, hivatásos fényképész által készített darabokkal találkozhatunk. A kép megjelenési formája megkívánja, hogy tekintsünk egy kicsit mélyebben a fénykép születésének körülményeire.

Említettem már, hogy egy család, vagy egyén tulajdonában lévő fényképgyűjteménynek ritkán van olyan darabja, amelyet valamely oknál fogva nem eredeti fénykép mivoltában találhatunk. Az itt közölt képek egyike sem sorolható azonban a már fentebb említett kategóriákba. Esetükben a képalkotással – szándékosan nem használjuk a fényképezés kifejezést – nem csupán az átértékelődött múlt hamis üzenetét kívánják átírni, hanem *teremteni* – a fénykép narratív vizuális eszközeivel – egy szituációt, egy elmaradhatatlan, ám mégis elmaradt rítust. Ha a fényképi ábrázolásnak van „vizuális hatalma”, akkor ez a képek

megalkotójára mindenképpen erős befolyással rendelkezik. Ezt a hatalmat eredendően a fényképhez viszonyuló kollektív tudás, hagyományos képértelmezés, generációkon keresztül öröklődő vizuális kultúra teremtette.

Mit árulnak el ezek az átszerkesztett fényképek önmagukról első látásra? Elsősorban azt, hogy a jellemző technikai megoldásokkal készített műtermi fotográfiákba emberi kéz utólag beavatkozott, és mechanikai úton (vágással, illesztéssel, ragasztással) újabb képeket hozott létre. Számunkra az a legfontosabb kérdés, milyen indíttatásból, és milyen céllal tette mindezt? Az itt bemutatott képeket egy özvegy őrizte, s a kommentárokból tudjuk, hogy elhunyt élettársa készítette őket. Egybekelésük előtt mindkét félnek volt egy nem kívánt, de törvényes házassága, amelyet annak idején annak minden szertartásos járulékával, kellékével valósítottak meg. Így készítették műtermi eljegyzési és esküvői felvételeket is. Sorsuk úgy hozta, hogy törvényes párjaiktól különböző okoknál fogva elszakadtak, s a gyermekkori szerelem felnőtt kori együttélésben teljesedett be. Boldogságuknak már semmi nem állt útjába, a szűkebb közösség is belenyugdott együttélési viszonyukba, de ott rejtőzött mindennapjaikban a törvényes – egyház és közösség által szentesített – egybekelés hiánya. Évekig őrizték első házasságaik megörökített felvételeit. Úgy gondoljuk általában, hogy a képek általában látszólag megváltoztathatatlan valóságot takarnak. A kimerevített kép tartós változatlanságára azonban a változó emberi kapcsolatok, átalakuló társadalmi viszonyok, azaz a mindennapok eseményei rácsfolhatnak. A házaspár is úgy élt együtt ezekkel a fotókkal, mint megtört, nem kívánatos tárgyakkal. Ekkor lépett életbe az a mechanizmus, amely megtörhetővé, feloldhatóvá tette az ellentmondást. Sajátos, rituálisnak tekinthető jelképes cselekvések sorával: a korábbi képek szétdarabolásával, a „szereplők” felcserélésével és újbóli összeillesztésével kívánták módosítani, átszerkeszteni a képek addigi jelentéstartalmát. A montázssal, a „vizuális egybekeléssel” valósan tetsző élethelyzeteket kívántak megteremteni: vizuálisan és virtuálisan létrehozni a köztük meg nem történt eljegyzés és házasság szokáselemét. Az eredeti képből összerakott „új eredeti” a meg nem történt rítusok utáni vágyat jelezheti. De túlmutatnak ezen, amennyiben az átszerkesztett kép egy „megtörtént” esemény emlékeként, hiteles dokumentálójaként jelenik meg a család tárgyi és vizuális kultúrájában. Meggyőző erőként „narratív” módon részt vesz az emlékezet formálásában.

A két „új” kép soha nem került a reprezentálásra szánt fotográfiák közé a nyilvánosságra: nem mutogatták albumban, nem függött keretbe a falon. A reprezentálhatóság jegyeit elveszítették, más, szimbolikus jelentést kaptak. A fényképek a szakrális emlékek részeként egy imádságos könyvben lapultak több más féltett családi kép társaságában, jelentőségüket ez a körülmény is igazolja. Az imádságos könyvvel együtt gondosan, fehér kendőbe csomagolva vitte magával sírba az özvegy életük képekbe szerkesztett és sűrített hagyatékát.

A kiemelt fotográfiák beszédesek önmagukban is és az őket értelmezni segítő kommentárokkal együtt még inkább. Elgondolkodtatóak és különösek, mert vizuális kultúránk régi-új aspektusairól, mechanizmusairól tesznek tanúbizonyságot, adnak értékes információkat a képhasználat kérdéseivel kapcsolatban.

Irodalom

KUNT Ernő

1995 *Fotoantropológia. Fényképezés és kultúrakutatás*. Miskolc – Budapest.

THOMKA Beáta

1998 Képi időszerkezetek, in: *Narratívák 1*. Válogatta, szerkesztette, a szöveget gondozta: –. Budapest.

VARJAS Endre

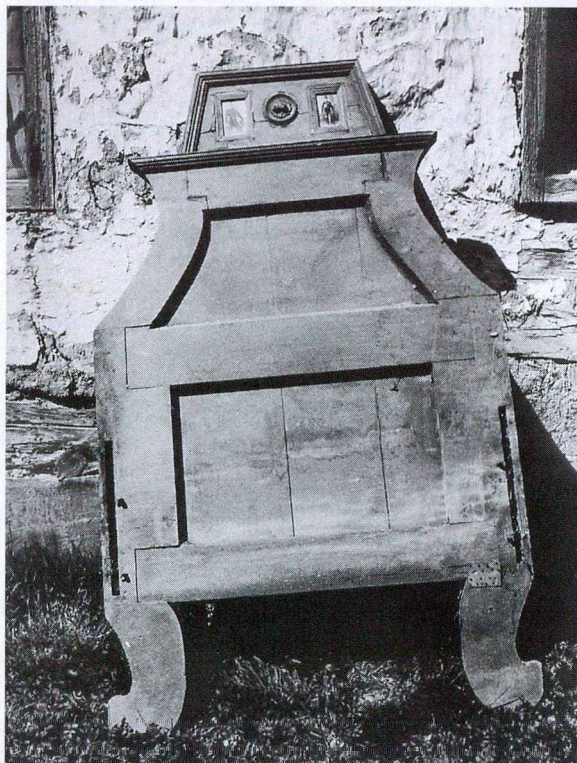
1986 Fotográfia-rítus. *Fotóművészet*, 1986/4. 38-40

Magdolna N. Szabó

Recomposed Memory

The study discusses the function of photographs as ordered, stored and used in peasant communities. It draws attention to photographing *rites de passage* in human life and to the way these events are represented by photos. Separate categories are made up of childhood photos (picture 7), photos of the First Communion, Confirmation (picture 8) photos of girlhood and young manhood, friendships, souvenir photos from military service, engagement, marriage ceremonies and wedding feasts (picture 9), lying in state (pictures 10, 11), graves-tones, which are also connected with funerals (picture 12), photos of life in America, soldiers in the two World Wars (picture 13), the possession of technical equipment (threshing-machines or other implements). We mention as a separate category the photographs which are mutilated (picture 14) or transformed for various reasons (pictures 17, 18). Reconstituting photos (mutilating or making montages) can mean that, at the same time, memory is also recomposed and represented.

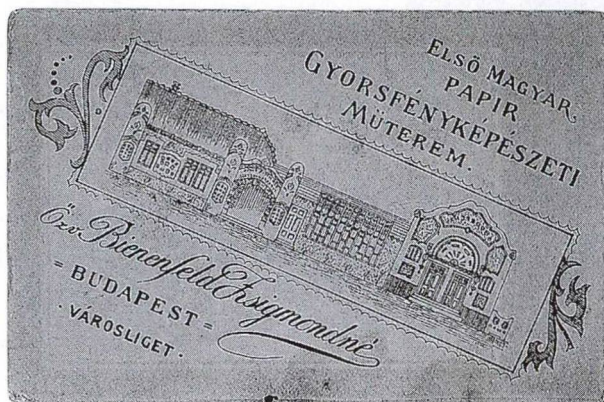

1. kép. Fényképek paraszti
ágyvég tornyában. Órihodos,
Mura-vidék.

2. kép. Az 1. képen látható
egyik portré.

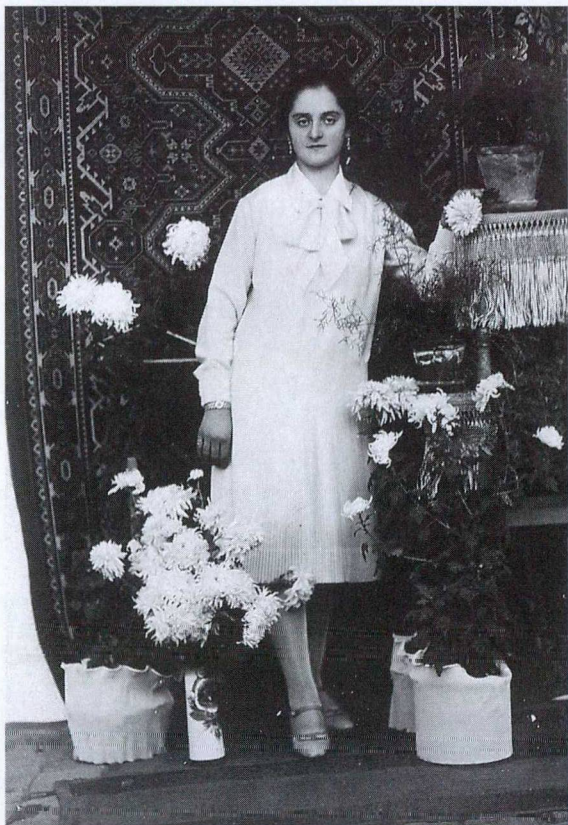

3. kép. Versok az 1910-es évekből.

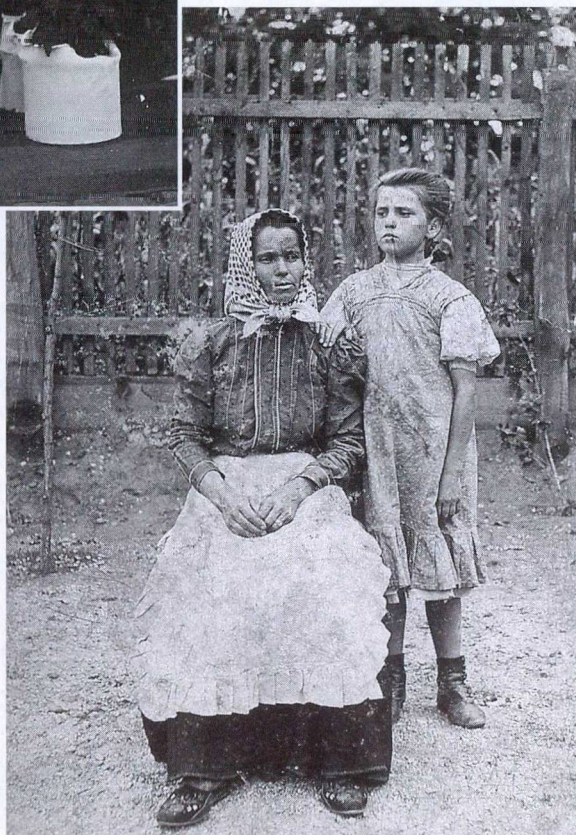

4. kép. Esküvői kép. Háznál készült felvétel. Ismeretlen, 1930 körül.

5. kép. Női portré. Háznál készült felvétel. Ismeretlen, 1930 körül.

6. kép. Anya gyermekével.
Háznál készült felvétel.
Ismeretlen. 1910.

7. kép. Anya pólyás
gyermekével. Ismeretlen. Fotó:
Erdős Gyula. 1920.

8. kép. Áldozói felvétel.
Ismeretlen. 1920 körül.

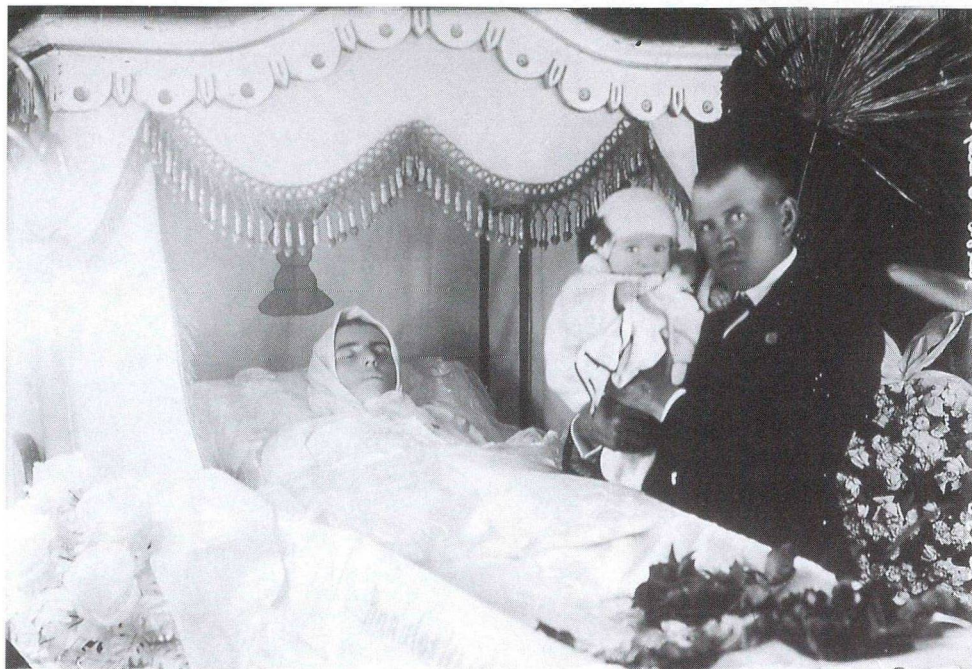

9. kép. Lakodalmas csoport 1930-as évek.

10. kép. Gyermek ravatala. Dobronak, Mura-vidék. 1910-es évek.

11. kép. Anya ravatala, Makó. Fotó: Homonnai. 1920-as évek.

12. kép. Porcelán sírkőkép. Felsőhegy. Vajdaság.

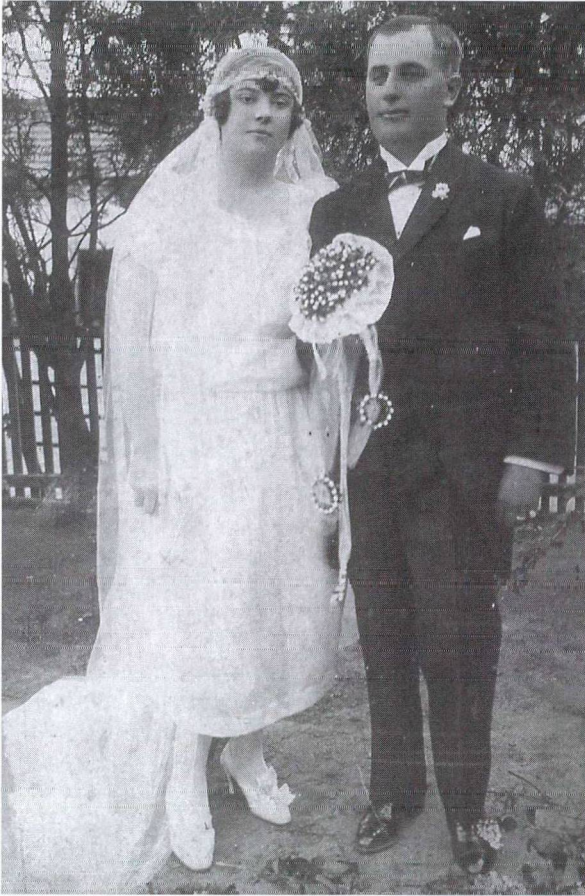

13. kép. Első világháborúból
hazatért katona feleségével.
Ismeretlen. Fotó: Auer-fivérek,
Szeged. 1916-18 körül.

14. kép. Megcsonkított képek.

15. kép. Esküvői felvétel.
Ismeretlen. A férj arca utólag
belemontírozva az előző férj
alakjába, 1930-as évek.

16. kép. Családkép anyja nélkül.
A hiányzó anyát a kézben
tartott fényképével helyettesítik.
Makó. Fotó: Homonnai.
1923 körül

17. kép. Eljegyzési felvétel
„házipilg” készítve két eredetiből,
montírozással. Apátfalva. B.I-né
és élettársa.

18. kép. Esküvői felvétel
„házipilg” készítve két esküvői
képből, utólag, montírozással.
Apátfalva. B.I-né és élettársa.

IDŐ ÉS EMLÉKEZET

Az emberi élet rögzített pillanatai

Azt hiszem, sokan vannak olyanok, akik céltudatos kutató- és gyűjtőmunkájuk ellenére sem mindig találtak rá arra a hiányzó adatra, vagy tárgyi bizonyítékra, amely feltétlenül szükséges lett volna tudományos megállapításuk alátámasztására. A gyűjtőket, kutatókat sokszor a véletlen segíti a célbajutáshoz. Igaza lehet ezen a területen is Zrínyi Miklósnak: SORS BONA, NIHIL ALIUD = Jó szerencse, semmi más! A következetes és aprólékos gyűjtő-, kutatómunka mellett nem árt tehát a *jó szerencse* sem.

Ilyen szerencsés véletlennek köszönhetem, hogy évtizedekkel ezelőtt egy törzsökös kunszentmártoni család idősebb tagja tanulmányozás végett kezembe adott egy meglehetősen kopott, külsejét tekintve kifejezetten avult fényképalbumot, amely első ránézésre nem kecsegtetett különösebb érdekességgel. Belelapozva aztán kiderült, hogy valóságos kincsesbánya a régi-régi képgyűjtemény. A beszélgetés során tudtam meg, hogy a becses erekle Dósa József egykori kunszentmártoni plébános hagyatékából került rokonai tulajdonába, akik különösebben nem értékelték az albumot, de mégis feltételezve, hogy ritkaságszámba menő tárgy van a birtokukban, görcsösen ragaszkodtak hozzá. Természetesen, ezt messzemenően tiszteletben tartva, rövid betekintés, kijegyzetelés, majd néhány reprofotó elkészítése után visszaadtam a tulajdonosoknak.

Az értékes album összeállítójáról, Dósa József plébánosról röviden el kell mondanom, hogy Kunszentmártonban született 1845. március 30-án, mint Dósa György és Balla Anna helybeli redemptus birtokosok tizenkettedik gyermeke. Egerben tanult és 1869-ben szentelték pappá. 1888-ban Kunszentmárton város, mint egyházfenntartó pátrónus a helység plébánosának választotta. Ebben a minőségében értékes és maradandó alkotásokkal gyarapította szülővárosát. Neki köszönhető a kunszentmártoni Nagytemplom teljes megújítása, melynek nyomán művészi toronysisakkal gazdagodott, oldalhajókkal bővült és a belső festés és átrendezés eredményeként idegenforgalmi látványosság lett. Mindezekon túl talált időt és alkalmat arra, hogy szentföldi és máriacelli zarándoklatokon vegyen részt, s azokról könyv-alakban is hiteles tudósítást adjon. Huszonöt éves

---

¹ Az előadás szövege némi eltéréssel „Az édesanyák dicsérete” címmel a Tiszazugi Kalendárium 1994. évfolyamában a 34-37. lapokon jelent meg.

lelkipásztori szolgálat után halt meg 1913. július 18-án, 68 éves korában. Szülei sírjába temették, s a hálás utókor síremléke ormára mellszobrát is felállította.

Dósa József albuma gyűjtötte és pontosan rendszerezte szülei, testvérei, rokonai, jó barátai és a múlt századi Kunszentmárton vezető személyiségei /polgármester, ügyvédek, tanítók/ fényképeit. Többek között ennek köszönhető, hogy egy fennmaradt fénykép alapján élethűen sikerült elkészíteni a nagy műveltséggel és széleskörű élettapasztalattal rendelkező, világlátott lelkipásztor szoborportréját is. Az albumból nem hiányoznak a csoportképek sem. Található egy olyan, ahol az ifjú Dósa Józsefen kívül két férfitestvére igazi kun viseletben állt a műtermi fényképezőgép elé: bő ujjú ingben, sűrű ezüstpitykés mellényben, csizmában és fehér bő gatyában. Édesanyja és két asszonytestvére pedig a múlt század jellegzetes alföldi viseletét hordja, földig érő bő szoknyát, vállukon átvetett rojtos kendővel. Van egy papi csoportkép is, melynek hátoldalán a nevek feltüntették, az időpontot és a helyszínt nem. Valószínűleg espereskerületi gyűlésen, vagy templombúcsú alkalmával készült.

Az album tanulmányozása az alábbi gondolatokat sugallja:

1. Az összegyűjtött képanyag betekintést nyújt a 19. század életébe, hiszen a fényképek hiányában, csupán esetleges leírás alapján el sem tudnánk képzelni a régvolt jeles személyek arcvonásait.
2. Akár az egyénről, akár több személyről készült fénykép értéke abban áll, hogy az exponálás a szó szoros értelmében „megállítja” az idő végtelen folyamatát, s az utókor számára „megfoghatóvá teszi” azt a pillanatot, amikor a fényképezés történt. Ennek az igen fontos technikai találmánynak éppen az a legfőbb értéke, hogy képes rögzíteni az időt.
3. A példaként szolgáló album azzal válik igazában élővé, hogy a fényképek többségének hátoldalán ott szerepel az ábrázolt személy neve, életkora és az az alkalom, amikor fontosnak tartották az illető személy, vagy esemény megörökítését. Ennek hiányában a fénykép sokat veszít dokumentum-értékéből. Magamat is arra sarkallom mindig, hogy a napjainkban készült valamennyi fénykép hátoldalára haladéktalanul írjam fel a szükséges adatokat, mert később aztán lehet találgatni, hol és mikor készült, s kik láthatók rajta. Persze, ez valamikor megvalósul, valamikor nem...

Az egyik régi, megsárgult fényképről bekötött fejű, szelíd tekintetű idős asszony: Dósa József édesanyja, a 87 éves özvegy Dósa Györgyné Balla Anna tekint a szemlélőre. A pontos feljegyzésből azt is megtudjuk, hogy a fényképet 1897. október 17-én Kovács Mihály kunszentmártoni káplán készítette. A fénykép hátoldalán Dósa plébános kézírásával a következő sorok olvashatók:

„Édesanyám az Úrban csendesen elhunyt 1899. május 30-án, 89 éves korában.

Megsíratta: 6 élő gyermeke, 31 unokája, 67 dédunokája és 10 ükunokája, együtt 114.

Megelőzte a halálban: férje, 7 gyermeke, 26 unokája, 39 dédunoka és 4 ükunoka, együtt 77.

Az egész család 192 tagból állott.”

Ahányszor elnézem ennek az elégedett és jóságos arcú, egyszerű öreg néni-
nek az arcképét, mindig eltölt a csodálkozás érzése. Úristen, mit képes kibírni
egy áldozatos lelkű édesanya! Az élet micsoda terheket és keresztekert rakott a
vállára! Micsoda testi-lelki erő kellett ezek elviseléséhez!

Nézzük csak: hogyan telt az *idő* ennek a sokgyermekes édesanyának az éle-
tében? Világra hozott 13 gyermeket, akikre sütött, főzött, mosott és vasalt, de
amellett biztosan el kellett végeznie a háztartás és a gazdaság minden rá háruló
munkáját. Mindszenty bíboros írja az édesanyáról szóló könyvében, hogy Né-
metországban az első világháború előtt „Die Frau” címmel kiállítást rendeztek,
hogy bemutassák a nő tevékenységét a családi élet keretén belül. Ábrák igazol-
ták, hogy a háziasszony kezén a nemzeti jövedelem 60-70 %-a megy keresztül.
Képek mutatták, hogy egy falusi gazdasszony 30 év alatt hány kenyeret sütött,
hány mázsa gyümölcsöt, burgonyát termelt, hány liter tejet fejt, hány baromfit
nevelt, disznót hizlalt és küldött piacra a városi családok számára. A kiállítás
kézzel foghatóan ábrázolta, mit jelentett egyetlen falusi háziasszony egyszerű
tevékenysége egy életen át.

Nem volt ez másképp a példánkban szereplő Dósa Györgyné Balla Anna
esetében sem! Dolgozott látástól vakulásig, hogy a népes család asztalára min-
dig ízletes étel kerüljön, a gyerekek tiszta ruhában és mindennel ellátva mehes-
senek az iskolába. Jó időbeosztásának köszönhetően mindenben eleget tett val-
lási kötelezettségeinek. El nem maradt volna a templomból, búcsúkat járt, sőt
tagja volt az Élő Rózsafűzér Társulatnak is. De ami a legfőbb: tizenhárom gyere-
ket a világra hozni, már ez maga csodálatot vált ki az emberben. Azután pedig
jöttek az unokák, szám szerint 57-en, akik szintén sok gondot és törődést jelen-
tettek a nagymama számára. De a 106 dédunokát névről megjegyezni és meg-
különböztetni: szintén nem lebecsülendő teljesítmény!

Tegyük fel, hogy az ükunokák érkezésekor a néni már olyan öreg volt,
hogy alig foglalkoztatta az újabb és újabb családtagok érkezése, de gyermeke,
unokája és dédunokája is volt bőven elég.

Legmegdöbbenőbb azonban a halálozásokra vonatkozó feljegyzés. Ez az
erős asszony eltemette a férjét, 7 gyermekét, 26 unokáját, 39 dédunokáját és 4
ükunokáját. A *megpróbáltatások idején* tehát 77 alkalommal állott közvetlen hoz-
zártartozójának, egyenes ágon leszármazó családtagjainak nyitott koporsójánál,
gyászos ravatalánál. Micsoda erő és mélységes hit kellett ennyi csapás elviselé-
séhez! És nem roppant össze, nem ájuldozott. Pedig nem szedett idegnyugtatót,
nem szaladt minden kis fejfájással az orvoshoz, és nem parázslott ujjai közt a
„feszültség-levezető” cigaretta. 77 haláleset a családban! Hozzá kell tenni, hogy
ez az elképesztő adat még nem tartalmazza az ő testvéreinek, rokonainak,
ugyanígy férje rokonainak, aztán ismerőseinek, szomszédainak a számát, akik-
nek a temetésén szintén részt kellett vennie.

Talán vigasztalásul szolgálhat annak gondolata, hogy ekkora családban
nemcsak gyászos, szomorú események történtek, de bővelkedtek vidám napok-
ban is. Mert ahol ennyi temetés fordul elő, ott bizonyára szép számmal kerül sor
eljegyzés (kézfogó), lakodalom és keresztelő megrendezésére. Ezeknek a régvolt
édesanyáknak helyt kellett állni örömben és bánatban.

A mai ember gyakran értetlenül és csodálkozva áll az ilyen jelenségek előtt.

A sokgyermekes családokat (a régieket és maiakat is) „maradi”-nak tartják. És hol van már az „éjszaka fonó, nappal mosó”, gyermekeit „keservesen tartó” édesanya eszményített alakja? Manapság, amikor az egyetlen gyermekét nevelgető anyuka igen könnyen „kiborul” csemetéje viselt dolgai miatt, nem gondol arra, hogy a régi nagycsaládokban éppen a gyermekek közössége volt az igazi nevelő erő, mert az egymáshoz való alkalmazkodás mindennapos gyakorlata több eredményt hozott, mint bármilyen külső ráhatás.

Az már szintén egy külön tanulmány tárgya lehetne, hogy micsoda nemzetpusztító következményekkel jár a családok elnéptelenedése. Csak be ne váljon a költő jóslata: „Mint oldott kéve, széthull nemzetünk!” Hazánk jövője tehát a családokon, elsősorban az édesanyákon múlik. Nagy igazságot tartalmaz a megállapítás: „A világ iránytűje az a kéz, amely bölcsőt ringat!”

Ezeket a gondolatokat váltotta ki belőlem a régesrég album megsárgult fényképének látványa és a kép hátoldalán lévő feljegyzés elolvasása.

László Józsa

Time and Remembrance: Fixed Moments of Human Life

Centuries ago, I had the opportunity to study the photo album of a true-born Kunszentmárton family which remained from the bequest of József Dósa, former Kunszentmárton parish priest (1845-1913). József Dósa gathered and systematized the photos of his parents, siblings, relatives and good friends and that of the prominent figures of Kunszentmárton in the nineteenth century (the mayor, solicitors, teachers) in an album. The present study analyses a group photo of the Dósa family and the photo of Dósa József's mother (Mrs. György Dósa, Anna Balla) using data from the history of the family.

Özv. Dósa Györgyné Balla Anna
Dósa József plébános édesanyja.

A fényképet 1897. október 17-én
készítette Kovács Mihály
kunszentmártoni káplán.

A fénykép hátoldalán Dósa József
kézírása:

„Édesanyám az Úrban csendesen
elhunyt 1899. május 30-án, 89 éves
korában. Megsíratta: 6 élő gyermeke,
31 unokája, 67 dédunokája és 10
ükunokája, együtt 114.

Megelőzte a halálban: férje, 7
gyermeke, 26 unokája, 39 dédunoka és
4 ükunoka, együtt 77.

Az egész család 192 tagból állott.”

Özv. Dósa Györgyné
öt gyermekével

AZ ÜNNEP ÉS AZ EMLÉKEZÉS IDEJE

A SZAKRÁLIS ÉS A PROFÁN IDŐ SZERVEZŐDÉSE AZ ÜNNEPI SZERTARTÁSOKBAN

Az ünnep az emberi kultúrának fontos eleme. Ósidóktól napjainkig élő része maradt kultúránknak. Örök emberi vonás : várakozni az ünnepre, örök az emberben élő örömgény, vágyakozás valami új után, változás után, amit az ünnep ígér. Ez az érzés más, mint a földi javak élvezetéből fakadó öröm.

Lehet-e az ünnepek sokaságában (családi, történelmi, vallásos ünnepek között) közös vonást találni? Mi lehet közös, például, egy születésnap, március 15-ike és Karácsony között?

Johann Huizinga a keresztény ünnepekről írja : „ Amikor a világ ötszáz évvel fiatalabb volt, az élet sokkal élesebb, kidomborítottabb formákban nyilvánult meg, mint mostanában ... Fontos események : születés, házasság, halál, az egyházi szentségek révén, misztériumi ragyogást értek el.”¹ Később így folytatja : „Még ha a halál rítusok tartalmázták is a régi tabuk vonásait, az elsődleges kulturális értékük abban állott, hogy a balszerencsének olyan formát adjanak, amely a szenvedést széppé és magasztossá változtatta. A fájdalom ritmust kapott.”²

De hasonlót mondhatunk az archaikus világról is, ahol a halál mint probléma végigvonul a mitológiai gondolatvilágban. Így Dmitrij Zelenin behatóan vizsgálta a keleti szlávoknál az évszázadok során kialakult elképzeléseket a halálról. Nagy néprajzi anyaga alapján megállapítja, hogy a normális körülmények között elhalálozott ember az ősök közé kerül, akik segítik az utódaikat. Viszont a hirtelen vagy erőszakos halállal halt ember ártó és földbe nem hántolható halottá válik.³

A keleti szlávok ősi agrárvallásukról szóló monográfiájában Vladimir Propp egy kerek esztendő ünnepeivel, azok egymáshoz való kapcsolódásával foglalkozik. A könyv első fejezetében minden ünnepen az ősöknek bemutatott áldozatról ír.⁴

Már e tények fényében is túlságosan általánosnak tűnik az a felfogás, miszerint a mitológiai időkben az idő csak körben forgott, és minden megismétlődött. Pontosabban szólva, akkoriban az ünnepek szakították meg az idő körforgását és változásokat jeleztek. Az újnak a várása, sőt az áldozatok által való „előidézése”

¹ Huizinga, J. 1988.

² Huizinga, 57.

³ Zelenin 1995.

⁴ Propp 1963.

fontos része volt az ünnepnek. Az archaikus időben is tudták az emberek, hogy az emberi élet véges és alakulásának a megfejtéséhez olyan összetett fogalmat használtak, mint a „sors”. A sorsot örökölni lehetett a szülőktől, a nemzetségtől, amit rítusokkal próbáltak erősíteni. Másrészt a sorsnak sok ismeretlen tényezője is volt: valami külső erő hirtelen változásokat idézett az ember életében.

Akkoriban az emberlakta világ állandó kapcsolatban állt hol szakrális, isteni, hol démoni világgal. Áldozatok segítségével kapcsolatot teremtettek ezzel a nem emberi „túlvilággal”. „Az áldozat az egésznek az eszméje és megvalósítása volt,” írja Bajburin a „Rítus a hagyományos világban” című monográfiájában.⁵ Az áldozatot felküldték az égre, ritkábban – lefelé. Ennek sok módja volt: fára akasztották, rudat állították fel, halmazba gyűjtöttek öreg holmikat, bábut állítottak stb. Egy-egy naptári ünnep alkalmából megfelelő magaslatokat építettek a szánkózáshoz, hintákat állítottak fel, felmentek a háztetőre, felugrándoztak, különböző tárgyakat dobáltak fel és így tovább.⁶

A szakrális szint, a szakrális idő találkozása az emberi élet kis és nagy eseményeivel, nélkülözhetetlen eleme az ünnepeknek. Erre utaltam, amikor összehasonlítottam a karnevál értelmezését két monográfiában: V. Propp „Az orosz agrárünnepek” (1963) és M. Bahtyin „Francois Rabelais alkotása és a középkor és reneszáns népi kultúrája” (1965) című könyvekben.⁷ Bahtyin a karnevál leírásában csak vidámságot, nevetést hangsúlyoz, amely – szerinte – a halál feletti győzelmet jelentett. Az általa értelmezett ünnepből hiányzik a szakrális elem, az ősi áldozathozatal kísérelő tragikum. Már pedig a tragikum, az áldozat és a szakralitás – szerves része a karneválnak.

V. Propp érdekes jelenségre hívja fel a figyelmünket, amikor a nagy kalendáriumi ünnepeken (téli – nyári napforduló, tavaszi – őszi nap – éj egyenlősége idő paramétereire eső ünnepeken) a falusi közösség különböző korosztályoké volt a főszerep. Rítusokban különösen gazdag volt a téli napforduló és az újév idejére eső két hét, akkor a nőtlen és hajadon fiataloké volt a főszerep.⁸ A farsangi rítusok középpontjában a fiatal házások álltak. Mind a két esetben szokásoknak és játékoknak kimondottan erőtikus színezete volt.⁹ E korosztályokat a rítusok valamilyen módon hozzákapcsolták a kozmikus változásokhoz, amelyek a természetben játszottak le. Így az ősi mitológiai kultúrában az embernek önmagának a szakrális világhoz való viszonyítása nélkülözhetetlen, sőt – állandó volt. Ez a kapcsolat befolyásolta a társadalom szerveződését, az emberek egymáshoz való viszonyának alakulását.

Ennek a megállapítása akkor fontos, amikor a népi mentalitásról, a népi művészetről, a folklóról beszélünk, amely magában foglalja az évezredek alatt kialakult népi etikát és esztétikát. És különösen fontos ezt fejünkben tartani, amikor népi énekekkel foglalkozunk, vallásos népi énekekkel, amelyek meg-

⁵ Bajburin 1993. 188–189.

⁶ Bajburin, 188.

⁷ Kámán 2000. 632, 644.

⁸ Propp 1963, 119

⁹ Propp 74. 124–125.

őrizték a régi népi kultúra értékeit, valamint az új keresztény eszmékkel gazdagodtak. Itt nem segíthet a régi evolucionista elmélet, bármilyen érdekes is az „Aranyág” sok kötetében G. B. Frazer által összegyűjtött anyag, ahol a kultúra nagy változásai mint valamilyen természetes növekedés során, egymásra épülő és egymásra hasonlító képződményekként szerepelnek.

A kultúra „növekedése” napjainkban sokat vitatott téma. Egy példával szeretném megvilágítani fejlődésének bonyolult menetét.

Egy Bibliakutató, D. V. Scsedrovickij, a zsidó Sátoros ünnep kapcsán felidézi az archaikus „esőcsinálás” rítusát. Megfigyeli annak különböző időkből történő eszmei értelmezését, metaforává, vallási szimbólummá válását. Mivel Palesztina vidékén a mezőgazdaság teljes egészében az őszi – téli esőtől és a nyári harmatoktól függött, természetesen léteztek az esőt előidéző rítusok is. Az Ótestamentumi Isten áldásában az eső is szerepel. Próféta csodatételei és átkai az „esőcsinálással” párosultak. Maga a rítus sokáig megmaradt a Sátoros ünnep utolsó, hetedik napi ünnepi szertartásban. Eredetileg ez az ünnep emlékeztette a hívőket arra, hogy a hosszú bujdosás után az Isten letelepítette „Izrael fiait” Kánaánban. A termésért való hálaadást úgy végezték el, hogy mindenből egy tizedet a templomnak adományoztak. A Biblia előírta, hogy a tizedet hozó család sátorban lakjon és az ünnepi lakomára hívjon „levitát, vándort és árvát, valamint özvegyet.” (Mózes V, 16, 13–14)

Az ünnep hetedik napján a templom udvarán álló oltárra négyféle növényt tettek: eszrog gyümölcsét (citromféle), datolyapálma, mirtusz és fűzfá ágakat. Az utóbbi, a hiedelem szerint, vonzotta az esőt. A hívők hétszer megkerülték az oltárt és esőt imitálva, leverték a barka rügyeit és közben „Hozsannát” („Kegyelmezz meg”) kiáltottak. A pap „vízi kapun” lépett ki a templomból és rituális templomi edényből megöntözte az oltárra helyezett cserjéket. Közben a papok esőért imádkoztak. A második templom lerombolása után a hívők ezt az imát már a zsinagógákban közösen mondták. Ez a közös ima helyettesítette már az ősi „esőcsinálás” rítusát. A templomi „esőcsinálás” rítusát azonban nem volt könnyű betartani. Ez időben főleg a szadduceusokból jött papok igyekeztek elnyomni ezt a Mózes törvényeiben nem szereplő rítust. Egy alkalommal szombatra esett a Succot hetedik napja, és a templom szolgái még péntek este nehéz kövekkel szórították le az oltár mellett felhalmozott ágakat. A hívők, szombat ellenére kiszabadították azokat és az egyik kezükben eszroggal, a másikban a három összekötött cserjével részt vettek a körmenetben. Máskor a főpap, nem akarván Mózes törvényei ellen vétkezni, nem az oltárra öntötte a vizet. Ezért az eszrog vaskos gyümölcsével dobálták meg, hiszen kártevésnek, rossz mágiának, aszály előidézésnek vélték cselekedeteit. Ezen túl éberrel figyelték a vízöntés ceremóniát és kiabáltak a papnak : „Emeld fel a kezedet!”, hogy a víz az oltárra folyjon.¹⁰

Figyelemre méltó a rítus különböző értékelése, jelentésének eszmei változása. Az eszrog idővel a zsidó vallás szimbólumává vált és látható zsinagógák freskóin, pénzérméken, pecséteken. A korai eső metaforává vált és „égi áldást”, valamint magát a Messiást jelképezi.

¹⁰ Scsedrovickij 1985. 209–211.

Krisztus messianisztikus tevékenysége, gyógyításai, prédikációi főleg a szombati és az ünnepi napokra esnek. A Húsvét előtti bevonulása Jeruzsálembe tavasszal történt, de a nép esőt hívó rítust végzett pálmaágakkal. János Evangéliumában Krisztus a Sátoros ünnep alkalmával szólt a zsinagógában: „Az ünnep utolsó nagy napján pedig felállta Jézus és kiálta, mondván: Ha valaki szomszédjához, jöjjön énhozzám, és igyék. (7, 37)

Aki hisz énbenem, amint az írás mondotta, élő víznek folyamai ömlenek annak belsejéből. (7, 38)

Ezt pedig mondja vala a Lélekről, amelyet veendőik valának az őbenne hívők: mert még nem vala Szent Lélek, mivelhogy Jézus még nem dicsőítették még. (7, 39)

Sokan azért a sokaság közül, amint hallák e beszédet, ezt mondják vala: Bizonylyan ez ama Próféta.¹¹(7, 40)

Természetesen nem térek ki a bibliai és főleg az újtestamentumi példázatok (parabolák) értelmezésére. Jézus Krisztus prédikációinak képi szimbólumait egy-egyben kell tanulmányozni. A Sátoros ünnep utolsó napjáról gondos pontossággal beszámol János evangélista. Jézus szavaiban az „élő víz”, a „szomszédhozó ember” szinte végtelen szellemi szimbólummá válnak. János szerint ez a szimbólum a Szent Lélekre és így az örök életre vonatkozik.

A költői szó és az általa teremtetett „költői tér” több dimenziójú, mivel „mély szemantikai horizonttal” rendelkezik. Ez megnagyobbítja a felszíni síkot, mondja L.Gindin, az antik kultúra kutatója.¹²

Ebből a szempontból Jézus szavainak nem csak a mélysége, hanem a szépsége, szimbólumainak hatalmas telítettsége tűnik fel.

A 4–5. évszázadban a Jeruzsálemi és a Babiloni Talmud írásakor kidolgozták az Ó-Testamentum magyarázatának szó szerinti, valamint etikai, messianisztikus, eszkatológiai és szellemi módját. Az etikai magyarázat szerint, az „esőcsinálás” rítusának a részvevőiről így beszéltek. A „föld népét”, mivel nem ismeri Mózes törvényeit és nem jeleskedik a jócselekedetekben, a fűzfabarka szimbolizálta, amely nem ad gyümölcsöt és nem illatozik. Hogy megszerezze a tudás aromáját, együtt kell munkálkodnia a könyves emberekkel és jó cselekedetű emberekkel. A könyves embereket a mirtusz, szimbolizálja, amelynek van illata, de nincsen gyümölcse. A jó embereket a datolyapálma, amelynek van gyümölcse, de nincsen illata. A rítus alatt a három cserje össze van kötve. A „tökéletes igaz embert” az eszrog szimbolizálja, mivel bírja a tudás aromáját és ismeri a jó cselekedeteket.¹³

Scsedrovickij tanulmányában az ősi rítusból kiindulva megfigyeli a zsidó kultúra legfontosabb írásaiban az eredeti és konkrét jelenségek szemantikai változását. Az életet adó eső fogalma egyre összetettebb és egyre elvontabb eszmei síkon él tovább, sőt metaforává, vallási szimbólummá válik. E tanulmány szemléletesen mutatja az emberi kultúra alakulásának sajátos törvényeit. Egyrészt

---

¹¹ Új Testamentom, fordította Károli Gáspár, 182.

¹² Gindin 1985. 86.

¹³ Scsedrovickij 1985. 217–218.

azt, hogy milyen értékeket munkál ki a mindenkori társadalom, valamint azt, hogy az idők folyamán mi esik ki a népi mentalitás, emlékezet rostáján és mi marad meg a már megváltozott jelentéssel felruházva.

Jól tudott dolog, milyen nagy problémákat vetett fel a Biblia fordítása, a bibliai fogalmak, képek, szimbólumok értelmezése. Az orosz népi vallásos énekek értelmezése és fordítása során több nehéz problémával találkoztam. Nem csak a keleti szlávok, hanem a szláv népek számára általában érthető volt a liturgia nyelve. A „pravoszláv szláv egység” sokat vitatott probléma.¹⁴ Hogy milyen mértékben volt érthető a liturgia nyelve, láthatjuk a népi vallási énekekből. Fordítás közben nehézségek adódtak a biblicizmusokkal. A vallásos népi énekek eszmei, etikai hierarchiájukban, a költői képek között biblicizmusok foglalják el a legmagasabb helyet. Ezek jelölik meg a szakrális szintet. A biblikus lexika a mai orosz nyelven belül, jegyzi meg a bizánci kultúra kutatója Szergej Averincev, a „semitizmusokból, görög kifejezésekből, szlavjanizmusokból” áll. A héber „rabi” mellett ott van az arameus „ravvuni” is, mellette a görög „szinedrion”, „arhitriklin”. A lakodalmi vendégeket arameus módra „a mennyegzői hajlék fiainak” nevezik. „Mindezt olyan légkör övezi, amely az ógyházi szláv nyelv köréhez tartozik.”¹⁵ Így a népi vallásos énekek szövege egy drága kelméhez hasonlóan különböző „anyagokból” készül, amelyeknek egy másik nyelven való visszaadásához nem mindig találni megfelelő szavakat. Csupán egy-két példával illusztráljuk a problémát. A „Mélységek könyve” c. énekben, amely különben műfajilag rokon a „Jeruzsálemi tekercek” és a „Három szent beszélgetése a Sion hegyen” c. apokrifákkal, a világ teremtését mondják el az énekesek. A dolgok eredetét, a mítoszokhoz hasonlóan, „az első” objektumtól vezetik le. Ezért „a városok anyja” a Jeruzsálem város, a fáké – „a szent ciprusfa” és így tovább. Az orosz nyelvben város szóra két szó van: „gorod” és „grád”, a fára „derevo” és „drevo.” Amellett, hogy hasonló tárgyakat jelölnek, a második szónak van plusz „felhangja”, egy elvontabb jelentése is, az első szóhoz képest. Például, a „kapu” szó, ha parasztportát jelöl, akkor „vorota”, ha az oltárhoz vezető ajtót a templomban, vagy a mennyország kapuját, akkor „vrata”. E különbségek sokmin-dent elárulnak a népi énekeseknek a keresztény kultúrában való jártasságukról, az epikus énekeket és a vallási narratívumokat összeötvöző kísérletükből.

Irodalom

AVERINCEV, Szergej Sz.

1996 *Szituacija obraza v poezii Efrema Szirina*. Averincev: Poety. Moszkva.

BAJBURIN, Albert K.

1993 *Ritual v tradicionnoj kulture*. Szt. Peterburg.

---

¹⁴ Piccio R. 1988, 200-213. Uszpenszkij B., 1994, 26

¹⁵ Averincev, 1996, 49

BERNSTEIN M. A.

1985 When the Carneval turns bitter. In: *Bakhtin. Essays and Dialogues on his Work*. Chicago and London.

GINDIN, L. A.

1985 Nekotoryje principy gomerovszkoj poetiki. In: *Anticsnaja kultúra i szovremennaja nauka*. Moszkva.

HUIZINGA, Johan

1988 *Oszenj srednevekovja*. Moszkva.

KÁMÁN Erzsébet

2000 A karnevál paradigmája Vladimir Propp és Mihail Bahtyin munkáiban. In: *Tanulmányok Voigt Vilmos 60. Születésnapjára*. ELTE BTK. Budapest. 2000.

PICCIO, Riccardo

1990 *Ot Borisza k Vladimiru: neszkolko zamecsanij k vozniknoveniju pravoszlavnogo szlavjanszkogo jedinsztva*. Harvard Ukrainian Studies. Cambridge (Mass.)

PROPP, Vladimir

1963 *Russzkije agrarnyje prazdniki*. Izd. LGU Leningrad.

SCSEDOVICKIJ, D. V.

1988 Rannij i pozdnij dozsdj. In: *Arhaicseszkij ritual v folklore i ranneliteraturnyh pamjatnikah*. Moszkva.

ÚJ TESTAMENTOM

azaz A mi urunk Jézus Krisztusnak Új Szövetsége. fordította Károli Gáspár. Bibliatársulat

USZPENSZKIJ, Borisz

1994 *Izbrannyje trudy, t. II*. Moszkva.

ZELENIN, Dmitrij K.

1995 *Ocserki russzkoj mifologii*. Umersije nejesztesztvennoj szmertju i ruszalki. Moszkva.

Erzsébet Kámán

Sacred and Profane Time in Festive Rituals

Festivals are very important elements of human culture. It is an unchanging characteristic of human nature to look forward to festivals. Man has always had a need for happiness and a desire for something new and different provided by festivals. An essential element of festivals is the coincidence of sacred time with smaller or greater events of human life. These ideas are examined by the author on the basis of Russian Orthodox rituals and texts of religious songs.

SEMANA SANTA NAGYHÉT EGY ANDALÚZIAI FALUBAN

A nagyheti körmenetek hagyománya Andalúziában a gyors ütemű általános modernizáció közepette is töretlen, sőt: Spanyolország azon tartományában, ahol a statisztikák tanúsága szerint a rendszeres vasárnapi templomlátogatók száma az összlakosság viszonylatában a legalacsonyabb, az antiklerikális, republikánus, baloldali eszmék, politikai irányzatok, tömegmozgalmak történelmi színterén, évente újabb és újabb vallási társulatok alakulnak a nagyhét fényét emelendő. A *Semana Santa* jelenségekörét, s általában az andalúziai népi vallásosság különböző megnyilvánulásait elemző spanyol kutatók munkáinak fókuszában e látszólagos ellentmondások különböző elméleti keretekben történő feloldása áll. (Lásd Salvador Rodríguez Becerra, Rafael Briones Gómez, Isidoro Moreno Navarro, e témák kiemelkedő andalúz kutatóinak munkáit¹, valamint kifejezetten a *Semana Santa* témájához az andalúziai antropológiai szaklap, a *Demófilo Semana Santa*-számának tanulmányait². Alapvető, andalúz témákkal is foglalkozó tanulmánygyűjtemény a C. Alvarez Santaló, M. Jesús Buxó és S. Rodríguez Becerra által koordinált háromkötetes *La religiosidad popular*.³ A harmadik kötetben találhatunk tanulmányokat a vallási társulatok, testvériségek témájáról. További betekintést adhatnak a különböző megközelítési módok kínálatába a Pedro Castón Boyer által szerkesztett andalúz vallásossággal foglalkozó

---

¹ Salvador Rodríguez Becerra a sevillai szociálintropológia tanszék professzora, az andalúziai kutatásokkal foglalkozó központ a *Fundación Machado* alapítója és vezetője, számos vallásossággal, ünnepekkel foglalkozó mű szerzője, kiemelt témái a kegyhelyek és fogadalmi tárgyak. Alapmű: Rodríguez Becerra 1985. Ha az andalúz ünnepekhez keresünk katalógust nélkülözhetetlen az ő irányításával készült kötet: Rodríguez Becerra 1982. A mű adatainak újrafrissítésén folyamatosan dolgoznak a *Fundación Machado* munkatársai.

Rafael Briones Gómez a granadai szociálintropológia tanszék oktatója. A *Semana Santa* kutatásai központjában áll, lásd pl. Briones Gómez 1984. Legújabb kutatásai a népi gyógyászat, az orvosi antropológia területére vezetnek.

Isidoro Moreno Navarro a sevillai szociálintropológia tanszék professzora, az *Asociación Andaluza de Antropología* elnöke. Munkái fókuszában az identitás kérdése áll. Igen termékeny szerző, itt csak három alapművét áll módunkban kiemelni: MORENO NAVARRO 1993, 1999a, 1999b.

² Gómez Lara – Rodríguez Mateos 1997.

³ Alvarez Santaló – Jesús Buxó – Rodríguez Becerra 1989

tanulmánykötet⁴, valamint a *Demófilo* tematikus számai⁵. Szeretnénk még itt kiemelni egy fiatal sevillai antropológus, Celeste Jiménez de Madariaga könyvét a Madridban élő andalúz emigránsok testvériségeiről, mert az andalúz identitás és társadalmi szerveződés jellemzőit ez a mű igen jól megvilágítja.⁶

Az Európai Unióhoz való csatlakozás a Franco-i diktatúrába merevedett gazdasági, társadalmi és kulturális viszonyokat hihetetlen sebességgel alakította át.⁷ Nem véletlen, hogy e sokk-jellegű átalakulásban a modernitás és a hagyomány, a globalizáció és a helyi identitás, az elidegenedés és a közösségi összetartás, a tömegkultúra és a lokális kultúra egymásrahatásának kérdései foglalkoztatják a kutatókat. E kettősség mellől, mögül elősejlik a másik kérdés: milyen vallásosság ez, az egyházi előírásokat nem respektáló, erősen antiklerikális, a zarándoklatokra, kegyhelyekre, bizonyos egyházi ünnepekre mégis a lakosság szinte minden tagját bevonzó andalúz gyakorlat? José Domínguez León általános dél-európai vonásként írja le az érzéki élményekkel telített közösségi áhítatformákat, ahol a rítus alakításában a személyes részvételnek hangsúlyozott szerepe van.⁸ E területeken (a szerző ibériai, olasz és dél-franciaországi példákat említ) a felülről jövő kezdeményezések nem jártak nagy sikerrel, sem az egyházi előírások, sem az arisztokrácia kegyességi mozgalmi nem leltek jó táptalajra. Általános viszont a lakosság nagy százalékát felölelő különböző kultuszok ápolására létrejött testvériségek jelentősége. Kérdéseinkre a választ éppen e társadalomszervezeti egységek rendszerén keresztül keressük.

Előadásomban az andalúziai identitás egy igen erős elemének tekinthető rítussor, a *Semana Santa* (Nagyhét), s az ünnepet szervező testvériségek jelentőségét szeretném vázolni egy konkrét falu, Setenil de las Bodegas nagyheti ünnepségeinek rövid bemutatásán keresztül. E faluban két nagyheti vallási társulat van, s e klasszikus duális rendszer miatt erőteljesen kitapintható a testvériségek konkrét ünnepeken messze túlmutató szerepe.⁹

(Előadásom 1999-es és 2000-es terepmunkáim tapasztalatain alapul. 1999-es három hónapos kutatóutamat a Soros Alapítvány támogatta. Előadásomat egy hét perces videoösszeállítással szemléltettem.)

⁴ Castón Boyer 1992

⁵ A teljes felsorolás igénye nélkül elmondanánk, hogy külön számok foglalkoznak a betegség és halál (13-as), az andalúz szentélyek (16-17), a népi színjátszás (18), a bikás ünnepek (25), stb., valamint egyes andalúz régiók kulturális jegyeivel.

Itt említenénk meg a másik, Granadában kiadott andalúz antropológiai szaklapot: *Gazeta de Antropología*.

⁶ Jiménez de Madariaga 1997. A mű 1996-ban a „*Memorial Blas Infante*” nagydíját nyerte el.

⁷ Két szemléletes példa:

1. Andalúziában, Spanyolország egyik legszegényebb tartományában, az elmúlt húsz évben a falvak és külvárosi negyedek házáira szinte kivétel nélkül még egy emeletet ráépítettek.
2. Néhány serdülőkorú falusi interjúalanyomnak, akik ma otthonról interneteznek, az édesapja még ugyanabban, az akkor még csak szoba-konyhából álló családi házban hetedmagával együtt lakott.

⁸ Domínguez León 1997. 43-75.

A feketék és a fehérek vallási társulata Setenil de las Bodegasban

Setenilben, e Cádiz megyéhez tartozó 3316 lelkes faluban, a lakosság nagy része az agrár szektorban dolgozik. A falu egy sziklavölgybe tekeredik bele, keskeny utcái közül többet sziklatető fed. Csodálatos fekvése, különleges, sziklába épült házai ellenére a turisták még nem árasztották el a falut. A helység neve mégis sok andalúz számára ismerősen cseng: a setenili nagyheti ünnepségek *Sevilla la Chica* (Kis Sevilla) néven ismertek. (Sevilla a nagyhéten fölvonuló több mint ötven testvériségével az egyik központja az Andalúzia-szerte elterjedt kultusznak.) A setenili ünnepségek monumentalitása a tömegkommunikáció útján Andalúzia-szerte ismertté vált, de a belföldi turizmus ezekben a napokban sem jellemző, viszonylag ritka az, aki kihagyja saját települése nagyheti felvonulásait, azért, hogy egy másik helységét megnézzé.

A nagyhét idején Setenilben két vallási társulat vonul fel: a felső templomban székelő *Hermandad de la Santa Vera-Cruz*, a „fehérek”, s az alsó kápolnából körmeneteit indító *Hermandad de Nuestro Padre de Jesús Nazareno y Nuestra Señora de la Soledad*, a „feketék”. A setenili duális rendszer a társadalom felső rétegeit képező családok kezdeményezésére jött létre. 1551-ben alakult a fehérek testvérisége, hetven évvel azután, hogy Izabella és Ferdinánd kiűzték Setenilből a mórokat. S valamikor 1782 és 1863 között alakította meg elégedetlen fehérek egy csoportja a feketék társulatát. (A testvériségek e nyolcvan évről szóló jegyzőkönyvei hiányoznak, így a szakadás pontos időpontjáról és okairól írásos emlék nincs. A szájhagyomány szerint a 19. század első felére tehető a kettéválás. Pontos okát nem tudni, többek valamilyen tiszteletlenségről beszélnek az egyik hordozósoborral kapcsolatban.)

A tradicionálisan fehér és fekete családok a falu módosabb családjai. Több adatközlőm szerint a napszámosok és szolgáltók régebben munkaadójuk testvériségével azonosultak, így az erős fehér vagy fekete kötődés a társadalom különböző rétegeit öleli fel. (Valószínűnek tartom, hogy eredetileg területi alapon is megoszlott a testvériségekhez való kötődés: az alsó templomhoz kötődik ma is inkább a Cerillo nevű negyedben általam végiglátogatott legtöbb család, negyedükhöz ez a templom esik közelebb.) A Setenil de las Bodegas-i Szent Hét a két társulat kulcsfiguráinak, a fehérek részéről elsősorban két középbirtokos családnak, a feketék részéről egy nagybirtokos család tagjainak évszázados rivalizálásán keresztül nyerte el mai gigantikus jellegét. A két testvériség vezetői (*mayordomos*), a hetvenes évekig minden délután a setenili főtéren található kaszinóban a megfelelő színű sakfigurákkal megvívta egymással. A fehérek testvéri-

⁹ A testvériségek duális rendszerével Isidoro Moreno Navarro foglalkozott több tanulmányában. Doktori disszertációját is e témáról írta, Carrión de las Céspedesben végzett terepmunkája alapján: Moreno Navarro 1972. Az ő irányításával több hallgató is végzett kutatásokat a sevillai egyetemen, köztük María Luisa Gonzalez Cid Setenilben: GONZÁLEZ CID 1982. Gonzalez Cid, Moreno Navarro felvetését követve, a vallási társulatokhoz kötődő endogámia kérdését tanulmányozta Setenilben.

sége követte azt az elvben demokratikus rendszert, mely az andalúz testvériségeknek többnyire általános: választásokat tartottak, a választásokon nyílt szavazással általában újraválasztottak az előző vezetőséget. A fekete testvériség irányítása a század eleje óta egy család kezébe került. Gyakran idézik a fekete testvériség utolsó vezetőjének, „diktátorának”, egy igen gazdag földbirtokosnak alábbi aforizmáját: „*A testvériségem örökletes és abszolút*”. Ma is az ő leszármazottai vezetik a testvériséget, míg a fehérek vezetője egy rátermettségével, szép énekhangjával, és nagyravahivatottságának tudatával megáldott pékmester.

„*Ahogy haladunk a korrall, lassan már nem is tudjuk, ki a fehér és ki a fekete*” (idézet egy idős adatközlőtől.) Az öröklődő vallási társulati tagság a század derekáig az igen erős fekete vagy fehér identitású családoknál (*negros* vagy *blancos* „*apretados*”) a házasságkötéseket is befolyásolta.¹⁰ E tendencia, az általános modernizációval párhuzamosan, fokozatosan elhalványult. Napjainkban a vegyes házasságok már természetesebbek. Ilyenkor általában az azonos nemű szülőt követik a gyermekek, de a kamaszkorban barátaik, vagy más családtagok hatására „színt is válthatnak”. Több anyától hallottam viszont, hogy nem szívesen vasallják a nem saját testvériségükhöz tartozó gyermekek felvonulási öltözetét, e feladatot az apai nagynénikre hárítják. Érzelmi krízisek esetén az asszonyok gyakran keseregnek afölött, hogy nem a saját testvériségükön belül házasodtak. Mindez jelzi, hogy noha a modern életszemlélet, az individuális szabadság eszménye nem kedvez az endogámiát követelő családi klánrendszerek átörökítésének, a családi minta a kisgyermekkortól megszerzett erős érzelmi élmények sorozatán át mégis igen mély nyomokat hagy az egyes emberekben. A különböző mestersegek, a nagyheti virágrendezés, vagy öltöztetőnői szerep családon belüli folytatása Andalúziában ma is gyakori. A család által kultivált szentekhez való vonzalom, az, hogy milyen gazdasági célú és hobbiállatokat tart valaki, hová megy szívesen nyaralni stb., stb. természetes módon jelenti valamelyik ős megoldásainak ismétlését. A család szerepe az érték közvetítésben alapvető, s Andalúziában a családi szocializáció igen sikeres. A nevelés, a családi szocializáció kutatása rendkívül fontos terület kell hogy legyen az Andalúzia-kutatásoknak. A témához kapcsolódóan itt csak két megjegyzést áll módomban tenni, hozzátéve, hogy a kérdés alaposabb körüljárására lenne szükség:

1. Andalúziában az erősen kommunikatív, jellemzően extrovertált, az érzelmekkel, érzéki élményekkel nyílt viszonyban álló személyiségstípus egyfajta etalont jelent. (Ez különben a *Semana Santa* szerkezetét is nagyban megvilágítja. Jellemző, hogy emlékezésekkor gyakran idéznek fel az emberek szagokat, illatokat. A sevillai nagyhetet többen is úgy jellemezték, mint ahol a virágzó narancsfák és a tömjén illata felejthetetlenül keveredik össze.) A szülők nyíltan kifejezett érzelmei természetesen beleivódnak aztán gyermekeik lelkébe.
2. Ezután viszont felmerül a kérdés, hogy kamaszkorukban miért láznak kevésbé (vagy másképp) a gyermekek a szülői minták ellen?¹¹ Ha igaz, miért kisebb a generációs szakadék? Hogyan lehetséges, hogy a fiatalok

¹⁰ González Cid 1982

oly nagy százaléka követi a szülői mintát természetes módon faluban és városban egyaránt? Az egyik lehetséges ok talán azzal kapcsolatos, hogy Andalúziában a falusi nők többsége, de a városi anyák jelentős százaléka sem vállal kereső munkatevékenységet. A korai kötődés szakában az anyák, s mellettük a nyári melegek miatt kialakult esti utcai életben a teljes szomszédság mindennapos jelenléte igen nagy biztonságot ad a gyermekeknek. Emellett az anya-gyermek viszony többnyire igen kommunikatív, megengedő. Tapasztalataim szerint gyakori a kifejezetten baráti viszony a serdülőkorú fiatalok és édesanyjuk között.

Talán a fentiek a családi minta elfogadását kevésbé teszik problematikusá. (Az anyák munkába állása, a gyermekek bölcsődékben való elhelyezése, a televízió miatt az esti utcai élet háttérbeszorulása kibontakozóban levő folyamatok, melyeknek hatásait valószínűleg az évtizedek múlva felnövő generációknál lehet majd felmérni.) A család szerepe mellett fontos lehet az is, hogy a csoport-identitás élményét, az emberi viszonyaiban belátható, eleven csoportban való aktív részvételt olyan társadalmi intézményekben élhetik ki a fiatalok, ahol együtt tevékenykednek különböző generációk tagjai. Ilyenek a nagyheti testvériségek.

A setenili nagyheti körmenetek. A rítussor leírása.

A setenili testvériségek a minél reprezentatívabb nagyheti körmenetek megszervezésével versengenek. A két társulat a nagyhét 4 napjára 6 (!) körmenetet szervez. Ez igen nagy szám, tekintve az egyes körmenetek megszervezésével járó óriási energia-befektetést. (Sevillában csak egy körmenetet szervez minden egyes társulat.)

Setenilben a nagyhéten az alábbi körmenetekre kerül sor:¹²

1. Cristo amarrado a la columna¹³

Nagycsütörtök, 20:30-tól 23:30

Szervező vallási társulat: fehérek

A falu felső traktusában található nagytemplomból a fehérek kihozzák az Oszlophoz kötözött Krisztus hordozószobrot, s a Fájdalmas Szűzanya hordozószobrát. Mindkét szobrot gazdag virágdíszítéssel ékített „trónusokra” helyezik. A trónusokról elől és hátul rudak nyúlnak ki, melyeket hármásával egymás mögé és mellé állva trónusonként összesen huszonnégy férfi (*costalero*) vesz vállára. Mivel a trónusok igen nehezek, s az utcák rendkívül szűkek, a trónusokat irányító *capataz* gyakran jelt ad a trónusok letételére. A hordozószobrokat a testvériségek vezeklőruhába öltözött tagjai kísérik, fáklyával a kezükben. Kettős soraik rend-

¹¹ Itt a viszonyítás alapjául a pl. Magyarországon falun és városban megfigyelhető gyakori kamaszkori attitűdöt veszem.

¹² A leíráshoz a 2000-es felvonulások adatait mellékeltem.

¹³ „Az Oszlophoz kötözött Krisztus körmenete”.

jét egy-egy szintén vezeklőruhás felügyelő figyeli. A vezeklők ezen a felvonuláson, s a fehérek feltámadási körmenetén elsősorban gyerekek voltak, a setenili néma körmenet, vagy bármely sevillai körmenet szigorú rendjével szemben itt nem volt jellemző a komolyság, a szigorú fegyelem.

A hordozószobroknak reprezentációs kísérei is vannak: felvonulnak a polgármesteri hivatal tisztségviselői, a testvériségek vezetői civil ruhában, s a kíséző zenekarok karnagyai, generálisai. 2000-ben egy negyvenöt-tagú katonai és egy hatvanöt-tagú fúvósokból és ütősből álló civil zenekar kísérte az első körmenet két szobrát. A kísézőzenekarok nagy száma és jellege (a katonai bandákat részesítik előnyben) jellemző jegye a két testvériség közötti versengésnek. Erről az úgynevezett „bandaháborúról” a továbbiakban még szólunk.

2. Procesión del Silencio¹⁴

Nagycsütörtökről nagypéntekre virradóra, 1:30-3:30

Szervező vallási társulat: fehérek

Ez a körmenet nagymértékben különbözik a többi zajos, zsbongó körmenettől. Elvben a fehérek körmenete, de az egyetlen alkalom, ahol egy adatközlőm szerint a „feketék és fehérek egy istent imádnak”. Ez a fogadalmak, a fehér vagy fekete csuklyába öltözött néma vezeklők körmenete, a falu lakosainak nagy többsége szerint a legszebb, legfontosabb körmenet.

Andalúzia-szerte elterjedt ez a kettőség: vannak a zenekarokkal kísért felvonulások, ahol a vezeklők cukorkát osztanak a gyerekeknek (ez Setenilben nincs), beszélgetnek egymással és a nézőkkel, esetleg csak az itt is felvonuló fogadalmat tevők őrzik meg komolyságukat. Ezzel szemben a néma körmenetek tagjai szigorú csöndben vonulnak fel, s a csöndet a körmenet nézői is megtartják. Így vesz részt a közönség is a kollektív rítus összhatásában.¹⁵

Ez a körmenet falu legmagasabb pontján található temetőből indul. Elöl a fogadalmat tevők mennek két sorban, vezeklőöltözetben, feketék, fehérek vegyesen, néma csöndben, sokan mezítláb, mindenkinek a kezében gyertya. A kb. 500 főből álló menetet követi a szentség: öt férfi viszi a keresztről levett, fehér lepelbe burkolt halott Krisztus testét, a fehérek kultuszának központjában álló *Cristo de la Vera Cruz* szobrát. A hordozókon kívül kb. húsz férfi kíséri a szobrot, szoros gyűrűbe fogják. A fehér testvériség vezetője, Rafael Corral előénekli a *Miserere* és a *Vecilla Regis Prodeum*¹⁶ sorait a setenili „kánon” szerinti romlott latinságú szöveggel, s e férfiak felelgetnek, valamint a rózsafüzért imádkozzák. A körmenetet a falu néma csöndben, s teljes sötétséggel fogadja, még egy öngyújtó, de egy vaku sem villanhat. Máig tilos a körmenetről felvételeket készíteni.

---

¹⁴ „Néma körmenet”.

¹⁵ Megdöbbenő élmény, amikor például a Sevillai Egyetem kapuján az ezeröttszáz vezeklő által kísért Krisztus kilép a kapun: hirtelen néma, szinte tapintható csönd áll be a téren, ahol több-tízezer ember tartózkodik.

¹⁶ Poitiers Honorius Clementianus Venantius Fortunatus püspök költeménye, VI. század. In: Zamudio Rodriguez 1993. 52.

Nő a körmenetet fedetlen arccal régen nem láthatta, Franco idejében még az ablaktáblákat is kötelező volt behajtani. Egyedül egy nő, Doña Encarnación Villalón Ramírez örököse léphet elő házából, s megkeni olajjal s kölnivel Krisztus testét. A néma csöndet, s a monoton zsolozsmázást a főtéren megtöri egy *saeta*, egy flamenco stílusban előadott szívettépő szentének, melyet fogadalomból énekelt Krisztusának egy emigráns férfi. A körmenetet a teljesen elsötétített, zsúfolásig tele felső templomban várja a falu lakosságának igen nagy hányada. A templomkapunál két testvériségtag eloltja a vezeklők gyertyáit, így az egész templomban csak az a négy lámpás fog világítani, mely a lepedőbe varrt szent testet kíséri. A hordozók az oltár lépcsőjére helyezett bársonypárnákra helyezik terhüket. S az óriási sötét teret bevilágító kis fénykörbe behajol egy vezeklő, s egy újabb flamenco szenténeket énekel az Úr haláláról. A körmenetet szentbeszéd zárja, majd feketék és fehérek egyaránt odajárulnak az Úrhoz, s ahol megbontották halotti leplét, megcsókolják a lábát.

3. Padre Jesús¹⁷

Nagypéntek, 13-17:30

Szervező vallási társulat: feketék

Ez a fekete testvériség kultuszának központját jelentő *Padre Jesús* (Jézus Atya) körmenete, igen sok fekete társulati tag számára az év legfontosabb eseménye. Jézus Atya hordozószobrát, egy másik trónuson a Fájdalmas Szűzanya követi Szent János kíséretében. A néma körmenet mellett itt vonul fel a legtöbb fogadalmat tevő setenili. Mivel a kápolna, ahol Padre Jesús szobra van, a nap nagy részében nyitva áll (szemben a nagytemplommal) Jézus Atyával nagyon sok híve napi kapcsolatot alakított ki. Amikor a szobrot egy málagai műhelybe vitték két hónapos restaurálásra, a testvériség több tagja a műhelybe is elment meglátogatni szentjét. Mivel itt patrónusuk vonul fel, ez a körmenet a fekete testvériség tagjai számára kiemelkedő fontossággal bír. 2000-ben két zenekar, a nagypresztizsű idegenlégió 64 fővel, s egy civil 80 fős zenekar vonult fel a körmenet fényét emelendő.

4. Santo Entierro¹⁸

Nagypéntek, 20:30-24:00

Szervező vallási társulat: fehérek

A fehérek patrónusa egy XVI. századi szobor, mely igen hasonlt a sevillai *Cristo de la Vera Cruz* szoborra¹⁹. A szobor karjai mozgathatóak, így erre a körmenetre be tudják fektetni egy üveggoporsóba. A szobrot hármassorokba rendeződve a testvériség lányai és asszonyai követik a tradicionális andalúz *mantilla* öltözet feketé változatában. Az öltözet lényege a teknősbékapáncélból faragott, vagy ma már inkább műanyagból öntött magas kontytű, melyre egy hosszú csipkekendő

¹⁷ „Jézus Atya” körmenete.

¹⁸ „A Szent Temetés”

¹⁹ A polgárháborúban a falu szinte összes kegytárgya megsemmisült. E szobrot élete kockáztatásával egy testvériségtag rejtette el egy veremben.

kerül. Magassarkú cipő, szűk fekete ruha, gyöngysor a nyakon, nagy fülbevalók, erős arcfestés fokozza a nőies hatást. A vallási tartalmat a kézben vitt olvasók jelzik. A megkülönböztetés végett a fehérek hosszú, a fekete lányok rövid szoknyában kísérik Máriájukat. Ezen a körmeneten kb. 100 fiatal lány és asszony vonult fel, „*a lucir*”, tündökölni, ahogy mondják a helyiek. A lányok mögött, szintén feketében a Magányos Szűzanya szobra. (Ez nem ugyanaz, mint a feketék két Mária-szobra.) Elvben a fiát kereső, magányos Máriát jelenítik meg itt a lányok, asszonyok öltözkük azonos a szobor ez alkalommal viselt fekete csipkeöltözetével. Kíséretként egy negyvenöt-tagú katonai és egy hatvan-tagú civil zenekar vonult fel e napon.

5. La Soledad ²⁰

Nagyszombat, 20:00-23:00

Szervező vallási társulat: feketék

A fekete testvériség Magányos Szűzanya hordozószobra járja körbe ez alkalommal a falut. Előtte egy keresztet visznek vezeklőruhás felvonulók. A körmenet a San Benito kápolnából indul. Itt vonulnak fel a feketék lányai, asszonyai. 2000-ben az aznapi eső és hideg ellenére kb. 120-an tipegtek magassarkú cipőikben a csúszós utcakövezeten. Ebben az évben három katonai zenekar kísérte a hordozószobrot, köztük az Ejtőernyősök is, akiket másnap a fehérek is felvonultattak. Meghívni egy nappal előbbre a másik testvériség által szerződött zenekart, ez az elképzelhető egyik legnagyobb győzelem a másik testvériség fölött. Ez a győzelem a feketéknek, a testvériség egyik vezetőjének a közlése szerint, négy és fél millió pesetas, csak a zenekarokra fordított kiadással valósulhatott meg. A fekete testvériség szombati felvonulásánál az egyházi rendelkezések miatt nem lenne szabad zenekarokat felvonultatni. Mivel a fekete testvériségnek eleve csak két felvonulása van, szemben a fehérek négy körmenetével, ezért a feketék nem voltak hajlandók lemondani a szombati zenekarokról, inkább váltalták azt, hogy kizárják őket az egyházilag szentesített testvériségek köréből.

6. Cristo Resucitado²¹

Vasárnap, 13:00-17:30

Szervező vallási társulat: fehérek

A fehérek feltámadási körmenete. Egy Feltámadott Krisztus szobor, s a *Virgen del Rosario* (Rózsafüzéres Szűzanya) járja körbe a falut. A fehér testvériségtagok ezen a napon fejfedő nélkül vonulnak fel. 2000-ben e körmeneten az Ejtőernyősök zenekara mellett egy különleges eseményt terveztek a fehérek: Málagából a 65 fős gyalogság mellé 18 fős lovasságot is szerződtek. Sajnos a lovak az igen meredek, többszáz éves burkolatú utcákon rendre megcsúsztak, s miután egy katonát, aki lováról leesett, a kórházba kellett szállítani, a lovakat a lehető legrövidebb úton kivezették a faluból.

---

²⁰ „A Magányos Szűzanya körmenete”.

²¹ „A Feltámadott Krisztus körmenete”.

A testvériségek munkájában aktívan részt vevők köre

A körmenetekkel járó tevékenységek több kevesebb mértékben a falu teljes lakosságát érintik.

A körmenetek szervezése, s a költségek előteremtése egész éves munkát jelent annak a kb. húsz-harminc fős magának, akik az egyes testvériségeknél kitűnnek aktivitásukkal. Lottó, sorshúzás szervezése, halottak napi, anyák napi, Valentin-napi virágárulás, az egyhetes nyári *feria* (fesztivál) büféinél ingyenmunka, a testvériség jelképével ellátott emléktárgyak árusítása, tagdíj és adománygyűjtés, stb. jelentik a testvériségek bevételeit, melyet virágok és gyertyák vásárlására, a zenekarok díjazására s a szobrok hordozótrónusának, öltözetének, s egyéb kapcsolódó felszerelések beszerzésére, valamint javítások elvégzésére fordítanak. Itt emelném ki a divat jelentőségét: az andalúz identitás alapeleme a szépen megrendezett Nagyheti ünnepségek. A falvak aggályosan követik a nagyvárosi minták változásait. Setenil de las Bodegas testvériségei hasonló kultuszra alakult sevillai testvériségek leányintézményei, így a faluban (annak ellenére, hogy Málaga városa fizikailag közelebb van) elsősorban a sevillai minta dominál. Onnan hívnak szakértőket Mária ruházata redőinek elrendezésére, a trónusokra ott vesznek új lámpát, onnan rendelik a legújabb hímzésmintákkal ellátott bársonyöltözetet szentjeiknek. Minden évben „*estrenan*” (bemutatnak) valami új kiegészítőt, fülbevalót, nyakéket, mellkendőt, alsóruhát, felsőruhát, esetleg palástot az egyes szentek. „*Mi sem viseljük minden ünnepen ugyanazt, nekik is jó, ha valami, szepet, újat viselhetnek.*” (Egyébként a setenili középkorú és fiatal nők többsége is igen pontosan követik a divatot.)

Az egész évben aktív szervezői és árusítói munkát végzők mellett egész sor olyan specialista is lehet, akik csak az ünnepek előtti időszakban és alatta vesznek részt kiemelkedő intenzitással a testvériségek munkájában. Ilyen azoknak a férfiaknak a köre, akik a zenekarokról gondoskodnak. Sokuk kizárólag ebben a munkában vállal részt, számukra a nagyhét centruma a bandák kérdése. A setenili „bandaháborúk” sokak szerint elmaradhatatlan részét, karakteres jellegzetességét adják a setenili nagyhétnek, néhányan viszont a vallási áhítat durva felborításának tartják, s nem kedvelik e versengést.

A vallási társulatokban elvégezhető munkák többsége szigorúan családon belül öröklődik. Minden hordozószobornak megvan a maga öltöztetője (*camarera*). Ez egy igen erős kötődést jelent az adott kegyszoborhoz, s korán eldől melyik egyenes ági, vagy oldalági rokon mutat hasonló érdeklődést a feladat iránt. A szobor öltözkének darabjait általában saját ruhásszekrényükben tartják az öltöztetők, egyedül az értékesebb fogadalmi ajándéktárgyakat (nyakláncokat, gyűrűket) tartják a bankban. Az öltöztetők igen gyakran az adott kegyszobornak teszik meg fogadalmaikat, még akkor is, ha az adott szentnek a faluban egyébként nemigen szokás fogadalmat tenni. Szintén külön szakértelmet igényel a virágok és gyertyák elrendezése, a *mantillák* (fiát kereső Máriának beöltöztött lányok) felöltöztetése, a körmenet sorainak igazgatása, stb. Fontos szerep a trónokra helyezett hordozószobrok hordozása. Huszonnégy-huszonnégy férfi viszi az egyes szobrokat, szoborcsoportokat. Nem könnyű a testvériségek névadó entitásait hordozó csapatba bekerülni. Ahhoz, hogy valaki Jézus Atyát (a fe-

kete testvériség fő entitását) vihesse, előbb öt éven át az ugyanebben a körmenetben a fia után igyekvő Máriát kell hordoznia. Az Igaz Kereszt Krisztusát a néma körmenetben csak öt férfi viszi, ezért ide a lehetetlennel határos belépni, családtagok öröklik a szobor hordozásának jogát.

E körmenethez kapcsolódik az egyik legszebb mitikus hangvételő fogadalmi történet, amit a faluban hallottam, az Igaz Kereszt Krisztusának öltöztető-asszonya mesélte nagyapjáról:

„Régen a környező hegyekben nagyon sok bandolero (betyár) volt. ... Nagyapámék, ahogy mindig, hozták le a temetőből a Krisztust. Odajött akkor egy férfi köpenyben és kalapban, és azt mondja a nagyapámnak: Engedje, hadd vigyem a Krisztus karját. Nagyapám így felelt: Nem. Nem adhatom át, Te is tudod, ez itt a szokás. Erre azt mondja az ember: Nézd, én Cencerrito vagyok, és fogadalmat tettem, hogy a Krisztust vinni fogom. És a nagyapám átadta neki a helyét. Nem szólt a csendőröknek.” (Cencerrito egy híres környékbeli bandolero volt.)

A körmenetek alapvető résztvevői a testvériségek vezeklő-öltözetébe öltözött *penitentes* (vezeklők). Ők olyan testvériség-tagok, akik a bűnbánati testvériség alapszabályainak megfelelően beöltöztetésükkel a testvériségek alapszabályainak megfelelő módon elvben kötelezően vesznek részt. A *Semana Santa* tradicionális vezeklőöltözete egybeszabott földig érő tunika és teljes fejlet takaró háromszögletű anyagokból összevarrt *capirote*, melyen csak a szemeknek vágtak két nyílást. (Ez az öltözet a klukluxklán által vált világszerte ismertté.) Ha a körmenetet hivatalosan kísérő testvériségtag viseli, akkor a kúp alakú karton segítségével kibélelt fejfedő mintegy 50 cm-es magasságú csúcsos süvegként mered a vezeklő fején az ég felé. Ha Setenilben fogadalomból kíséri valaki a szenteket, akkor nem a hivatalos *penitente* sorba áll be, hanem karton nélküli fejfedővel a fogadalmat teljesítők sorában teszi meg a körmenetet. Ilyenkor a testvérisége jelvényével díszített köpenyt sem viseli, mely amúgy Setenilben része a *penitente*-öltözetnek, ugyanúgy, ahogy a gazdagon díszített bársonyöv. Setenilben a fehérek apró zöld gombokkal díszített fehér tunikát, zöld köpenyt és *capirotét*, a feketék pedig lila gombos fekete tunikát, fekete *capirotét* és lila köpenyt viselnek. Ezen setenili öltözékek az aktuális andalúz divatot követik, a hímezett öv, a gombok, a selyem preferálása mind az elmúlt évtizedek újításai. A hivatalos felvonulóknál norma az egységes öltözték, így ezeket a tagok többségének a testvériségek raktáraiból osztják. A régi vászonból és csipkéből készült öltözékeket a fogadalmi felvonulókon lehet csak látni.

A lányok, asszonyok szintén a testvériségek égiske alatt vonulnak föl a tradicionális *mantilla*-öltözetben.

A körmenetek „faluszínházához” nem aktív testvériségtag minőségben hozzájáruló személyek köre is igen széles.

Először is a seteniliek többsége házait nagyhétre kívülről-belülről kimeszeli, s a háza előtti utcarészt is minden háziasszony felmossa. A körmenetek tiszteletére az erkélyekre szép színes, elsősorban vörös bársony anyagokat akasztanak ki.

Az elhaladó hordozószobrokra több erkélyről virágszirmokat hintenek.

A fogadalmak témájához érkezünk el a *saeta*-énekeseken keresztül. A körmenetek esztétikáját, s a fogadalmak pszichikai igényét egyaránt szolgálják azok a falu-szerte fölhangzó *flamenco* hajlításokkal erősen tűzdelt szenténekek, me-

lyeknek egyszerű szövege, s hihetetlenül bonyolult dallama az érzelmek igen intenzív közvetítését teszi lehetővé. 2000-ben nyolc *saeta* hangzott el a faluban. A főtéren egy fiatal emigráns férfi énekelt, barátnője mobiltelefonon közvetítette a három perces, szinte csak hajlításokból egybeszótt szenténeket egy kórházban fekvő rokonnak.

A vallási fogadalmak

A „bandaháború” a Szent Hét vezeklő jellegét nem homályosította el, az egyes körmenetek továbbra is a konvencionális családi fogadalmak színterei. Andalúziában a testi-lelki egészség szempontjából kiemelkedő jelentőségűek a vallási fogadalmak. Minden faluban és minden családban megvannak a fogadalmi felajánlások hagyományai. A fogadalmakat saját magukért, vagy családtagjaikért teszik a felajánlók a gond pillanataiban. A fogadalmakat akkor kell beváltani, ha a kérés teljesült. A fogadalmak Andalúzia-szerke elsősorban a Mária-kegyhelyekhez és a vallási társulatok patrónusaihoz kapcsolódnak. Itt most nincs mód a különböző setenili fogadalmak vázolására, elégedjünk meg annyival, hogy a nagyhétre irányuló felajánlások a leggyakoribbak. Ez azt jelenti, hogy a legtöbb setenili, ha súlyos gondja adódik, a nagyheti vallási társulatok patrónusainak tesz fogadalmat, s a fogadalmi felajánlást különböző módokon a nagyhét körmeneteihez kapcsolódóan teljesíti. A probléma súlyosságától, s a felajánló lelki alkattól függően változnak a fogadalmak. A legáltalánosabb felajánlás bizonyos körmenet vagy körmenetek végigkövetése vezeklőöltözetben, vagy anélkül. Keményebb felajánlást jelent mezítláb menni. 1999-ben és 2000-ben a néma körmeneten felvonulók igen nagy hányada zokniiban járta végig a hosszú utat. 1999-ben térden ment végig egy asszony *Padre Jesús* nagypénteki körmenetén. Szintén ebben az évben két vezeklő egy hatalmas keresztet vitt végig a feketék vallási társulatának ezen kiemelkedő jelentőségű körmenetén, a hátsó vezeklő a bokáján egy lánc is volt. Gyakori, hogy valaki több évre, vagy akár egész életére elkötelezi magát egy körmeneten való vezeklésre. Ilyenkor, ha akadályoztatva van fogadalma teljesítésében, valaki átveszi tőle a feladatot. Előfordul az is, hogy valaki az összes körmeneten részt vesz vezeklőként. Szintén nehéz fogadalmat jelent fehérként a feketék, vagy feketeként a fehérek körmenetén felvonulni. Azoknál, akik jól énekelnek, gyakori fogadalmi forma, a saját maguk által komponált és saját díszítésekkel tűzdelt *saeták* felajánlása. Egy asszony például szellemi fogyatékos unokája születése óta majdnem minden évben több *saetát* is énekel vallási társulata, a fehérek felvonuló patrónusainak, könyörgés gyanánt a gyermekért. Az énekek elhangzása után remeg, sírva fakad.

Nagy anyagi terheket jelentő felajánlás, ha a testvériségek kelléktárához járul hozzá valaki egy-egy tárggyal. A polgárháborúban megsemmisített testvériségi vagyon nem kis részben fogadalmi felajánlásoknak köszönhetően állt helyre: a szentek, a szentek ruházata, a trónusokat díszítő lámpások, stb., különböző fogadalmaknak köszönhetőek. Ezeknek a fogadalmaknak az esetében természetesen a társadalmi presztízsnyerés is kapcsolódik a felajánláshoz.

Ha úgy hal meg valaki, hogy fogadalmi felajánlását nem teljesítette, valaki a családból megteszi helyette, különben a halott lelke nem tud nyugodni.

Ünnep és identitás

Egy ilyen rövid írás szinte alig vállalkozhat többre, mint a rítussor közlésére. Az események vázolója után térjünk vissza mégis a tanulmány elején felvetett kérdésekhez, s a setenili események fényében kíséreljünk meg néhány következtetést levonni.

A setenili ünnep tükre az andalúzia-szerte jellemző helyzetnek: vallási ünnepek, egy sajátos intézményen, a vallási társulatok rendszerén keresztül az egyes résztvevők valláshoz és egyházhoz fűződő viszonyától függetlenül aktív cselekvésre készítetik a közösség gyakorlatilag minden tagját, mert az ünnep a közösség-élmény erejének megnyilvánulási fóruma, több szinten is. Setenili példákön keresztül nézzük meg vázlatosan, milyen közösségekhez tartozás fejeződhet ki, és miként, egy olyan ünnepen, mint a *Semana Santa*.

1. **A családi identitás.** Az egyes testvériségekhez tartozás kérdése alapvetően a családi mintától függ, különösen a „kemény fehér” vagy „kemény fekete” (blanco/negro apretado) családoknál. A szentek öltöztetése, a hordozófiúk posztjai, a rítus egyes jeleneteiben betölthető szerepek (pl. a Néma Körmenetben Krisztust olajjal kenő nő, aki Dona Encarnación Villalón Ramírez vagy örököse lehet) családon belül öröklődik. Az ünnep alkalmat jelent a nagy családi találkozókra, ilyenkor még a távol élő emigránsok²² is gyakran hazatérnek.

2. **A vallási társulati tagság.** Ez Setenil esetében olyan vertikális metszete a társadalomnak, ahol a különböző osztályok teljes köréből összefűz embereket, családokat a közös társulati munka, melyben természetesen ki-ki nemétől és pozíciójától függően vállalhat szerepeket. A nagybirtokokon dolgozók a földesúr vallási társulatába tartoztak, a cselédek munkaadójuk társulatával vonulnak fel gyakran ma is. A társadalom demokratizálódásával a vezetői szerepek is demokratizálódnak: a fehérek társulatának vezetője jelenleg egy pékmester. A vallási társulatok nagyobb település esetében a lakóhely egyes negyedeinek lakóit fűzik egybe, tehát lokális összetartó erejük van. Ez valószínűleg Setenil esetében is így lehetett korábban, de mára már a nagyheti társulatoknál ez nem kimutatható. Ezzel szemben nemrég alakult egy új vallási társulat a *Virgen del Carmen* (Kármelhegyi Szűzanya) tiszteletére. Ő a falu védőszentje, kegyszobra a *Cerillo* nevű negyedben áll, ahol régebben a falu legszegényebb lakói éltek. Mára az általános fellendülésnek köszönhetően az itt lakók sora is felfelé ível, s megerősödött helyzetüket kifejezi, hogy e negyedben lakók egy csoportja összefogott, s Mária-ünnepet szervez.²³ Elképzelhetőnek tartom, hogy előbb-utóbb e meglehetősen jól körülhatárolható területen élő, a falu többi lakója által kissé lenézett,

²² Andalúziában emigránsoknak nevezik azokat is, akik Spanyolország más tartományaiba költöztek. A fentiekben vázolt nagyheti ünnepek Andalúzia-specifikusak, s az emigránsok vagy hazajárnak ünnepelni szülőhelyükre, vagy új lakóhelyükön vallási társulatokat alapítanak, s andalúz mintára szervezik az ünnepeket. A helyi lakosság nagy létszámban csatlakozik e társulatokhoz, így válik egy eredendően andalúz jelenség (miként a *flamenco*) egyre szélesedő körben identitásszervező elemmé, ahogyan ezt Celeste Jiménez de Madariaga kitűnően elemzi már említett művében: Jiménez de Madariaga 1997.

²³ A Kármelhegyi Szűzanya ünnepe: július 16-18.

sajátos öntudattal bíró lakosok egy harmadik nagyheti vallási társulatot alapítsanak. Itt most nem előrejelzésekbe szeretnék bocsátkozni, hanem a vallási társulatok és közösségi identitás összefüggéseit szerettem volna szemléltetni.

Nagyon fontos a vallási társulatok szempontjából az, hogy a személyes részvételt biztosító keretei legyenek. Ahogy növekszenek a falvak, városok, úgy nő a vallási társulatok száma is. (Sevillában pl. a cikk írásának idején 58 vallási társulat volt.) Fontos, hogy a fiataloknak legyen esélyük arra, hogy a hordozószobrokat vigyék, hogy a szervezőmunkában, öltöztetésben, stb. részt vehessenek mindazok, akik erre késztetést éreznek. Ha erre nincs mód, előbb-utóbb újabb társulat alakul. Később még lesz szó a személyes részvétel fontosságáról. Visszatérve még egy szóra „jóslatomhoz”, az is tény, hogy a duális rendszerek igen stabilak, s ezen évszázados fekete-fehér rivalizációhoz sokkal nehezebb elképzelni egy új, harmadik társulat alakulását, mint azt, hogy majd a harmadik után egy negyedik is szülessen, ahogy ez nemrégiben történt a szomszédos, nagyobb lélekszámú Arriate községben.

Az alakuló vallási társulatok egyes andalúz ünnepekhez kapcsolódnak, s identitásuk jelölői vallási szimbólumok: hordozószobrok, kegyképek. Működésüket az egyház által ellenjegyzett alapító okiratok szentesítik. S e ponton követhető jól, mennyire a közösségi identitásról, s nem az egyházi doktrínák életbe emeléséről szól sokak számára a társulatok működése. 1985-ben a Jerezi Püspökség rendelkezése ellenére (nagyszombatot meditációs napnak nyilvánították, s betiltották a zenekarokkal kísért körmeneteket), a setenili feketék vallási társulata mégis a falu hagyományainak megfelelően megrendezte a körmenetet. Ez ügyben a fehérek is kiálltak a feketék mellett, s a falu papja a templomok kulcsaival együtt 11 napra távozott a faluból. A püspökség mindkét testvériséget felfüggesztette. A fehérek új alapító okiratának ellenjegyzése folyamatban van, de a feketék helyzetének rendeződését gátolja az, hogy nem hajlandók lemondani a szombati felvonulásról. S itt merülnek fel a kérdések, kinek a feladata a falu kultuszainak irányítása, kinek a tulajdonát képezik a vallási terek, kegytárgyak? A falu lakosai sajátjukénak érzik a templomok, kápolnák tereit, s az itt elhelyezett kegyszobrokat. A karbantartás, felújítás költségeit ők állják, e munkákat a testvériségek szervezik. Magukat a kegyszobrokat is testvériségtagok adományainak köszönhetően őrzik a templomok. A legtöbben sérelmesnek érzik azt, hogy ahhoz, hogy saját költségen restauráltassák a kegyszobrokat, egyházi ellenjegyzés szükséges, stb., stb. A családi hagyományoktól függően az egyes emberek személyesen kötődnek egyik vagy másik kegytárgyhoz, hiszen e tárgyak az egyházilag definiált vallási tartalom mellett sokminden mást is kifejeznek számukra. Az egyház igyekszik e „bálványimádás” jellegű kötődésről levalasztani az embereket, a Setenilben sűrűn egymást váltó papok szentbeszédeiben visszatérő elem, hogy Jézus csak egy van, Mária is egyetlen. De ezen szentbeszédeket kevesen hallgatják, vasárnaponként a templomban maximum 100 setenilivel találkoztam. Ezzel szemben a néma körmenet végén, nagypénteken hajnali 3 óra körül legalább 1000 ember szorongott a nagytemplomban.

3. A setenili identitás. A két fél versengéséből kialakuló nagyszabású ünnepségek igen karakteresek. Mindkét fél azon dolgozik, hogy szebb, gazdagabb, méltóbb körmeneteket szervezzen szentjeinek, s e kettős erőfeszítés emeli oly

magasba az ünnep esztétikumát. Elmennek egymás körmeneteit megnézni, figyelik a szentek öltözékét, a hordozótrónusok állapotát, kiegészítőit, a hordozólegények ügyes mozgását (úgy kell vigyék a szenteket, hogy ruháik lebbenjenek, mintha élnének) a testvériségek felvonultatott jelvényeit, a felvonuló vezeklőruhások és *mantillák* számát, a spontán *saetákat* és az ablakokból hintett rózsaszirmokat, a felvonultatott kísérezenekek számát és jellegét. Ez a „bandaháború”, a versengés a kísérezenekekkel kapcsolatban erős karakterisztikuma a setenili nagyhétnek. E versengés leginkább férfiak ügye, s lehetővé teszi olyan, nagyhéttel kapcsolatos érzelmek és szerepek kiélését, melyek dinamikusak, férfiasak (a katonazenekek preferálása), s melyeket a falu többi lakosa vagy megtűr vagy elvár.

4. Az andalúz identitás. A fentiekben vázolt minta szerinti nagyheti ünnepségek Andalúzia-specifikusak. A nagyhét idején a televízió, a rádió, az újságok folyamatosan hírt adnak az Andalúzia-szerte folyó ünnepségekről. Minden településnek egyéni elemekkel átitatott, de az alaplantárhoz kapcsolódó felvonulásai vannak. Presztízkérdés, hogy egy adott hely ünnepeinek milyen híre van. A setenili ünnepségek Andalúzia-szerte híresek, hiszen csupán két vallási társulat négy nap alatt összesen hat körmenetet szervez, s mindenki tudja Andalúziában, hogy ez mennyi munkát jelent. A seteniliek a feketék és fehérek zenekarszerzési versengése miatt is híresek. De a seteniliek számára is rendkívül fontos, hogy figyeljék, a nagyobb városokban hogyan zajlanak az ünnepségek. A konferencián bemutatott videófelvételen láthattunk egy olyan jelenetet, ahol egy vezeklőruhás setenili a körmenetéből kiválva hazaszalad egy kicsit csemegézni (húst eszik nagypénteken), s közben belekukkant a televízió közvetített sevillai felvonulási képekbe.

A szentek s a vezeklők öltözéke, a szobrok kiegészítő felszerelése, a virágdíszek, stb. érzékenyen követik a nagyvárosok (Setenil esetében a közeli Málaga, s természetesen Sevilla) által diktált divatot.

A fentiekben vázolt identitáselemek mellett jellemző, hogy a nagyhét felvonulásai során milyen szerepeket ölthetnek magukra a résztvevők, s ez az identitások, identifikációk újabb sorát jelenti, melyeket kollektív megváltozott tudatállapotban érzékelnek a közösség tagjai. Ahhoz, hogy ezen megváltozott tudatállapotba kerüljenek az egyes emberek, rendkívül fontos a személyes részvétel különböző formáinak nagy mértékben teret adó rendszer. Azok a személyes hozzájárulások, amelyekre lehetőség nyílik az ünnepek során, a minél teljesebb áthangolódás eszközeiként is szolgálnak. A sokszínűség, mely ezen rítusokon betölthető szerepeket jellemzi, a személyhez, és a személy aktuális állapotához illő bevonódást teszi lehetővé.

Részt lehet venni ezeken a rítusokon a katolikus dogmáknak megfelelő teljes vallási áhítattal, s mindig akad néhány, az egyházi előírásokhoz, a helyi pap köréhez erősen kötődő személy, katekista, presbiter, stb., aki a pap oldalán követi végig az eseményeket. Vezeklőruhába öltözve lehet némasági fogadalomban csöndesen, mezítláb vonulni, vagy olyan heroikusabb bűnbánati és fogadalmi formákat gyakorolni, mint a térden állva, vagy keresztet hordozva vonulás. A férfi és női szerepeket is fel lehet öltetni a hordozószobrok cipelőiként, vagy a

magassarkú cipős, fekete csipkeruhás *mantillák* szerepében. Lehet a társadalmi presztízst is hangsúlyozni: ezt teszik a hordozószobrok előtt felvonuló közigazgatási és vallási társulati vezetőségi tagok, s a meghívott díszvendégek: a zenekarokhoz tartozó katonai vezetők. Részt lehet vállalni a rítusok esztétikai alakításában: ilyen a napokon át nem alvó, hordozószobrokat előkészítő idősök és nagyon sok fiatal szerepe. *Saetát* is lehet énekelni a rítus esztétikumát növelendő, vagy mély vallási fogadalmi okokból. Fontos lehet, ahogy már vázoltuk, a családi, közösségi identitáshoz kapcsolódás szerepe: az anyák beöltöztetik gyermekeiket (a néhány hónapos babákat is) a testvériségek öltözeteibe. Lehetőség van a tréfa és a cselvetés kópé-szerepeiben elmerülni: ezt teszik azok a férfiak, akik egymást átvágva, rejtjelekkel kommunikálva, kétes célzásokkal a másik félt megpróbálják megtéveszteni, ahogy a zenekarok beszerzésén hónapokon át fáradoznak. A közösség ezen szerepeket is tolerálja.

Az egyes szerepek felöltését az öltözékek, kellékek egész sora segíti: a hordozófiúk öltönyben vannak, a *mantillák* csipkeruhában, a társulat tagjai társulatuknak megfelelő színű csúcsos sipkában és tunikában vonulnak fel, a hasonló öltözetű vezeklők, sipkájukba nem tesznek csúcsívet, így fejezik ki gyarló állapotukat, a reprezentációs felvonulók polgári ruhájukra a társulatok medálját akasztják. A sok felvonulás több szerep egy ünnepen történő megélését is lehetővé teszi.

Rendkívül fontos még az esztétikum keresése: a vallási élmény Andalúziában a közösség szinte minden tagjának személyes közreműködése által alakított szépség, katarzis élményével kapcsolódik össze.

Összegzés

Megkíséreltük egy andalúz falu nagyheti ünnepségsorozatán keresztül bemutatni, egy adott közösség számára mi minden nyilvánulhat meg a „megszentelt időben”²⁴. Emelkedett lélekállapotban szimbolikus jeleket adni és kapni, archetípusokat „maszkokkal” felölteni elemezhetőek az egyén pszichológiája és a közösség szempontjából. Ami nagyon érdekes Andalúziában az a társadalomszervezeti forma, mely az egyén személyes bevonódását biztosítja a kollektív rítusokba. Andalúziában számos vallási társulati forma létezik, s mindegyik az ezeket alapító és alakító személyek, közösségek egyedi jegyeit, ambícióit tükrözi. Ez az alulról szerveződő háló, a történelem során, teret adott még olyan társulatoknak is, mint a sevillai néger rabszolgák vallási társulata²⁵. Latin-Amerikában az afroamerikai kultuszok²⁶, s a *cargo*-kultuszok²⁷ a vallási egyesületek rendszerének e talaján virágozhattak ki.

Setenilben egy klasszikus duális rendszerrel találkozhatunk. Láthattuk, a

²⁴ *Semana Santa* = „Szent Hét”

²⁵ Moreno Navarro 1985

²⁶ Lásd pl.: Dornbach 1990, Ortiz 1982

²⁷ Lásd pl. Moreno Navarro 1997

két fél versengése hogyan emeli magasba az ünnep fényét. E kettős felosztás közösen cselekvő és érző csoportokra osztja a falut, mindezt a faluért. Az egyes társulatokban, bárkinek aki ezt igényli, személyes cselekvési tere van, s mindenki -egyénségének megfelelően- gazdag mintákból válogathat a cselekvés módjait illetően.

Mint láthattuk, Andalúziában a vallási szimbólumok a közösségi identitás kifejezői lehetnek. Setenilben nem általában Krisztus, hanem a setenili *Padre Jesús*, és a setenili *Cristo de la Vera-Cruz* áll az érzelmek központjában. A közösség tagjai saját szűk lakókörzetük materiális és spirituális jólétéért felelősek. E költődés szimbólumai a kegyszobrok, melyek körbejárják a felvonulásokon a falut, újra és újra aláhúзва e kapcsolatot.

Az esztétikum igen fontos: a szépség élményének közös megalkotására törekcszenek a résztvevők.

A setenili *Semana Santa* katartikus élményeket nyújtó faluszínház, ahol évszázados szerepeket ölthet mindenki magára, s a bevonódás alapját az alulról szerveződő vallási társulatok rendszere teszi lehetővé.

Irodalom

ALVAREZ SANTALÓ, C. – JESÚS BUXÓ, M. – RODRIGUEZ BECERRA, S. (szerk.)

1989 *La religiosidad popular*. Barcelona

BRIONES GÓMEZ, Rafael

1984 *La Semana Santa de Priego de Córdoba*. Funciónes antropológicas y dimensión cristiana de un ritual popular. Sevilla

CASTÓN BOYER, P. (szerk.)

1992 *Fiestas y religión en la cultura popular anadaluza*. Granada

DOMINGUEZ LEÓN, José

1997 Sociedad y religiosidad contemporáneas en la Europa meridional. Aproximación a una cultura liberadora. In: Gómez Lara, M. – Rodríguez Mateos, J. (szerk.) *Demófilo 23: Fiesta y Cultura: la Semana Santa de Andalucía*. Sevilla, 43-75.

DORNBACH Mária

1990 Mulatt istenek az afroamerikai vallásokban. In: Ecsedy Ildikó – Ferenczy Mária (szerk.) *Vallási hagyományok és kultúrák keresztútján. / Történelem és kultúra 6./* Budapest, 204-213.

GÓMEZ LARA, M. – RODRIGUEZ MATEOS, J. (szerk.)

1997 *Demófilo 23: Fiesta y Cultura: la Semana Santa de Andalucía*. Sevilla

GONZÁLEZ CID, María Luisa

1982 *Estructura social, sistema de poder y cofradías en Setenil* (Cádiz) Sevilla. (kézirat, szakdolgozat)

JIMÉNEZ DE MADARIAGA, Celeste

1997 *Más allá de Andalucía*. Reproducción de devociones andaluzas en Madrid. Sevilla

MORENO NAVARRO, Isidoro

1972 *Propiedad, clases sociales y hermandades en la Baja Andalucía*. La estructura social de un pueblo del Aljarafe. Madrid

1985 Control político, integración ideológica e identidad étnica: el „sistema de cargos” de las comunidades indígenas americanas como adaptación de las cofradías étnicas andaluzas. In: Moreno Navarro, I.: *Cofradías y hermandades andaluzas. Estructura, simbolismo e identidad*. Sevilla, 175-209.

1993 *Andalucía: identidad y cultura*. Málaga

1997 *La antigua hermandad de los negros de Sevilla*. Etnicidad, Poder y Sociedad en 600 años de Historia. Sevilla

1999a *Las hermandades andaluzas: una aproximación desde la Antropología* (2. bőv. kiadás). Sevilla

1999b *La Semana Santa de Sevilla*. Conformación, mixtificación y significaciones (4. bőv. kiadás). Sevilla

ORTIZ, Fernando

1982 *Havannai karnevál. Írások a kubai kultúráról*. Budapest

RODRIGUEZ BECERRA, Salvador

1985 *Las fiestas de Andalucía*. Una aproximación desde la antropología cultural. Sevilla

1982 *Guía de fiestas populares de Andalucía*. Sevilla

ZAMUDIO RODRIGUEZ, José Antonio

1993 *Semana Santa en Setenil*. Málaga

Anna Gulyás

Semana Santa – Holy Week in an Andalusian Village

I tried to demonstrate through a chain of Holy Week celebrations of an Andalusian village all the experience that can manifest itself for a community during „sacred time”. Giving and receiving symbolic signs in an elevated state of mind, filling up archetypes with „masks” – these phenomena are analysable from the point of view of the individual’s psychology and from the standpoint of the community. Particularly interesting in Andalusia is the form of social organization which ensures the individual’s participation in the collective rites. There are several forms of religious societies and they all reflect the characteristic features and the ambitions of the individuals and communities founding and shaping them. This network organized from below provided opportunities even for communities like the religious society of black slaves in Sevilla. In Latin America, the Afro-American cults and the *cargo*-cults could blossom out on the soil of the system of these religious societies.

In Setenil, there is a classical dual system. It was observable, how the competition between the two parties added to the glory of the festival. This two-fold division splits the village into groups acting and feeling together, all for the village’s good. In each of these societies, anybody feeling the desire for it

has a personal free scope to act and everybody, depending on personality, can choose from various ways of action.

Noticeably, religious symbols can express communal identity in Andalusia. In Setenil, it is not Christ in general, but the *Padre Jesús* of Setenil and the *Cristo de la Vera-Cruz* of Setenil who is in the centre of sentiments. The members of the community are responsible for the material and spiritual welfare of their own smaller residential area. This attachment is symbolized by the devotional sculptures which are carried around the village in processions confirming this relationship again and again.

Aesthetics is very important: the participants aim at creating collectively the experience of beauty.

Semana Santa of Setenil is a village theatre providing cathartic experience, where everybody can play century-old roles and the basis of participation is the network of religious societies organized from below.

JELENÉSEK MÁRIA ELJEGYZÉSE ÉVKÖRI ÜNNEPÉN

Az 1994-ben megrendezett második szegedi vallási néprajzi konferencián, majd 2000-ben az Erdélyi Zsuzsannát köszöntő ünnepi tudományos ülésen a Szűz Mária eljegyzése évköri ünnep (január 23.) hazai hitéleti- és szakirodalmának értelmező áttekintésére, valamint a rituális szokásgyakorlat recens elterjedésének bemutatására vállalkoztunk.¹ Az e témában általunk megfigyelt palócföldi ünneplés ugyan a 20. század utolsó két évtizedében valósult meg, mégis – az alábbiak értelmében – szinte modell értékűnek találtuk azt a paraszti időszemlélet, idő és emlékezet tekintetében. Jelen alkalommal e szempont szerinti bemutatást kívánunk nyújtani.

A palócok egyik első, 1850-es évekbeli ismertetése annak hangsúlyozásával kezdődik, hogy e népcsoport az elmúlt századokban mindvégig megmaradt katolikusnak, és vallásosságukat kultúrájuk, mentalitásuk egyik alapvető ismérvének tekintette.² Magyarország kegyképeinek leírása a Mátraverebély-szentkúti kegyhely ismertetésénél 1836-ban már 18. századi kútfőkre hivatkozva emeli ki a palócok folytonos katolikus mivoltát, és szembeállítja azt a táj egyéb népességének más felekezetbe kerülésével: „... midőn a’ Török ezt az egész tájékat bírta, (...) a’ katolika Anyaszentegyháztól eltávozottak ugyanezen a’ tájékon elszaporodtak. Kivévéen a’ Palótzokat, kik a’ Római Anyaszentegyházat soha el nem hagyták.”³ Többen hangsúlyozták a palóc vallásosság misztikus beágyazódását. Egy 19. század végi jellemzés országos viszonylatban is e népcsoport esetében tartja legmeghatározóbbnak a hagyományos mágikus-misztikus tudatvilág szerepét.⁴ Nemcsak búcsújáró helyekhez fűződtek látomásos élmények, hanem szokványos helyekhez, tárgyakhoz is. Például 1866-ban a harmadik-negyedik vármegyéből is özönlött a nép Karancskeszibe (Nógrád m.), hogy ott egy kútban megláthassa az Oltáriszentséget égő gyertyákkal és angyalarcokkal körülvéve.⁵ A közeli Karancsság (Nógrád m.) határában lévő kút pedig szentkúttá is vált

¹ Limbacher 2001a, 2001b.

² Reguly 1994. 142.

³ Jordánszky 1836 (1988). 36-37.

⁴ Istvánffy 1900. 192.

⁵ Findura 1885. 202.

szintén 1866-ban, a helyhez kapcsolódó látomások nyomán.⁶ Egy századforduló tájára vonatkozó leírás szerint a Mátra vidékén csodálatos dolog majd mindenki vel megesett, legalább kétszer-háromszor életében.⁷ Történelmi krízisek idején fokozódott a transzcendens élmények iránti fogékonyság. Így az első világháború alatt gyakran kelt szárnyra a hír, hogy hol itt, hol ott jelent meg Szűz Mária, s különböző jóslatokat mondott.⁸ Máig sem szűnő hatást gyakoroltak a franciaországi Lourdes-ban 1858-ban létrejött Mária-jelenések: Bernadetthez hasonlóan sok magyar leánynak is támadtak látomásai,⁹ és a lourdes-i jelenések emléknapijai beépültek a katolikus egyházi év ünnepkörébe. A még hosszan sorolható példák szemléltetik, hogy a palóc vallásosság sajátos erőforrása a túlvilág és az isteni jelenlét közvetlen megtapasztalása, jelentősrészt egészen napjainkig. A palóc néphit vizsgálata alapján készült összegzés országos összehasonlításban is jellemzőnek találta, hogy a nagyrészt vallásos hiedelemanyag igen tekintélyes hányada sorolható ma is az eleven, hitt jelenségek közé.¹⁰

A hagyományos Mária-ünnepek sorában első a Szent Józseffel történt kézfogó emléknapija, de Mária eljegyzése énekét – mint a Szentlélek mátkájáról szóló szöveget¹¹ – szokás volt például Mátraverebély-Szentkúton és a zarándokúton Nagyboldogasszonykor is énekelni.¹²

A 20. század derekától a palócföldi népi vallásosság egyik meghatározó összetevője a hasznosi népi kegyhely (Heves m.), illetve Csépe Klára tevékenysége, mely révén az ottani események megvalósultak. Mindehhez a több évszázados Mátraverebély-szentkúti búcsújárás szolgált alapot.¹³ Hasznoson és a kegyhelyen az 1947-ben kezdődött látomások nyomán Csépe Klára körül hamarosan közösség szerveződött, nagyjából 50-80 kilométer sugarú települési körzetből. E kegyhelylátogató közösségben a csoporttag tradicionális módon, jelentős részt már kisgyermek korában kezdett a képződő hagyományokba belenevelődni, melynek során a közösség és vezetője mintegy előírta az egyes kegyhelyi és mindennapi helyzetekben tanúsítandó viselkedést.¹⁴ Csépe Klára példáján a paraszti misztika szinte keletkezésében volt megragadható: a természetfölötti kapcsolat rajta keresztül interakciós helyzetbe került, melyben a közösség által őrzött vallási hagyományok az élmény szintjén aktualizálódtak és örökítődték tovább. Látomásai rendre az egyházi év ünnepei köré sűrűsödtek, tehát a jeles napok a látomások egyfajta rendezőelvének bizonyultak, s időről időre a földi és a mennyi világ összefüggő, misztikus egységben történő szemléletét valamint a belőle fakadó sajátos mentalitást juttatták érvényre.¹⁵

⁶ A karansági... é. n.

⁷ Morvay 1981. 198-203.

⁸ Manga 1962. 359.

⁹ Manga 1962., Barna 1985., 1987. 224., Limbacher 2003.

¹⁰ Barna 1989. 599.

¹¹ Vö. Limbacher 2001a. 308.

¹² Adatközlő: Balázs Istvánné Horváth Veron Rimóc /Nógrád m./

¹³ Manga 1962., Jádi-Tüskés 1986., Limbacher 1998., 2001c.

¹⁴ Limbacher 1998a., vö. Kelemen 1978. 146.

¹⁵ Vö. Jádi – Tüskés 1986.

Nagyban ez a misztikára fogékony lelkesültség szolgált indítékul, hogy a hasznosi szent forrásnál és a környező búcsújáró helyeken ismeretséget kötő zarándokok, előénekesek, illetve búcsúvezetők meghívják egymást a legtöbbjük számára addig ismeretlen Mária eljegyzése évköri ünnep megtartására. A Palóc-földön föltárt szokásalakulás kezdete is látomásos élményhez kötődik, amelyért viselt megpróbáltatások legnagyobbika volt, hogy az ecsédi (Heves m.) előimádkozó asszonyt néhány hetes börtönbüntetésre ítélték. Egy sorstársától itt ismerte és tanulta meg a Mária menyegzője ájtatos szokását. Az ennek hatására kialakuló ecsédi szokásgyakorlat a vezetésére vállalkozó Ludányi Jánosné álomlátása útján egészült ki és vált hiánytalan összeállítássá. Az ünnep megtartásához és szokássá izmosodásához sorsszerű motivációt jelentett, hogy Ludányiné házasságkötése egybeesett Mária menyegzője kalendáris ünnepével (január 23.) csakúgy, mint azé a gyermektelen házaspáré, akik életük végéig minden évben helyet adtak az eljegyzés helyi megüléséhez.¹⁶ Azután a szomszédos Lőrinciben (v. Nógrád, Heves m.) is néhány év alatt úgy meggyökeresedett az ünnep megtartása, hogy már többen is helyt adtak lakásukban a szokásnak. 1975-ben egy a hasznosi kegyhelygondozásban – látomásos ösztönzésre – nagy részt vállaló asszony¹⁷ Csépe Klárát is meghívta. Klára asszony ez alkalommal megjövendölte, hogy majd lesz egy férfi, akinek szintén Mária-látomásai lesznek, mert „...kérte a Szűzanyát, hogy ne csak őtet üldözzék e, hogy jelenési van, hanem valakinek másnak is adjon”.¹⁸ Röviddel utána, Mária menyegzője ünnepének harmad napján, január 26-án vasárnap egy tari (v. Heves, Nógrád m.) férfinak¹⁹ saját lakásában megjelent Szűz Mária – és miként korábban Csépe Klárát a számára addig ismeretlen Örökimadás című imakönyvből való imádkozásra szólította föl – a tari embernek a megkötozött kezű Jézus olvasóját mondta, hogy végezzék. Ez számára addig szintén ismeretlen volt, bár a hasznosi kegykápolnában nagyméretű szobra volt látható. (1. kép) Azután, még ugyanaz nap „...így az első szobába, ott a sarokba ott lebegett neki vagy két óra hosszat a Szűzanya.”²⁰ Az utóbbi jelenség megfelel a sajátos paraszti szoborszemléletnek, és mintegy a szentsarok tárgyi világának eleven létezőként való jelenlétére utal. E látomás utáni években a helyi eljegyzési ünnepet a tari férfi és felesége saját otthonába fogadta, melyet rendre a férfi első jelenésének évfordulóján, január 26-án tartanak.. Jelenései gyakorta ismétlődtek, és az évenkénti eljegyzési ünnepeken rendre előfordultak.²¹

Ahogy a tari férfi számára a látomást Szűz Mária adta, úgy általában a Mária eljegyzése ünnep megtartásában is számos körülményt maga a Szűzanya „rendelt el”, illetve „befolyásolt”. Így az 1970-es évek utolsó harmadától a Magyarnándorban (Nógrád m.) is szokásba jött eljegyzési ünnepen Csépe Klára is

¹⁶ Limbacher 2001b. 161-162.

¹⁷ Adatközlő: Makso Béláné Nagy Katalin (sz.1921, Ecséd) Lőrinci Árpád u. 24.

¹⁸ Adatközlő: Kovács Jánosné Galcsó Erzsébet (sz.1929.) Szurdokpüspöki Kossuth u. 4.

¹⁹ Adatközlő: Göröcs Miklós (+1981.) Tar Táncsics u. 26.

²⁰ Adatközlő: Göröcs Miklósné Erki Ilona (sz. 1932) Tar Táncsics u. 26.

²¹ Adatközlő: Göröcs Miklósné Erki Ilona (sz. 1932) Tar Táncsics u. 26.

részt vett, mert „...a Szűzanya küdte”.²² Itt a szokáshoz használatos házioltár számára a gazdasszony külön asztalt csináltatott, amit az asztalos nem tudott elvállalni a kért határidőre, leterheltsége miatt. Ezt követően azonban fölkereste őt a mester: „...azt mondja az asztalos, hogy képzelje el, neki kellett fogni az asztalnak megcsinálni. (...) ...nem tudja, azt mondja, hogy mi van vagy hogy van, de neki ezt, ehhe kellett fogni”.²³ Hasonlóan „égi befolyásra” készült el a házioltáron lévő öltöztetett Mária-szobor koszorúja is: „Pesten csináltattam, csak elindútam, hogy csináltatok. Oszt mikor bemegyek a Garay piacnál, ott a sarkon van a koszorús (...) aszongya, hogy készen van a koszorú, amit tetszett csinátatni. Nézek rá, mondom én nem vótam még itt, én most jövök megrendelni. Aszondja, ne mondja, itt vót a hét elején maga megrendelni és kihozza, és ugyanolyat, amilyet csak elképzeltem. Olyan igaz, mint ahogy itt ülök e.”²⁴ (3. kép)

A jelenésemes tari ember lakása házioltárának kialakulásához is természetfeletti élmények kapcsolódnak. A 70-es évek közepén a látomásos férfi számára „jelezve vót”, hogy majd ajándékot kap. „...hát aszongya, milyen ajándékot, hát nem tudom. Oszt hát a Szűzanyának a szobrát hozta el [a kisebbet, egy rokonuk] meg azt a Szeplőtelen Szűzanya szobrot, akit emlegettem, hogy az ostyába megláttam a Szentkúton. Meghalt az apja, az olyan szoborcsináló vót (...) ...dehát ez nincsen rendesen kidolgozva, meg mondta az ember is, hogyhát nem szép ez a szobor. Aztán meg ez a Szűzanyának nem tetszett. Aszondja nem azt imádod, hanem engemet [sic!], nem azt a szobrot. Úgyhogy azt aszondja, megfogadtam, hogy többet nem mondom neki”.²⁵ (2. kép) Az ilyen, több esetben természetfeletti befolyással létesült Mária eljegyzése házioltárok aztán impresszív hatást fejtettek ki a többségükben misztikus beállítottságú résztvevőkre. Az ünneplés terjesztésében a későbbiekben főszerepet vállaló szurdokpüspöki (v. Heves, Nógrád m.) előénekesasszony számára emlékezetes maradt első találkozása az ünneppel: „...nagyon megható vót. Nagyon-nagyon el vótam utánna ragadtatva, hogy hát olyan szépségek, amik ott vótak: öltöztetett Mária-szobor fehér ruhába, meg Szent József, meg nyílasztott virágok, orgonák (...) meg a fákrul is szedtek le ágakat, azok is kinyíltak”.²⁶

A misztikus irányultságú mentalitás hagyományképző erejét mutatja, hogy Herencsényben (Nógrád m.) 1990-ben dramatizált változatban adtak helyet Szűz Mária eljegyzési ünnepének. Hét esztendővel korábban a magyarnándori plébános már szintén színdarabot formált az eljegyzési történetből, amely előadásra került a helyi plébániatemplomban. A herencsényi előénekesasszony ezért levélben kereste meg a plébánost: „Hát én annak nagy gyorsasággal mindjárt írtam. Dehát most vagy a Szűzanya így akarta, vagy nem tudom ki akarta,

²² Adatközlő: Tamás Jánosné Fulkó Ilona (sz.1940. Szandaváralja /Nógrád m./) Magyarnándor Ady u. 6.

²³ Adatközlő: Tamás Jánosné Fulkó Ilona (sz.1940. Szandaváralja /Nógrád m./) Magyarnándor Ady u. 6.

²⁴ Adatközlő: Tamás Jánosné Fulkó Ilona (sz.1940. Szandaváralja /Nógrád m./) Magyarnándor Ady u. 6.

²⁵ Adatközlő: Göröcs Miklósné Erki Ilona (sz.1932) Tar Táncsics u. 26.

²⁶ Adatközlő: Kovács Jánosné Galcsó Erzsébet (sz.1929) Szurdokpüspöki Kossuth u. 4.

de még csak annyi válasz se gyűtt rá, hogy no nincs meg, vagy-vagy valami (...).²⁷ A plébános válaszára várva egyre közeledett január 23. és az előénekes-asszony időzavarba került. Mégis úgy élte meg az egész előkészületi időt, „...hogyan ennek [az előadásnak] meg kellett történni”, ezt mindvégig érezte. Egyik falubelije föl hívta figyelmét egy könyvlistára és pesti címre, ahol vallásos kiadványokat lehet megrendelni. „Hát (...) mint akinek mondják, mikor belépek az ajtón, hogy ülj le, azt gyorsan nézd át, hogy mik a könyvek. Még a kabát is rajtam, leülök, nézem a címeket, mingyá benne van így befoglaltatva, hogy Szűz Mária eljegyzése, kánai menyegző (...). Akkor mingyán leültem, írom a levelet. (...) Egy-két napon belül jön az egész kötet, írta, hogy negyedtizenkettőkor csomagolt, ahogy későn kapta meg a levelet, csak azért, hogy minél előbb ideérjen.” Az ünnepéről szóló rész csak nagy vonalakban szólt az eseményről, „hát mondom ebből nem tudom, hogy lesz szereplés”. De „amikor el kezdtem vóna írni, csak mint akinek mondják, hogy ezt a sort, ezt a sort ehhez, így! És, hát csodaszépen összejött belőle”.²⁸ (4. kép)

A Mária eljegyzése szokás recens elterjedésében Csépe Klára nem képviselt közvetlen szerepet, bár nyilvánvalónak látszik, hogy a folyamat megvalósulásához szükséges volt az a lelki, sőt fizikainak tekintett élményanyag, amelyet a hasznosi kegyhely a vonzaskörzetben nyújtott. Jádi Ferenc és Tüskés Gábor Csépe Kláráról készített hiteles összefoglalása szerint Klára asszony nem pusztán különleges képességekkel rendelkező, hagyományra orientált vallásos személyiség, homo religiosus, hanem egyben forrása a vallásos hagyományoknak, hagyományképző erő, tehát homo tradens is.²⁹ Témánk ezt az összegzést tovább árnyalja. Csépe Klára kétségtelenül kiemelkedő szerepet vállalt, amikor az 1940-es évek végi politikai-társadalmi rendszerváltás születésekor küldetéstudatának megfelelően föl vállalta és rendíthetetlenül gondozta a hasznosi kegyhelyet, illetve népi búcsújárását. A paraszti vallásosság egészében azonban sokféle kiemelkedő egyéniség vállalt szerepet, mint a Mária eljegyzése ünnep megtartásában az ecsédi (Heves m.) Ludányi Jánosné Maksa Stefánia, a lőrinci Velez Györgyné Kerek Ilona, a szurdokpüspöki Kovács Jánosné Galcsó Erzsébet vagy a magyarnándori Tamás Jánosné Fulkó Ilona. Összességében Csépe Klára is inkább a hagyomány befogadója, megélője és tovább adója, mint új hagyomány teremtetője. Másrészt viszont a közelmúltban is számosan voltak homo tradensként a hagyomány megújítói. Közéjük tartozhatott az a laikus prédikátor is, aki a szurdokpüspöki előénekesasszony első Mária eljegyzési részvétele alkalmával Lőrinciben szintén meghívott volt: „Vótak Pestrő is, prédikátor is. E[gy] férfi. Azt az e, mint egy pap. Valami olyan, valami jámbor lélek lehetett, az szokott prédikálni, de gyönyörűbben [sic!] (...) Hogy a Szűzanya mondta, hogy ő választ ki magának, mint valamikor az Úrjézusnak vótak apostolai, hogy egy pár személyeket. Hogy akik az egész faluér engesztelnek. Hogy nagyon tudjanak imádkozni meg engesztelni”.³⁰ A hagyomány megújításához ugyanakkor szük-

²⁷ Adatközlő: Horák Istvánné Vincze Mária (sz.1941) Herencsény Lisznyai u. 2.

²⁸ Adatközlő: Horák Istvánné Vincze Mária (sz.1941) Herencsény Lisznyai u. 2.

²⁹ Jádi-Tüskés 1986. 549.

séges az a tradicionális kulturális közeg, amelyben az újraelevenedés bekövetkezhet, illetve a szokásalakulás folytatódhat.

Szűz Mária eljegyzése története maga is a fenti élményekhez hasonlóan a történesek isteni befolyásolását és a csodajelen alapuló jegyes-kijelölést foglalja magában. Ezeken túlmenően a kánai menyegzővel rendre egybefoglalt ünnep misztikus, sőt látomásos megéléséhez további háttérrel nyújt a ponyvátörténetek, énekek olyan bevezetése, mint például, hogy „lélekben utazzunk el Jeruzsálembe és vegyünk részt a Szűzanya eljegyzésében”³¹, vagy már az olyan készüllet, hogy szokássá vált ajándékot hozni: örömkalácsot, süteményt, bort, virágot azaz hozzájárulni a menyegzőhöz, miként falusi lagzik alkalmával is szokás. Ez irányba hatott a ritualizált viselkedésmód: az ünnepi házioltár megszemlélése, ahol az eljegyzési történetnek megfelelően ott a kivirágzott József-ág, karton táblácskán a „JÓZSEF” felirattal; a kereszt megcsókolása, érintőzés vagyis a szobrok megsimogatása, és a Kánai menyegzőbe hajló szokásgyakorlat során az ének szinkron gesztusokkal való dramatizálása-megjelenítése (5., 6., 7. kép). E rituális-misztikus mentalitás további háttérét adják a szokásgyakorlat olyan többé-kevésbé helyi sajátosságai, mint:

- a Mária eljegyzése ünnep kifejezetten lagzis jellege, amit szakrális minta követésével indokoltak: „hozzákészülünk, aszongya a Szűzanya menyegzőjén is még a Mennysországból is hoztak ételeket”³² (8. kép);
- hogy a Kánai menyegző alkalmával hat pohárba öntenek bort a bibliai hat köedény mintájára;
- illetve, hogy archetipikus mintakövetéssel a kánai menyegzőt éjfélkor rendezik, „mert [Kánában] éjfélkor fogyott el a bor”.³³

E szemléleti háttérhez igazodó mentalitás tükröződött 1983-ban a magyarnándori templomban tartott eljegyzési ünnep alkalmával: mint mondták, a Mária-oltárnál (9. kép) valami hullott fönről alá. A hívek egy része vonzódott a jelenség bibliai motíváltságú, misztikus időszemlélettel történő tradicionális értelmezéséhez: „- Mi vót az? Mannahullás?”³⁴ – Felmorajlott az egész nép a templomba, mint a méhkas.³⁵ – Mint mikor a hó hull, úgy vót ott a kis oltárná, ahol a Szűzanya van. Aszonták, hogy a plafon potyog. Azt a kételkedők elmentek, hogy fölszedjék a plafonnak a festéket. Mikorra odaértek, hogy szednék, semmi nem vót.³⁶ – Kétszer ismétlődött. Mikor a Szűz Mária történetit mondta a pap, meg mikor odaértünk [az éneken], hogy „ilyen fényes eljegyzés még nem volt soha”, mer két felekezetbe vót.³⁷ – Az csoda vót, az teljesen olyan csoda vót,

³⁰ Adatközlő: Kovács Jánosné Galcsó Erzsébet (sz.1929) Szurdokpüspöki Kossuth u. 4. Egyéniségének bemutatására lásd Limbacher 1998a.

³¹ Adatközlő: Kovács Jánosné Galcsó Erzsébet (sz.1929) Szurdokpüspöki Kossuth u. 4. Egyéniségének bemutatására lásd Limbacher 1998a.

³² Adatközlő: Velez Györgyné Kerek Ilona (sz. 1910. Lőrinci) Hort /Heves m.)

³³ Adatközlő: Thorák Károlyné Bencsik Rozália /sz.1910/ Karancsberény (Nógrád m.)

³⁴ Adatközlő: Göröcs Miklósné Erki Ilona (sz.1932) Tar Táncsics u. 26.

³⁵ Adatközlő: Kovács Jánosné Galcsó Erzsébet (sz.1929) Szurdokpüspöki Kossuth u. 4.

³⁶ Adatközlő: Kovács Jánosné Galcsó Borbála (sz.1932) Szurdokpüspöki Szabadság u. 6.

³⁷ Adatközlő: Göröcs Miklósné Erki Ilona (sz.1932) Tar Táncsics u. 26.

hogy akik ott vótak, ott az mindenki morajlott, mindenki látta, mindenki elismerte, hogy ott valami nagyon nagy dolog történt. Különös kegyelem volt”.³⁸

Otthon, a személyesen meghívott, hasonlóan vallásos jó ismerősök körében, a saját előénekes vezette rítus során évről-évre adódnak látomásos élmények:

„Amikor nálunk vót [a Mária eljegyzése ünnep 1988-ban (adatgyűjtés ugyanabban az évben)] akkor is, Bözsi néni imádkozott, mellette egy idegen asszony ült, én ültem a fotelba [oldalt]. S egyszercsak hallok egy hangot, aszondja, hogy helycsere. Hej, de mondom, hogy hát ki beszél hozzám? Akkor egy erősebb hang, de má akkor *akaratom ellenére* fölugrottam. Fölkelek a fotelból, s akkor, hát Bözsi néninek ott vót a látomás. S akkor én folytattam tovább az imát.³⁹ – Mer má oszt akkor nem tudtam imádkozni tovább, már nem gyűtt hang a számra, csak úgy maradtam, úgy maradtam, hogy no se szem lecsukva, csak úgy maradtam, oszt megláttam a Szűzanyát nagy fényességbe meg Szent Józsefet. Ugye oszt akkor nincs semmi, se fal, se semmi, csak a tér van, oszt csak a Szűzanya van nagy fényességben. Minden más eltűnik.⁴⁰ – Azt azt mondta a Bözsike, hogy nagyon-nagyon soká vót itt a Szűzanya, azt akik itt vótak, arra mindre külön adott áldást, aszondja.”⁴¹

„Olyan felejthetetlen napok mind. Mind olyan különös kegyelem. (...) Mikor megjelenik a Szűzanya, hogy ő, no észreveszem, hogy gyün, itt van köztünk. Van, tized rószafüzérekét is, hogy elvégezzük, oszt tart, hát ott van. Mind ahogy a papíron is, hogy ott megjelenik közöttük, akik őhozzá imádkoznak, oszt elgyün valóságba. Azt nekem azt meg kell tunni.⁴² – Egy virág megrezdül, észre lehet venni, meg villany elalszik, olyan jelek vannak, amikor má őneki látomása van. (...) Vót olyan, aki azt mondta, hogy a Szűzanyának a könnyit, hogy látta, azt letörülte az arcáró patai asszony [Gyöngyöspata, Heves m.], hát szobornak, szobornak a könnyit.⁴³ – Volt, mikor eccer azt mondta a [tari Göröcs] Miklós, hogy jött a Szűzanya, azt a palástjával befedett bennünket.”⁴⁴

„Hát örül neki a Szűzanya, keveset [szól], no, hogy örömmel fogadja. Hogy ne hagyjuk abba, majd mindig ingunk, hogy sokan hát sokfelé is vagyunk, azt kéri, hogy hát ne hagyjuk abba. Hogy mondjam a többieknek is, hogy ne inogjanak, ne huzakodjanak, hanem gyerünk, nem lehet abbahagyni, az engesztelés kell. Hogy megkaptuk a kegyelmet, folytassuk. Tartsunk össze.”⁴⁵ (10. kép)

Magyarnándorban „...ugye menyegzőn vótunk, azt így gondókoztam azon, hogy hát én még sohase láttam, nem tudom, hogy milyen az, hogy elragadtatás

³⁸ Adatközlő: Kovács Jánosné Galcsó Borbála (sz.1932) Szurdokpüspöki Szabadság u. 6.

³⁹ Adatközlő: Tamás Jánosné Fulkó Ilona (sz.1940. Szandaváralja /Nógrád m./) Magyarnándor Ady u. 6.

⁴⁰ Adatközlő: Kovács Jánosné Galcsó Erzsébet (sz.1929) Szurdokpüspöki Kossuth u. 4.

⁴¹ Adatközlő: Tamás Jánosné Fulkó Ilona (sz.1940. Szandaváralja /Nógrád m./) Magyarnándor Ady u. 6.

⁴² Adatközlő: Kovács Jánosné Galcsó Erzsébet (sz.1929) Szurdokpüspöki Kossuth u. 4.

⁴³ Adatközlő: Kovács Jánosné Galcsó Borbála (sz.1932) Szurdokpüspöki Szabadság u. 6.

⁴⁴ Adatközlő: Tamás Jánosné Fulkó Ilona (sz.1940. Szandaváralja /Nógrád m./) Magyarnándor Ady u. 6.

⁴⁵ Adatközlő: Kovács Jánosné Galcsó Erzsébet (sz.1929) Szurdokpüspöki Kossuth u. 4.

vagy valami. S akkor a rózsafüzért mondtuk a harmadik tizedné (...). Azon gondókoztam, hogy ezek olyan sok mindent látnak, bár én nem erőtetem azért az Úrjézust, hogy én is lássam vagy valami, de mégis. És akkor az történt, hogy hirtelen nem láttam semmit, csak nagy fényességet, oszt csak a Szűzanya fejit lehetett az egész oltárbó, se gyertyákat, se szobrokat, semmit, de úgy éreztem, mintha nem is élnék. (...) Először olyan különös illatot éreztem (...), és akkor utána, mintha megelevenedett vóna ott az az Úrjézus-kép [ami a magyarnándori lakásban az oltár fölött a falon függ] (11. kép), olyan végtelen erő tört belőle így át a szívembe. Rögtön arra gondótam magamba, jaj de jó lenne így maradni, de mondom, ha szükséged van még rám édes Jézusom, de abból végtelen erő áradt ki [1989. február]."⁴⁶

1980. táján a magyarnándori előénekesasszony a házában összegyűlt ünneplő sokadalom búcsúzásakor hangot hallott, „hogy ne menjenek még el, ne búcsúzzanak el, még maradjanak. Ezt mondta egy hang. De az se nem ebbe az állapotba vót, úgyhogy nem így kaptam.” Ugyanitt 1983-ban az ünnepet követő napokban környékbeli asszonyok kis gyerekekkel átjöttek megnézni az eljegyzési oltárt. „Hát aztán, mikor jönnek befelé, akkor ott az ajtó előtt állt a Szűzanya nagy fényességbe. (...) ...minden erőm elhagy akkor, úgyhogy nem tudok megállni a lábamon. (...) Böske néni odagyött hozzám (...) azt a fényességet meglátta ő is.”⁴⁷ (12. kép)

Szurdokpüspökiben „Galcsó Bori néneékné szokták tartanyi a a Mária-menyegzőit minden évbe. Mikor a fia meghalt, úgy gondókozott, hogy nem tartja meg, mer nagy fájdalma van. Ahogy ott gondókozott, megjelent neki a Mária meg Janika [a fia], hogy meg kell tartanyi. [Az ünnepen] imádkoztak, énekeltek. Oszt mondják kintről is gyütt az ének, még szebben mint ödebe.. Ott vótak a hótak, azok énekeltek.”⁴⁸ Ugyanitt az 1989. évi eljegyzési ünnepre „gyütttek az idegenyek, azt mán gyütt velük a Szűzanya. Olyan jó rózsailat vót itt a konyhában, hogy így: h-h szedték a levegőt, akik a kegyelmet megkapták. Most már mondják, menyegző után kimondják, hogy minő csodálatos jó illatot éreztek ők. Ez ünnepi alkalommal a templomban mise alatt a virágok feltűnően rezegtek, amit a nép annak tulajdonított, hogy az egy hónappal korábban elhunyt 12 éves fiúcska volt valamilyen módon jelen”.⁴⁹ (13. kép)

A bemutatott látomások funkcionális megközelítésben végső soron célra irányuló magatartásviszonyt jelentenek, amelynek fő mozgatóereje a változtatni akarás:

- részint a megbillent – egyéni és közösségi – lelki egyensúly helyreállítása érdekében;

⁴⁶ Adatközlő: Hencz Pálné Urbán Klára (sz. 1928. Kiscset /Nógrád m./) Szécsénke Rákóczi u. 3.

⁴⁷ Adatközlő: Tamás Jánosné Fulkó Ilona (sz.1940. Szandaváralja /Nógrád m./) Magyarnándor Ady u. 6.

⁴⁸ Adatközlő: Miltner Lajosné Valus Ilona /sz. 1949/, Posch Győzőné gyűjtése, 1987., Palóc Múzeum Néprajzi Adattára: 989-88.

⁴⁹ Adatközlő: Kovács Jánosné Galcsó Borbála (sz.1932) Szurdokpüspöki Szabadság u. 6.

- másrészt a harmónia, paradicsomi lét utáni vágy motivációjával már itt a földön megtapasztalni a mennyországbeli életet.

Az élmények átélője a pszichológiai és szociális problémákat a vallásos hitből fakadó szinten, azok transzcendens vonatkozásában szeretné megoldani. Ez számára nemcsak a földi lét és idő korlátjai alóli fölszabadulást eredményezheti a mennyei világgal való közvetlen kapcsolatlétesítés útján, hanem még az egyházi tanítást is meghaladó lehetőségeket nyújt: az egyik asszony öngyilkosságot elkövető fia az átélt jelenés tanúsága szerint mégsem az örök kárhozatra jutott, hanem Szűz Máriával együttes megjelenése alapján, valamilyen módon, nyilván a mennyei boldogságra.

A látomások tartalmi motívumai arra mutatnak, hogy az égiek olykor közvetlenül „irányításuk alá vonják” az eseményeket, mint amikor például „akaratom ellenére fölugrottam”. A látomások során eltűnik a földi környezet, csak a tér van és nagy fényesség, illetve csak a Szűzanya van, nagy fényességben. Minden más eltűnik, akár a festészet régi, művészet előtti, képi korszakában. E kor embere számára Isten nemcsak a Szentírásban, hanem képi kinyilatkoztatásnak számító szent képeiben is jelen van a világban, sok esetben szentjei által.⁵⁰ Ez gyakorta a képi-fizikai ábrázolás megelevenedése által jön létre és különféle jelek kísérhetik (különlegesen jó illat, virág rezdülése, lámpa kihunyása). A megelevenedő Szent Szűz áldást oszt, köpönyege alá von, csodás léterőt áraszt vagy olykor könnyezik. Előfordul, hogy üzen, az engesztelésnek is számító ünnepi rítusgyakorlat folytatására, egyetértésre buzdít. (14. kép)

Összességében a Mária eljegyzése ünnepet a földi és a mennyei világ misztikus egyesülése, akár élők és holtak közös részvétele jellemzi.⁵¹ „Olyan felejthetetlen napok mind” - hallhattuk, s valóban, mert a résztvevők számára a mennyei örökkévalóság megélőjezése, a szent időtlen idő elérése válik lehetővé évről-évre, ünnepről ünnepre.⁵² Az időnek és emlékezésnek az a paraszti modellje tárul föl, amely évi rendszerességgel időről-időre, újra és újra lehetővé teszi az azonosulást a Megváltás révén az emberiséget kereszténnyé újra teremtő Krisztus – és az ő szent anyja – szakrális földi életével. A kultúra, a lelkiség, az ünnepek és hétköznapi paraszti megélése arról tanúskodik, hogy ez az azonosulás nem annyira emlékezés gyanánt vagy az idők végezetére tekintettel valósul meg, mint inkább a Megváltás, bibliai idő aktualizálásaként. A szentek fizikai időn túli jelenvalósága válik érzékelhetővé.⁵³ Mintha a Megváltás világtörténelmi csúcspontja nem lehetne időbeli parcialitás a nemzedékek sorában, hanem a ciklikus és a lineáris történelmi időszemlélet integrálásával az folyamatos jelené válhatna. Mert ahogy Pál apostol szavai szerint is az örök jóságú mindenható Atya hálátlan megbántásával egyszersmind újra fölfeszítjük az érettünk meghalt isteni Üdvözítőt,⁵⁴ úgy – például a fölvázolt rituális jellegű engesztelés és ünneplés révén – a majdan remélt Mennyország is már köztünk van.

⁵⁰ Vö. Belting 2000.

⁵¹ Vö. Limbacher 1998b.

⁵² Vö. Lengyel-Limbacher 1997. 11-41., Limbacher 2002. 14-20.

⁵³ Vö. Belting 2000. 5-6.

Irodalom

BARNA Gábor

1985 Búcsújáráhely a Básti-hegyen. In: Ujváry Zoltán (szerk.): *Gömör néprajza I.* Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszéke, Debrecen, 163–178.

1987 (1988) A szakrális környezet tárgyai Kunszentmártonban. *Vallási néprajz* 3. ELTE Folklore Tanszék, Budapest, 318–233.

1989 Fejezetek a palóc néphitből. In: Bakó Ferenc (szerk.): *Palócok IV. Rítus és folklór.* Heves Megyei Múzeumok Igazgatósága, Eger, 595–677.

BELTING, Hans

2000 *Kép és kultusz. A kép története a művészet korszaka előtt.* Balassi Kiadó, Budapest

FINDURA Imre

1885 A palócokról. *Földrajzi Közlemények* XIII. 191–206.

ISTVÁNYFY Gyula

1900 Palócok. *Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képben. Magyarország VI. kötete.* Magyar Királyi Államnyomda, Budapest, 181–194.

JÁDI Ferenc – TÜSKÉS Gábor

1986 A népi vallásosság pszichopatológiája. In: Tüskés Gábor (szerk.): *„Mert ezt Isten hagyta...” Tanulmányok a népi vallásosság köréből.* Magvető Kiadó, Budapest, 516–556.

JORDÁNSZKY Elek

1836 *Magyar Országban, 's az ahoz tartozó Részekben lévő boldogságos Szűz Mária kegyelem' Képeinek rövid leírása.* Belnay' örököseinek betűivel, Pozsony. Fakszimile kiadás 1988, Tüskés Gábor és Knapp Éva utószavával. Akadémiai Kiadó, Budapest.

A karansági szent-kútnak eredete és valószínű története 1866 június 6-án egy 24 éves leánnyal. Nyom. Horák Egyednél. Kiadta: Klimó Mária é. n., Esztergom.

KELEMEN András

1978 A sámánizmus pszichoszociális alapjai. In: Hoppál Mihály – Istvánovits Márton (szerk.): *Előmunkálatok a Magyarság Néprajzához.* 3. MTA Néprajzi Kutatócsoport, Budapest, 143–148.

LIMBACHER Gábor

1998a „Magyarországnak egy külön védőszentje” – Szurdokpüspökből. In: Barna Gábor (szerk.): *Szentemberek – a vallásos élet szervező egyéniségei.* Szegedi Vallási Néprajzi Könyvtár 1. Néprajzi Tanszék, Szeged – Magyar Néprajzi Társaság, Budapest, 160–187.

1998b A népi unio-mystica, mint a vallási néprajz értelmezési szempontja. In: Pócs Éva (szerk.): *Extázis-álom-látomás.* Balassi Kiadó, Budapest – University Press, Pécs, 191–210.

2001a Festum desponsationis B. Mariae Virginis. Adatok és összefüggések egy régi ünnep közelmúltbeli palócföldi elterjedéséhez. In: Barna Gábor

---

⁵⁴ Zsid 6,6., Lonovics 1865 I. 293.

(szerk.): *Boldogasszony. Szűz Mária tisztelete Magyarországon és Közép-Európában*. Szegedi Vallási Néprajzi Könyvtár 7. Néprajzi Tanszék, Szeged, 305–317.

2001b Szűz Mária eljegyzése. In: Barna Gábor (szerk.): *„Nyisd meg, Uram, szent ajtódat...”* Köszöntő kötet Erdélyi Zsuzsanna 80. születésnapjára. Szent István Társulat, Budapest, 157–175.

2001c Túlvilági élmények a hasznosi Szenthelyen. In: Pócs Éva (szerk.): *Lélek, halál, túlvilág. Tanulmányok a transzcendensről II*. Balassi Kiadó, Budapest, 192–209.

2002 *Hazaszeretet, magyarságtudat a népéletben*. Palóc Múzeum Balassagyarmat.

2003 A csoda hagyományozódása egy öltöztetős Mária-szobor esetében. In: Pócs Éva (szerk.): *Áldás és átok, csoda és boszorkányság. Tanulmányok a transzcendensről IV*. Budapest, 94–118.

LONOVICS József

1865 *Népszerű egyházi archaeologia vagyis a katolikus ünnepek, szentségek, ünnepélyek s szertartások értelmezése, és a különféle rendes s rendkívüli szószéki jelentések, részint szent beszédekben, részint hirdetményalakú oktatásokban*. I. Az egyházi évkör. Kiadta Hopf János, Pest.

MANGA János

1962 A hasznosi tömegpszichózis. *Ethnographia* LXXIII. 353–388.

MORVAY Judit

1981 *Asszonyok a nagycsaládban. Mátraaljai palóc asszonyok élete a múlt század második felében*. 1. kiadás: 1956. Magvető Könyvkiadó, Budapest.

REGULY Antal

1994 *Magyarországi jegyzetek*. Szerkesztette és közreadja: Selmeczi Kovács Attila. Series Historica Ethnographiae 8. Néprajzi Múzeum, Budapest.

Gábor Limbacher

Apparitions at the Annual Festival of the Virgin Mary's Engagement

The study examines the folkloric and paraliturgic celebration of the Virgin Mary's Engagement in some villages of Northern Hungary. Visions and rites are also connected to the festival. The festival of Mary's Engagement is characterized by the mystical union of earthly and heavenly worlds. It becomes possible for the participants to approach eternity and get into contact with sacred time. Here the folk model of time and commemoration is revealed, which enables the participants to identify themselves with both Christ's and the Virgin Mary's earthly lives. Culture, spirituality, folk experience of festivals and ordinary days prove that this kind of identification is not so much a commemoration but rather the actualization of Salvation and Biblical times. The presence of saints beyond physical time becomes perceptible. It is as if Salvation – the culmination of world history, integrating cyclic and linear historical views of time – could become a continuous present.

1. kép. A megkötözött kezű Jézus gipsz szobra a jelenéses férfi házioltárán. Szűz Mária első jelenése alkalmával kérte tőle, hogy a megkötözött kezű Jézus rózsafüzérét imádkozzák.

Tar Táncsics u. 26., 1989. január.
(a szerző felvétele, Palóc Múzeum
Diatára [PMD]: 3531)

2. kép. Mária eljegyzési házioltár,
menyasszonynak és vőlegénynek
öltöztetett szobrokkal.
Tar Táncsics u. 26., 1990 január 26.
(a szerző felvétele, [PMD]: 4196)

3. kép. Az eljegyzési ünnep
alkalmából fátylas menyasszonyi
koszorúval ékített Mária-szobor
a házioltáron. Magyarnándor
Ady u. 6., 1989. január 21.
(a szerző felvétele, [PMD]: 3452)

4. kép. Az újonnan meghonosított
Mária eljegyzése ünnep dramatizálása.
Herencsény plébániatemplom,
1990. január 23. (a szerző felvétele,
[PMD]: 4404)

5. kép. Szűz Mária jegyesének szenthagyomány szerinti kiválasztása név felirattal ellátott száraz ág csodás kivirágzása útján történt. Ezt jeleníti meg a képen látható oltárrészlet. Tar, 1990 január 26. (a szerző felvétele, [PMD]: 4198)

6. kép. Rituális beköszönés térdhajtással, fohásszal a Mária eljegyzési házioltárnál. Magyarnándor, 1989. január 21. (a szerző felvétele, [PMD]: 3460)

7. kép. A helyi
hagyományőrző csoport egyik
tagjának keresztcsókolása
a Mária eljegyzési házioltár
előtt búcsúzáskor.

Szurdokpüspöki,
1989. január 28. (a szerző
felvétele, [PMD]: 3610)

8. kép. Lakodalmi jellegű
előkészületek a Kánai menyegző
évköri szokásához, menyasszonyi
kaláccsal, süteményekkel, italokkal.
Szurdokpüspöki 1989. január 28.
(a szerző felvétele, [PMD]: 3600)

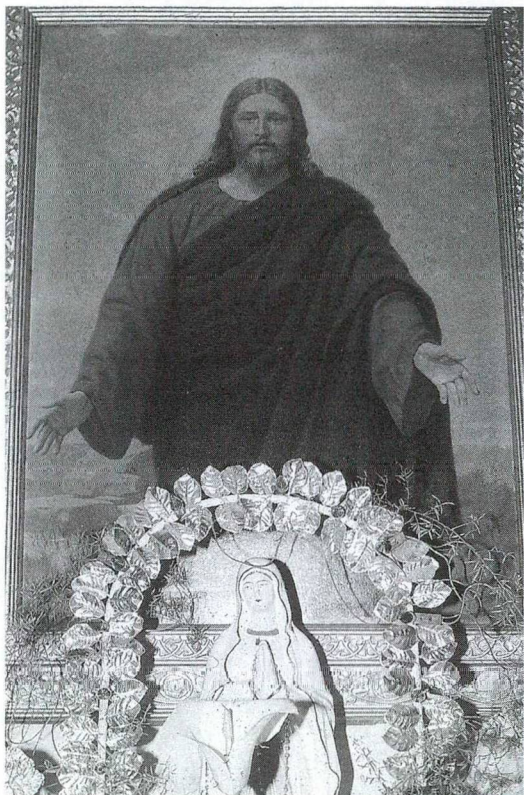

9. kép. Részlet
a plébániatemplom Mária-
oltáráról, amelynél a „csodás
mannahullás” történt.
Magyarnándor, 1989. január
21. (a szerző felvétele,
[PMD]: 3523)

10. kép. Mária eljegyzése
ünnep résztvevői, elől
a szurdokpüspöki
előénekesasszony jobbján huga,
balján a magyarnándori
előénekes. Gyöngyöspatai
plébániatemplom, 1989.
január 23. (a szerző felvétele,
[PMD]: 3544)

11. kép. Részlet az előénekesasszony házioltáráról. Magyarnándor, 1989. január eleje. (a szerző felvétele, [PMD]: 3422)

12. kép. A magyarnándori előénekesasszony Mária eljegyzése ünnepén. Gyöngyöspata, 1989. január 23. (a szerző felvétele, [PMD]: 3546)

13. kép. Házioltár ünnepi díszben
Szűz Mária eljegyzése alkalmából.
Szurdokpüspöki szabadság u. 6.,
1989. január 28. (a szerző felvétele,
[PMD]: 3577)

14. kép. Mária eljegyzése rítust
végző asszonyok. Magyarnándor,
1989. január 21. (a szerző felvétele,
[PMD]: 3480)

Mód László–Simon András

„VANNAK, VALÓSÁGOSAN VANNAK, AKIK LÁTTÁK...”¹

A radamosi Mária-jelenés

Egy szent hely kialakulásához jelenések, gyógyulások, csodás jelek kötődnek. Ezek indokolják a hely tiszteletét és ezek élnek a hely környezetének szájhagyományában, az emberek emlékezetében.² E szakrális terek egy része az egyház által is elismert, megszentelt kegyhelyekké, búcsújáró helyekké alakul, más részük egyházi jóváhagyás nélkül, vagy éppen az egyház tiltása ellenében működő, s a hívő emberek által rendszeresen látogatott apokrif szent helyként létezik.³ Az általunk vizsgált radamosi Mária-fa ez utóbbi csoportba tartozik.

A néhány perc időtartamú vagy hetek, hónapok, évek alatt kisebb-nagyobb megszakításokkal ismétlődő Mária-jelenések a 14. századtól egészen napjainkig közismertek Európa katolikus régióiban.⁴ A jelenések száma krízishelyzetekben, háborús időkben szembetűnően megnő. Franciaországban a 18–19. század fordulójától a 19. század közepi lourdes-i látomással bezárólag lehet meghatározni egy ilyen korszakot. Hazánkban egyrészt a háborúk és járványok sújtotta 17. és 18. században, másrészt a lourdes-i események hatására a 19. század végétől valamint a két világháború időszakában élénkültek meg a látomásélmények. Ezt követően a második világháború után, főleg az 1947 és az 1954 közötti időszakban szaporodtak meg Európa szerte a Máriához kapcsolódó csodás események. Különösen két év szembetűnő, 1947-ben 23, 1948-ban pedig 25 Mária-jelenést regisztráltak kontinensünkön. Ezek többsége sok hasonlóságot mutat a fatimai eseményekkel, melyeket a titkos üzeneteken kívül a Nappal kapcsolatos csodálatos természeti jelenségek kísérték. Az 1947. június 15-én kezdődő radamosi csodák tehát nem voltak egyedülállóak a háború utáni Európában. Az 1940-es évek második felében Jugoszláviában is számos csodás eseményről számoltak be az egykorú források. A horvát Zrec szigeten a megfeszített Krisztus jelent meg, Dalmá-

¹ Tanulmányunk címadó idézete Tömörkény István Mária-látás című novellájából való. Az írás valós eseményt mond el, és számos olyan hasonló részletet tartalmaz, amely az általunk vizsgált radamosi Mária-jelenés kultusztörténetében is szerepel. V.ö.: Tömörkény 1911. 51–70.

² Bálint–Barna 1994. 260.

³ Bárh 1990. 354.

⁴ A Mária-jelenések többsége a katolikus vidékekhez illetve közösségekhez köthető, néhány esetben azonban más vallású személy esetében is tudunk ilyen látomásokról. Lásd.: Küllös 1999. 441–454.

ciában pedig közel 10 ezer ember előtt mutatkozott meg Mária azoknak a személyeknek a társaságában, akiket a kommunisták öltek meg.⁵

A kutatás helye, módszerei és célja

Radamos 356 lélekszámú, római katolikus vallású, magyarlakta falu a mai Szlovénia Magyarországgal érintkező határsávjában.⁶ A trianoni határmeghúzás előtt a történelmi Zala vármegyében feküdt. Határában nagyobb kiterjedésű erdő található ma is, amely egykor nemcsak fával látta el a falu népét, de jószág-tartásra is kiválóan alkalmas volt.⁷ Itt, az ún. Fekete-erdőben áll az a tölgyfa, amely fölött 1947. június 15-én, a teheneket őrző, akkor 78 éves Füle Józsefnek megjelent Szűz Mária. A hír azonnal elterjedt, s 1947 nyarán a környező magyar, horvát és vend falvak lakossága tömegesen és rendszeresen látogatta a fát, s többeknek is – nagy számban gyerekeknek – megjelent Szűz Mária.⁸

Tanulmányunk elsődleges célja az 1947-ben történt események bemutatása mellett annak a folyamatnak az elemzése, hogy a jelenések miképpen élnek tovább az egyéni és a közösségi emlékezetben, illetve milyen megnyilvánulási formáikkal találkozhatunk napjainkban, több mint fél évszázaddal a jelenések után.

Első alkalommal 1996-ban jártunk a radamosi Mária-fánál. A téma módszeres kutatását 1998-ban kezdtük el. Igyekeztünk felkutatni azokat a személyeket, akiknek 1947-ben a Fekete-erdőben megjelent Szűz Mária, vagy akiknek más, a szent hellyel kapcsolatos élményük, emlékük volt. A fontosabb Mária-ünnepeken részt vettünk, helyszíni interjúkat készítettünk, illetve fotón és videón dokumentáltuk az eseményeket. Három éves terepmunkánk alatt közel 20 emberrel készítettünk interjút. Adatközlőink többsége csak külső szemlélője volt az egykori eseményeknek, amikor maga is gyermekkorában a fához ellátogatott. Sikerült azonban négy olyan, még élő szemtanút is felkutatnunk (közülük ketten időközben elhunytak), akiknek az 1947-es évben – szintén még gyermekként vagy fiatalként – megmutatkozott Szűz Mária, s ennek hatására életük jelentősen megváltozott.

Az egykorú szemtanúkkal készített interjúk közös jellemzőjeként a nagyfokú érzelmi telítettséget lehet kiemelni. A látomások felidézése, pontos szóbeli leírása heves érzelmi reakciókat váltott ki belőlük. Az egykor átélt élmények újbóli felidézése, átélése hatására sírva fakadtak, percekig nem tudták tovább folytatni a beszélgetést.

Tanulmányunk további fejezeteiben a kultusztörténet fontosabb eseményei-

---

⁵ Christian 1984. 239-240.

⁶ A lakosság nagyságára vonatkozó számadat forrása az 1991. évi népszámlálás. (V.ö.: Lendvai Kepe 2000. 152.). Az azóta eltelt egy évtized során a falu „előregedése” és a népességszám csökkenése figyelhető meg.

⁷ Radamos község múltjáról, gazdasági és társadalmi viszonyairól részletesebben szól: Kerecsényi 1994. 19-90.

⁸ A szent helyek kialakulását magyarázó történetek gyakori motívuma, hogy Szűz Mária gyermekeknek, pásztoroknak jelenik meg. Bálint–Barna 1994. 261.

nek az egyéni és a közösségi emlékezetben való megőrződését, ill. napjainkban történő felelevenítését elemezzük. A fentebb már körvonalazott lelki és politikai okok miatt adatközlőink emlékező szavait nevük említése nélkül közöljük.

Az első jelenés emléke és az 1947. év

Füle József maga őrizte a csordát a Fekete-erdőben, Mária megjelenését is egymaga élte át 1947. június 15-én; az eseménynek közvetlen szemtanúja nem volt. Az idős ember 1949-ben, 80 éves korában hunyt el. Csodás élményét először családjával osztotta meg. Az első látomásról tehát az általa elmondott, s a faluban gyorsan továbbterjedő hírek alapján körvonalazódtak az ismeretek. Minden adatszolgáltatónk, aki a Mária-fával kapcsolatos élményeire emlékezett, fontosnak tartotta legalább néhány mondatban felidézni Füle József és az első jelenés emlékét. E szövegek természetesen nem a látomás-élmény aprólékos, pontos részleteit tartalmazzák, hanem az idős férfi személyével, illetve a jelenéshez kapcsolódó rózsafüzérrel összefüggő ismereteket közlik. Személyesebb hangú emlékeket őriz az unoka, Szabó Margit, aki 1947-ben 7 éves kislány volt. Elsőként az ő szavait, majd más emlékezők gondolatait idézzük.

„A nagyapa ott őrzött. A Boldogságos Szűz Máriát látta rózsafüzérrel a kezibe. A fa fölött látta. Mikor hazagyütt – gyerök vótam – sírni kezdött. Néztünk az édesanyámmal. Amikor mindig valakinek elmesélte, mindig sírt. Amikor a börtönből hazajött, így hozta a kezibe az olvasót. Az úgy volt az ágyára ráakasztva. Fából vótak a szemök, aszt ollan rózsák vótak ráfaragva. Másik évre meg beteg lőtt, akkó csak gyertyákat adott, hogy hozzuk kü. Még a másik évre meg is halt. Azt mondják, én ugyan nem láttam, hogy amikor az öregapám meghalt, egy fehér galambot láttak a ház fölött.”

„Láttam én az olvasót, amit a Mária adott neki a zsebgýibe, fekete, fából kifaragott olvasó vót, szép diszök vótak rá faragva. Mi, gyerekek is ott öröztünk az erdőben, egypár öreg bácsi is volt, meg gyerökök jobban. Aztán neki egyszer megjelent. Az még bocskort viselt.”

„Ott üdögelt a fa tûjibe és aztán a Máriát látta. Az öregnek az olvasó oda volt kötve a börtönben a vas ágyhoz.”

„Ez az öreg bácsika, a Jóska bácsi – úgy a fiatalság valahol a környékibe vótunk – úgy emlékszem, az ôk udvarjukba, a rózsafüzért mutatta, hogy ô azt ott kapta vagy találta. Úgy emlékszem rá, hogyan mutatta a bácsika, ollan gömbölû szömû vót a rózsafüzér. A Miatyánkön körbe rajta vót ollan levélkoszorú.”

A radamosi Mária-fa kultusztörténetének kezdeteként számon tartott, 1947. június 15-én történt első jelenést követően, még ugyanezen év nyarán tömegek keresték fel a csoda helyszínét a környező magyar, szlovén és horvát falvakból. Nagyboldogasszony napjára (aug. 15.) már több százan gyűltek össze csodát várva, remélve.

„Ollan július, augusztus felé, aratáskor, akkor má nagy vándorlás vót, akkor má gyűttek a külső községekbû, amerre a híre elment. Vót aki gyalog, fél napig is ment.”

„Abba az időbe 16 éves vótam, má nagyon emlékszem mindenre. Má reggel 3 órakor úgy gyűtt a nép, ollan por vót a faluba, jöttek kocsikkal, gondolom lovakkal, meg biciklikkel. Messzirü, messzirü gyűttek azok a szloven népek mind.”

„Én mondom, folt végig a faluba a nép, hogy nem lehetett menni. Annyian vótak ott. Kocsikke gyűttek má reggel hajnalba.”

A korabeli kommunista jugoszláv hatalom nem nézte jó szemmel a spontán módon szerveződő, vallásos töltetű zarándoklatot: több embert – így magát az idős Füle Józsefet, lányát, számos más szemtanút és a fánál imádkozó hívőt – börtönbe zártak, ill. a híveket a karhatalom nem engedte a fa közelébe. A jelenés tényét és az embertömegek által látogatott szent helyet az egyház sem ismerte el hivatalosan.⁹

„Ha akkor onnan nem hajtják el a népet, ott már olyan templom lenne vagy kápolna, hogy az bucsujáró hel lenne. Az öreg bácsi látta, a lánya megint látta, be is vót zárva. Az én néném, az is látott, az is be volt zárva, akkor '47-ben. Két hónapra, négy hónapra.”

„Azok a nénik, akik be lettek zárva Lendván a börtönbe, mégiscsak láttak valamit. Hogy miért volt az az öt öreg néni bezárva? A könyvbe az volt beleírva a biruságon, hogy valami propaganda-félét csináltak, az nem, hogy nekik megjelent Mária. Nem az volt beírva, hogy azok az asszonyok imádkoztak ottan, hanem hogy rosszat csináltak.”

„Tudom, itt a második szomszédot is bezárták éjszakára, reggelig, hogy kümentek éjjel, valami faskamrába behajtották a bíróhoz. Nagyon tiltották. Akkor mán ollan formán, hogy azok az idegen népek ha találtak egy gereblét vagy vellát, úgy tettek, mintha nem oda, hanem munkára mentek vóna, mezőre vagy rétre, hogy őket ne szedjék össze.”

„Körülötte nagy fák voltak, de annak a fának a töve ki volt pucolva, meg volt jelölve a tiltás ellenére is, sokan virágot dobtak a tövébe. Gyertya akkor nem volt, de a virágot messziről is odadobták a tövébe. Csendben voltak, hangoosan nem imádkoztak, nem énekeltek, soknak kezében volt az olvasó.”

Jelenésekről csak 1947-ből tudunk, de a hely tisztelete napjainkig folyamatosan fennmaradt.¹⁰ Jugoszlávia felbomlásáig a kultusz helyet a környékbeliek szinte titokban látogatták, s különféle kegytárgyakat (kereszt, olvasó, szentkép, Mária-szobrocska) helyeztek el a fa törzsén illetve a fa körül. 1986-ban az erdőben tarvágást végeztek, de a Mária-fát senki nem merte kivágni. A csemeték és

---

⁹ A jelenések vagy csodás gyógyulások révén ismertté vált helyek gyakran egyházi jóváhagyás nélkül működnek, sőt némely esetben az egyház ezek megszüntetéséért harcol. Bárh 1990. 354.

¹⁰ 2001-ből egy újabb jelenést is emlegetnek, miszerint egy 11 éves radamosi kislány látta Szűz Máriát, ám ezt az egymagában álló történetet fenntartással fogadják a falubeliek. A kultusz napjainkban való kiteljesedését erősíthetné, igazolhatná az újabb csodák híre. A kultusz több mint fél évszázaddal későbbi, napjainkban történő újjáéledésének körülményeit, valamint ennek a helyi közösségre gyakorolt – konfliktusokkal terhelt – hatásait a Pápán 2002 júniusában *Népi vallásosság a Kárpát-medencében VI.* címmel rendezett konferencián elhangzott előadásunkban értelmezzük. A tanulmány a tanácskozás anyagát közreadó kötetben jelent meg. Mód–Simon 2004.

cserjék között magányosan álló fát egy pusztító erejű vihar még ugyanebben az évben kb. 2 méter magasságban derékba törte. A fa csonkja ma is áll, a vihar által letört törzsrész pedig mellette fekszik.

Az emlékezők csoportjai és az élmények típusai

Adatszolgáltatóinkat – a Mária-fánál átélt élményeik alapján – három fő csoportba soroljuk: 1./ Akik személyesen látták Máriát megjelenni. 2./ Akik a Mária-fánál járva szemtanúi voltak annak, hogy másoknak látomása vagy más csodás élménye van. 3./ Akiknek nem volt látomása, de más, személyesen átélt csodás élménye fűződik a helyszínhez.

Az így kialakított csoportokba sorolt emlékezők látomásainak illetve élményeinek típusait a következő szempontok szerint vizsgáljuk: a jelenés vagy más élmény *helye* (pl. a fa felett vagy közvetlen környezetében, otthon álom formájában), *ideje* (1947-ben vagy más időpontban) valamint *jellege* és *tartalma* (mit és hogyan láttak). Mindezek mellett figyelembe kell vennünk még egy fontos szempontot, nevezetesen azt, hogy az emlékező, vagy az általa elmondott történet szereplője milyen lelki indítatással, céllal és szándékkal ment a fához: vallásos meggyőződésből, Mária megjelenését várva, vagy éppen hitetlenként, a fa elpusztítására törekedve.

Mint korábban már utaltunk rá, négy olyan személlyel találkoztunk, aki személyesen élte át Szűz Mária megjelenését a fánál. Közülük három asszony hívó család gyermekeként járt a Fekete-erdőben. Ketten elmondták a fánál átélt élményeiket, egyikük viszont, Füle József lánya, aki 3 hónapot töltött apja és saját látomása miatt börtönben, még több mint fél évszázad távlatából sem volt hajlandó nyilatkozni. Negyedik szemtanúnk egy férfi volt, aki az orosz fogságból hazatérve, kommunista eszméket valló fiatalként ki akarta vágni a fát. Ő már nem akart emlékezni egykori elhatározására, szándékára, de látomásait elmondta nekünk. Haláláig többé soha nem ment a Fekete-erdőbe.

A következőkben részletesebben megvizsgáljuk, hogy a látomás-élmény hogyan hatott ezeknek az embereknek a későbbi sorsára, s a jelenésre való emlékezés milyen szerepet játszott és játszik életükben.

„Édesanyámnak azt mondták, a gyerekek jobban meglátják. S mi többen voltunk testvérek. És én édesanyámmal elmentem, hét éves voltam. Mikor kiértünk, rengeteg ember volt. Két fa volt, ami meg volt rakva virágokkal, koszorúkkal, virágcsokrokkal, ameddig felérték. Azt mondták, hogy amelyik fán először megjelent Mária, üldözték és átszállt a másik fára. Nézegettünk, nézegettünk, s egyszer csak – ezt sosem felejttem el – elkiáltottam magam és fölugrottam: Idősanyám, odanézzen, ott van! Édesanyám mondta: Mariska, mutasd meg, hogy hol van! Nagyon sokat magyaráztam neki, hogy nagyon magasra nézzen, a fa tetjén volt két száraz gally, ott volt nyílás, ott a nyílás között nézzen ki és ott van. És már ő is mondtá, hogy látja. És attól a perctől, míg el nem jöttünk, én mindig láttam. És egyszer csak elfordult. Szerintem többen látták akkor, mert kiabáltak. Egy fél fordulatot tett és mintha olyan sugár ment volna vele, aztán

visszafordult. És Máriát olyan köd, olyan homály borította. Úgy láttam, mintha Kiszűz lett volna a karján, egyszer meg úgy láttam, mintha hárman lettek volna, a Szent Család lett volna.”

Bár a fánál legközelebb csak felnőttként járt, négy évtizeddel később, mint ahogy a felidézett jelenést 1947-ben átélte, mégis a gyermekként tapasztalt élmény egész életútján végigkísérte. Rögtön elmondta a vele történeteket a hittanórán a papnak, aki csak ennyit válaszolt: „Biztosan káprázott a szemed.” Az esemény jelentőségét adatközlőnk saját maga számára ekképp értékelte: „Az biztos, hogy való igaz volt. Hogy mi volt, hogyan láthattuk meg, azt soha nem tudom megfejtani, de életemnek egy részét meghatározta. Most is eljárók templomba, szeretek elmenni. Ha nem megyek el egy vasárnap, úgy érzem, minden üres. És soha nem káromkodtam, talán ez az egy, amit míg élek, mindig megtartok.” Gyermekkora óta a családban gyakran emlegetik a csodás eseményt. Láto-mása a későbbiekben ugyan nem volt, de álmában többször felidéződött Mária képe. „Azt többször álmodtam, mert a templomban mindig néztem Máriát, hogy a templomban kinyitja a szemit és rám néz; de ez csak álom volt.” Az 1980-as évek második fele óta jelenlegi lakhelyéről, a határ magyarországi oldaláról, Zalaegerszegről évente rendszeresen felkeresi – többnyire Nagyboldog-asszony napja körül – a radamosi Mária-fát, ahol az emlékezés jegyében legalább egy csokor virágot elhelyez. Egy alkalommal, maradandó emlékként egy kegytárgyat vitt az egykor átélt esemény helyszínére. „Búcsúszentlászlón vet-tünk egy fehér Máriát, a fa oldalára szögeltük, és nekem az volt a szívem mélyén a kérésem, hogy aki hozzá fohászkodik, segítse meg.” A Mária-fához gyer-mekeit is elvitte. Hozott magával a fa kérgéből is, a darabkákat állandóan a kézi-táskájában hordja és krízishelyzetekben, leginkább betegség esetén, családtagjai-nak és ismerőseinek ad belőle. A kettétört, ma már csonkként álló fatörzs a hívő asszony gondolataiban vallási analógiát hívott elő: „Ahogy letört a fa, olyan kis hegyes szálla a vége: a mennyország kapuja is olyan szűk lehet, hogy oda nem sokan jutnak be.”

A másik példaként idézendő, a Mária-fához negatív szándékkal közeledő, s ott jelenést átélő adatközlőnk a gyűjtés idején már rossz egészségben találtuk. A róla szóló történetet, hogy a Mária-fát kivágni ment a Fekete-erdőbe, egymás-tól függetlenül több más adatszolgáltatónktól is hallottuk. Az interjú során köz-vetett módon tudakozódtunk az eset felől (hallott-e olyanról, hogy valaki el akarta pusztítani a fát), de ilyen indítékról sem a saját, sem pedig mások szemé-lye kapcsán nem szólt. Emlékeit még maga fel tudta idézni, illetve bizonyos részleteket a felesége magyarázott.

„Szeptemberbe vót, gyalog mentünk az erdőn keresztü. Nappal vót, dél-után, tiszta vót az ég. Körülötte nagy fák vótak, de annak a fának a töve ki vót pucóva, meg volt jelölve a tiltás ellenére is, sokan virágot dobtak a tövibe. A Szent Családot láttam, de nem volt ám a fán az, hanem a fa irányába lehetett látni. Másik oldalról nem lehetett meglátni ám, csak az egyik oldalról. Egyik se beszét semit. A számár hátán a Mária. Mint a képen, úgy láttam, a Márián kék ruha vót.”

Az élmény hatására nem lett vallásos a későbbiekben sem, s a Mária-fát sem kereste föl soha többé. Azokra a kérdésekre, hogy az esemény mennyiben vál-

toztatta meg a férfi életét, s hogy – ellentétben a többi, látomást átélt személlyel – miért nem járt többet a helyszínen, már a feleség válaszolt.

„Őneki megmutatkozott, gondolta, őneki nem köll menni templomba, nem köll gyónni, ő nem bünös. Azér mutatkozott meg neki. Nem mert többet menni, félt hogy valaki bejelenti és bezárják. Nem mert beszéni, félt ugye. (...) Addig a pajtában fekütt a szénán, de többet már nem mert künn fekünni.”

A következőkben lássuk azokat az emlékezéseket, amelyeket az esetről jelen lévő, akkor kislány korú szemtanúk idéztek föl.

„Ez a bácsi, nagy szájhős volt. Levágom – mondta – a hétszentcségit, gyerök vótam, emlékszem, mentünk utána, a karjára vót akasztva a fejsze. De nem vágta le a Mária-fát, félreállott oda és csak tekerte azt a tölgyfa-levelet, fönéznyi se mert. Azt mondja, hogy mikor jött az erdőbü haza, kétfelü égett mellette az erdő.”

„Hát azt a fiatalembert láttam én. Talán vót ollan huszonöt éves, mer akkó gyütt meg az orosz fogságbu. Azt láttam, amikor a mogyorófa-bokor mögé állott, mink meg mentünk be oda, a fához közeledve, de ő má távolabb vót tőle. Tartott valami gallat, hát az ollan fehér vót, nagyon meg vót hatva. Azt ő tudja, ha megmondja, hogy mit látott, mer nem mondott semit, senkinek se nyilvánította ki, hogy mit látott.”

„... hozta a nagyfejszét, hogy levágja, de mindjárt leült a bokorba. Ez a hős betyár aztán megfehérüt. Nézi mindenki, mondják neki, hogy hát mi van. Egyszer csak megszólalt, mondta, hogy ezör színbe’ látta a világot. Akkor jött meg a fogságból, még maga se mert kümennyi a szobából.”

Ez utóbbi idézetek már átvezetnek minket az emlékezők azon csoportjához, akik személyesen jelen voltak a Mária-fánál olyan alkalmakkor, amikor másoknak látomása volt, vagy más csodás esemény történt. Ezeknek a közvetlen élményeknek az átélésére való emlékezéskor a gyermekkorú szemtanúk a fánál jelen lévő, s a csodában részesülő személyek érzelmi és fizikai reakcióit és a helyszínen elhangzott szavait idézték föl. A történetek egy része – a visszaemlékezés során – kiegészül olyan részletekkel is, amit az emlékező a későbbiekben hallott az adott eseményt átélő személytől vagy a falu szájhagyományából. Az emlékezésnél azonban mindig a személyes, közvetlen tapasztalások az elsődlegesek, a közvetett tudás csupán háttérinformációként jelenik meg. Az emlékező személy minden esetben szövegszerűen is hangsúlyozza személyes jelenlétét, így hitelesítve az általa elmondottakat.

„Itt a szomszédban vót egy süketnéma, annak én is hiszem, hogy valami van. Ő semmit nem tudott, hogy valaki mondta vóna, még ott vótunk, mikor mondta szegény, hogy millen ruhába van, illenbe, ollanba, hogy mit csinyál, pedig ő senkitől nem hallotta. Mondta, hogy kép, most erre fordult, arra fordult.”

„Az a néma asszony, ő lehetett ollan harmincöt-negyven éves, ahogyan megmutogatta, hogy ahogyan a képen látjuk, azt a szép ruháját, meg azt a rózsafüzért, meg a derekán azt a szallagot, azt az övet...”

„Én magyar vótam, jötek a horvátok, a szlovénok, azok mondták. Nédd, ott a Mária, de én semmit nem láttam. A másik azt mondta: nédd mekkora koszorú van. Nem egyformán látták, mindenki másképp látta.”

„Van aki nagy Napot látott, volt aki Máriát és kis Jézuskát látta, mutatta: ott

van, ott van, annyira sírt. Ott előtttem sírt egy zsitkóci lány, az annyira sírt: látom, látom a Máriát."

"Én ott vótam, egy öreg néni, nem magyar volt, szegény csak néz úgy fő a fára, össze van kulcsolva a keze, de erőbű, akkorán szoritotta a kezit meg nézett föl, a könnyei hullottak, egy darabig nem is szót semit, meg vót fehérűve mint a fal, ott vótam mellette, egyszer csak szegény asszony összeroskadt. Azok a könnycsöppök kigyűttek rajta. Az ollan fehér volt, mint a fal, a kezin az a rózsa-füzér úgy rajta vót neki, minha úgy belevágott vóna a kezibe. Azt mindenkin meg lehetett látni, hogy valami történt."

"Én is voltam lánykoromba, meg a húgom is, mondták, hogy ott van a pici Mária, pici Mária, a nap is sütött a szemünkbe, én láttam olyan nagyságban, mintha Mária Jézuskát tartotta volna a kezibe. É, de mondom, ez levél, talán barna levél meg zöld, akkor meg volt pókháló, mint a fákon szok lennyi. De az emberek, akik mondták, azok rendes asszonyt láttak. Egy asszony, akinek látomása volt, otthon is megjelent neki több reggelen is Mária, kenyeret kért tőle. És reggel meg volt vágva a kenyér..."

"Egy nálam 3-4 évvel idősebb asszony, hát akkor még az is lány volt, utána szoktak ott őrizgetni, küsöpörték a levelet oda, virágot díszítettek a fa körü, lehettek 8 évesek, őrizgettek meg kitisztították szépen. Egyszer csak mondja: nézzétek, nézzétek mi van, ő látta. Egy Mária volt avval a kék ruháva, meg körülötte krizantém."

"Némelyik látta, némelyik nem látta, némelyik koporsut látott, kiabált, hogy koporsu, némelyik Máriát látta, hogy ebbe mi vót igaz, én is ott vótam, de nem láttam semmit. Jártak, azután is jártak oda. Mondták, hogy látták Máriát, rózsa-füzért tart a kezibe."

"Mondták, kinek a Mária megjelent, kinek a Jézus megjelent, Szent József, Szent Család, ilyen szavakat mondott a tömeg."

"Egy 13 éves kislány, mikor meglátta a fát, térdre esett, a kezit összecsapta és elkezdett nagyon imádkozni, sírt, hogy ő látja a Szűz Anyát. Szlovénul mondta. Hát hol? Ott a fa derekánál, ott van. Magam is elhiszem, hogy látott valamit, 13 éves ártatlan kislány volt."

"A másik bácsi ment egy vasárnap, kapáve meg egy nagy cserepkorsuval, bugyogus korsunak monták itt nálunk, vitte, hát kérdeztem: Jóska bácsi, hova megy? Viszek a Máriának vizet. Mert hétköznap nem dógozott, vasárnap meg tüntetett, hogy viszi a kapát és dógozik. Tudjátok, mekkora árviz lett, a kukoricának a teteje se látszott ki. Eleredött az eső, és akkora esött, hogy a kukoricája tisztára megfulladott. Na, vitt a Jóska bácsi a Máriának vizet, adott az! Ennek szemtanuja vagyok, mert eztet láttam."

1947-re vonatkoznak azok a visszaemlékezések, amelyek a hatalom által tiltott helynek minősített Mária-fát és környékét őrző rendőrökkel történt látomásokat idézik. Természetesen a karhatalom képviselői negatív, a Mária-tiszteletet akadályozó figurák.

"Akkoriban '47-ben ugye tiltották nagyon, de mikor a rendőr a sapkáját levette, megállott, meg vót fehéredve, akkor mindenki megállott, hogy hát mi van. Mégiscsak valami van."

„A milica¹¹ is látta, az azután el is tűnt, nem hajtotta a népet.”

A visszaemlékezések ezen csoportjába tartozó szövegek másik típusa az 1986-os erdőrendezéshez kapcsolódik, ami a Mária-fa történetében kritikus időpontot jelent. Akárcsak 1947-ben, ekkor sem sikerült a fához hitetlenként közeledőknek a Mária-fát kivágniuk, elpusztítaniuk.

„A fát amikor le akarták vágni, a vízparton hatták a mopedot, aztán mikor a fűrészt neki akarták tenni, kidurrant mind a két mopedgumi, így nem merték levágni a fát. Körü mind levágták, egymaga állott.”

A Mária-fa látogatásához – ellentétben számos más szent hellyel – nem fűződnek tömeges gyógyulások, de különféle, személyesen átélt vagy tapasztalt csodás élményekről beszámoltak adatközlőink. Alapvető élményként hangsúlyozta szinte minden emlékező, hogy a Mária-fánál járva, imádkozva lelki megnyugvást érez: „Jó itt lenni.” „Megkönnyebbülés ott lenni.”

„Tudják, mikor hazaértünk onnan, úgy meg vótam könnyebbülve, tényleg mintha úgy segített volna az az otlét, ollan érzése vót az embernek, mint a álomban lett volna ottan, félálomban.”¹²

Csupán néhány olyan történetet rögzítettünk, amely arra vonatkozik, hogy a Mária-fánál valaki beteg kisgyermek gyógyulásáért imádkozott. A következőkben idézendő két történet közös jellemzője, hogy a nagymama az újszülött unoka válságos állapota miatt kétségbeesett lelki állapotban kereste fel a szent helyet. Mindkét emlékező lelki élményben részesült a fánál, de az egyik esetben tapasztalt látomás az ikerpár halálát jelezte.

„Az unokatestvérömnek született két kis ikör, hát kislány volt mind a kettő, annyira betegők vótak a gyerekek, hogy azt néztük, meghalnak. Kiment az erdőre, hogy imádkozik: lehet, hogy az a két gyerekek nem marad meg, de ne szenvedjenek. Ahogy a nagymama odament az erdőbe meg főnézett a fa fölé, imádkozott, két szál gyertyát látott. Két égő gyertyát. Egyszer csak egyik elaludt, pár percre a másik is elaludt. Mire a nagymama hazagyött, mindkét gyerek elaludt, meg vót halva.”

A következő esetben a kisgyermek meggyógyult, ma is egészséges, iskolás korú lány. A történetet a nagymama kinn a fánál mesélte el, az unoka jelenlétében, érzelmileg újra átélve az évekkel korábbi élményt.

„Elvitték kórházba, ott vót 42 napig. Az anyja is csont-bőr vót, meg ollan vót a gyerekek is. Hát, én csak sírtam. Én ide letérdepütem, ide, megmutatom, épp ahogy akkor vót. Én elimádkoztam négy tizedet, egy tized hiányzott. A fa végibe akkora reccsenyés vót ott, akko’ úgy meghidegütem, valóban, mintha egy kánna vizet öntöttek volna a hátamra. Uristen, most mi történik énvelem? De nem keltem fö’, én ezen a betonyon meg vótam dermedve, hát most bármi történik, én innen nem mehetek el. Én elmentem végig a fa mellett, az nem létezik, valami le ne tört volna, de a világon semmi nem vót. Akkor úgy tetszik, még jobban megijedtem, a hidegség végigfutott bennem: Hogyan megyek haza?! Én

¹¹ milicia = rendőr

¹² A szent- ill. búcsújáró helyek általános jellemzője, hogy az imádkozás a hívők számára lelki gyógyulást, megkönnyebbülést jelent. Vö.: Bálint-Barna 1994. 219.

azon az éjjelen nem aludtam, de egy csöppöt nem aludtam, 3 óra vót éfél után: én ollan egészséges gyerököt láttam, az ollan ép vót, a kicsi keze, az ollan kövér, mint egy ép gyerök, rúgta le azt a takarót magáru. Nekem ugy tetszett, na, egy nagy kő leesett. Nekem többet nem kellett sírnom. Mindenki megnézheti: itt van! Egy éves vót, elhoztuk, itt álltam vele és imádkoztunk. Fönézött – még akkor nem tudott beszéni – a két kezit tartja, s mondja: hö-hö-hö. Mintha valamit akart vóna mondani...”

Még egy gyógyulást számon tart a falu emlékezete. Ebben az esetben a beteg gyermek, aki később meggyógyult, ott volt édesanyjával együtt a fánál.

„Egy asszony négy gyerököt nevelt, a férje itthagya négy kis gyerökkel. A három egy kicsit nagyobb volt. A negyedik hát nagyon nagy beteg vót, az orvosok meg lemondtak róla. A szegény asszony fogta, illen kis pusztá pakrócba betakarta a gyerököt, aztán hozta. Ott amint azon a lapon átért, aztán a gyerök csak kiáltott, hogy nézd, anyukám, millen szép Máriát látok én ott. És a gyerök meggyógyult. Most is él még és azt mondta, hogy mindenkinek meg meri mondani, hogy látta. Én nem hazudok, én csak azt tudom mondani, amit másoktól hallottam.”

Ugyancsak egy kisgyermeket óvott meg a fa tövében Mária a következő emlékezésben. Vele már személyesen nem tudtunk beszélni, mert később autóbaleset áldozata lett.

„Akko’ vót egy szegény gyerök, az elgyütt márciusba’ hóvirágot szedni, az a gyerök valahogyan eltévedött. Aztán ide ült a fa alá, végre itt találták meg. Pedig márciusban hideg van, nem lehet akárhova az erdőbe leülni. Azt mondta a gyerök, hogy ő egész éjjel ollan melegséget érzött itt a fa alatt, hogy ő egy csöppöt se fázott.”

A Mária-fánál megesett csodás dolgok újabb tartalmi egységét jelenti egy több szemtanú közvetlen elbeszélése vagy közvetett emlékezések által kibontakozó esemény: egy az egész faluban észlelt fényjelenség, ami 1947-ben történt.

„Édesapám bognár vót, valami fát hoztak a bátyjával. Ez abba az idükbe vót, amikor a Mária-látomás itten. Aztán hozták a fát a vállukon az erdőbü. Olyan fényösséget láttak, hogy csak egymást nézték, hogy mi is történt. Az a fényösség egyenesen oda a fáho’ ereszködött le. Amikor az megszűnt, akkora sötétség lett, hogy nem tudtak sehova menni... És ezt nemcsak azok látták, hanem akik ott lent a faluvégen laktak, azok mind látták. Akkora fényösség, hogy nappal nincs olyan fény, ami akkor vót.”

„Egy este legények, fiatalok összementünk. Negyvenhétbe mennyi vótam...tizenöt-tizenhat éves. Aztán egyszer csak arra lettünk figyelmesek, hogy onnan a sűrűtől jött egy gömb. Aztán itten az útkereszteződésnél megállott, azt egyenest a Fekete-erdőnek, a Mária-fának... Minden világosságban vót.”

„Óriási nagy fény vót azon az erdőn, azután, mint ez a megjelenés vót. Többen látták, hogy ollan fény volt, ollan világosság, hogy azt természetesen nem lehet csinálni. Akkora fény vót, hogy pár kilométer környezetben lehetett látni.”

Általánosan jellemző azokra az 1947-ben Mária-jelenést átélt személyekre, akik nem ellenséges szándékkal mentek a Fekete-erdőbe, hogy az elmúlt évtizedekben, s amennyiben egészségük engedi, napjainkban is, rendszeresen (ha tá-

volabb élnek, akkor is legalább évente) ellátogatnak a Mária-fához, virágot visznek, gyertyát gyújtanak, hálát adnak és emlékeznek.

„Most két éve jöttek, hogy lány korába, nagyon fiatal korába látta Máriát. De utána elment Ljubljánába, má nyugdíjas. Kíváncsi vót, hogy ő még életibe egyszer megnézi ezt a helyet. A férjével eljöttek, akkor én is kinn vótam. Hát, ez az asszony is úgy meg vót hatva, hogy még egyszer találkozott ezzel a környezettel, hogy megvan.”

Az emlékezés egyéni és közösségi alkalmai

A múltban és a jelenben az egyéni és a közösségi emlékezésnek különféle alkalmairól tudunk. Amíg a faluban élt a társasmunka gyakorlata, a tollfosztás vagy a tökmagköpesztés a falut foglalkoztató események megvitatásának is főruma volt.

„Úgy szoktunk gyülekezni tollfosztásra, úgy előjött a szó, ez is látta, hát akkor mondja el, mondjon róla valamit.”

A kollektív emlékezet megnyilvánulási formái közé tartoznak azok a közösségi alkalmak, amelyek a Mária-fánál zajlanak az első jelenés évfordulóján vagy a nagyobb Mária-ünnepeken. Ezek funkciója a vallásos érzés kifejezése mellett a csodás jelenések valamint a Mária-fa történetének felelevenítése, mely által azok is „átélhetik” az egykori eseményeket, akik nem voltak azok részesei.

1991-ben Jalsovec Béla göntérházi tanár kezdeményezésére a Fekete-erdőben, közvetlenül a Mária-fa mellett, egy újabb emléket állítottak: egy fatörzsbe kis fülkét vájtak, és ebbe egy Mária-szobrot helyeztek. Az emlékoszlopot beton talapzatra állították, konzerválták, barnára festették, fölé pedig kis tetőt készítettek a falubeliek, hogy megóvják az időjárás viszontagságaitól. A Mária-szobor alatt fekete márványtábla áll: „Ave Maria 1991” felirattal.

„A fatörzs, ami ott lenn fekszik a földön, na mi tettünk téglát alá, hogy ne rohadjon. Meg csináltunk egy kis szobrot. Azt se merete senki sem, elmentünk a fiammal, akkor az erdő adta a törzsöt, azt a fát, a komám ejött, evágtuk, ehoztuk ide. Csinátuk, faragtuk 2-3 nap, meg azt az öntést alá betonbú. Itt vót egy nagyon vallásos tanító, tornisai¹³, az öreg hozta a szobrot, vette valahunнан.”

Krampács Ferenc, dobronaki plébános megszentelte az újonnan állított emléket, ezzel jelezve, hogy az egyház bizonyos mértékig elismerte a Mária-fa létezését. Sajnálatos, hogy az őt követő pap nem hajlandó tudomást venni a radamosi zárandokhely létezéséről, így a helyszínen – egészen 2001 nyaráig – nem tartottak semmiféle hivatalos, az egyház által szervezett megemlékezést, szabadtéri misét. A plébános illetően hozzáállását a fához az őszinte vallási-lelki indíttatásból rendszeresen kijáró hívók nehezen tudják értelmezni, feldolgozni. „Ez a plébános meg aki most van, ez meg nem akarja elhinni. Akkor most hogyan lehet, hogy az egyik kigyűtt, ez meg nem. Hát hogy őneki nem szabad, mert az egyház nem engedi ezt. Én voltam Medzsugorjén, a törökkanizsai pap

---

¹³ Bántornya

volt mivelünk. Akkor hogyan van, Magyarországon másik Isten uralkodik, mint minálunk? Hogy onnan elmennek a papok, mitőlünk nem mennek...”

Az 1990-es évek eleje óta szinte minden évben, az első jelenés évfordulóján, azaz június 15-én, a faluból és a környékből egyre többen keresik fel a Mária-fát és a körülötte kialakuló vallási emlékhelyet. A fát és környékét gondozzák, virágokkal díszítik. A jelenés évfordulóján, Mária-ünnepekkor, vagy egyszerűen csak vasárnap számosan látogatják, gyertyát gyújtanak, imádkoznak, énekelnek. Fontos, hogy nemcsak a Mária-fánál egykor gyermekeként megfordult mai idősök, hanem az ő gyermekeik és unokáik, vagyis a fiatalok is szép számban el látogatnak a Fekete-erdőbe. Jó alkalom ez arra, hogy az idősök felidézzék, s egyben továbbadják az egykori események emlékét. Így a fiatal korosztály is megismerkedhet a szent helyhez kapcsolódó legendákkal, csodás történetekkel.

A kollektív emlékezet fontos megnyilvánulási formája volt az első jelenés 50. évfordulóján (1997. június 15.) tartott jubileumi megemlékezés, amikor mintegy 30 radamosi lakos gyűlt össze a Fekete-erdőben. A fára egy 50-es számot illesztettek, ami az évfordulóra utalt, s egyben kiemelte az ünnepi alkalom jelentőségét. A fát ma is sokan keresik fel. Legtöbben a radamosiak közül. A Mária-fa körül kialakult zárandokhely emlékének ápolásában kitüntetett helyet foglal el a Tüske család, akiknek egyenes ági felmenői közé tartozott Füle József. A család ma is lelki kötelességének érzi a fa és környéke rendbentartását és rendszeres látogatását.

2001 júliusában – a radamosi hívő közösség nagyobb részének egyet nem értésével, egyéni kezdeményezés eredményeként – egy újabb Mária-emléket állítottak a Mária-fa és az 1991-ben felszentelt fatörzs mellett. A fából készült, embermagasságú, oszlopszerű építmény első és hátsó oldalán, üveggel fedve két Mária-szobor látható. Az emléket 2001. július 22-én, a Mária-fa körüli kultusz egyházi megítéléséről soha nem nyilatkozó dobronaki plébános szentelte fel. Az új szakrális objektum teljesen átalakította a szent helyet, s annak tiszteletét. A kezdeményező személy – a közösség megítélése szerint – a kultusz kisajátítására törekedett.¹⁴ Az első jelenés évfordulója (június 15.) helyett az új szoborfülke felszentelésének napját (július 22. – Mária Magdolna) szerette volna az emlékezés legfőbb évfordulójává avatni. Mindez, valamint egy szűk csoportnak a kultuszhoz fűződő anyagi érdeke (persely elhelyezése, bor ill. videokazetta árusítása) komoly feszültségeket keltett a közösségben.¹⁵

---

¹⁴ Szomi Péter a Mária-fánál másfél oldalnyi gépelt szöveget függesztett ki, ebben saját csodás tapasztalatait, élményeit foglalja össze. Az írás végén három fotóból összeállított fénymásolt montázs látható: középpont a Mária-fa, balra Füle József sírkövének fényképe, jobbra pedig Szomi Péter, a fa mellett állva. Emlékeit a helyi évkönyvben is közzétette, de már nem ugyanazokkal a képekkel illusztrálva, hanem egy másik fotóval, ami az 1991-ben állított emlék-fatörzset mutatja, furcsa módon a következő aláírással: A Mária-fa. V.ö.: Szomi 2001. 182–187.

¹⁵ Részletesen lásd: Mód–Simon 2004.

A kultusz tárgyai

Érdekes vizsgálati szempont lehet a Mária-fánál hagyott emléktárgyak, kis fake-resztek, olvasók, szobrocskák és az általuk kifejezni kívánt üzenetek, belső motívációk felfedése. Sajnálatos módon a fa körül elhelyezett fogadalmi tárgyak tulajdonosai közül csak néhányat ismerünk, mivel a Fekete-erdőbeli fát nemcsak a radamosiak, hanem a környező magyar, horvát és vend falvak lakossága is felkeresi. Ily módon a tárgyak részletes számbavételére és történetük földerítésére ezidáig nem vállalkoztunk. A helyszínen készített vizuális dokumentáció (fotó- és videofelvételek) azonban kifejezően mutatja, hogy mind a fára függesztve, mind pedig körülötte számos, különféle típusú, méretű és szerepű tárgy található, a gallyakból összekötött feszületecskéktől az olvasókon, szent képecskéken át egészen a szobrocskáig.

A jelenések idején és azt követően a fáról leszedett kéregnek a környék népe gyógyító erőt tulajdonított. Egy apáca például olvasót készített a kéregdarabkákból. Mint fentebb már szoltunk róla, az egyik szemtanú még ma is őriz kéregdarabkákat. Elmondása szerint a kéreg krízishelyzetekben, főleg betegség idején fontos támaszt nyújt neki és családjának, felidézi az egykor átélt élményeket, ezáltal kapcsolatot teremt az égiekkel. Volt rá példa, hogy betegsége idején a kórházban betegtársainak is adott a kéregből, amely a hozzá kapcsolódó történetekkel vigaszt nyújtott.

Összegzés

Az 1947. június 15-iki első jelenés ténye, valamint ennek hatására a fa hívők általi látogatása az addig vallási szempontból semleges (neutrális) környezetben egy szakrális centrum kijelölését és a táj szakralizálását jelentette.¹⁶

Az elmúlt több mint fél évszázadban a politikai tiltással dacolva, az egyházi közömbösségen és az emberi hitetlenségen felülemelkedve a környék hívó népe – a korabeli viszonyok adta lehetőségek közepette eltérő intenzitással és formában – mindvégig megőrizte és ápolta a radamosi Mária-jelenéshez és a Mária-fához kapcsolódó kultuszt. A jelenések és csodák emléke – személyes élményekből vagy a közösségi emlékezetből, szájhagyományból merítve – leginkább a kultusz születésekor gyermek- vagy fiatalkorú, mára az idősebb generációt jelentő emberek körében él. Legtöbbjük számára életüket meghatározó esemény volt, ami a Mária-fánál történt velük, így azóta is gyakran emlékeznek rá főként családjuk, rokonságuk és a faluközösség körében. Így az emlékezés – amelynek helyszíne sok esetben éppen a Mária-fa – egyben az egykori élmények, s ezáltal a Mária-fához való lelki viszonyulás átadásának is fontos alkalmá a fiatalabb generációk felé.

„Radamosi Szűz Máriának hívják. Az idősebbek mind tudják a környező falvakban.” – jellemezte a Mária-fa ismertségét egyik adatközlőnk. Természete-

¹⁶ Vö.: Bartha 1990. 220.

sen az egyéni és közösségi viszonyulásban mindig is voltak és vannak különbségek: „Van ki hiszi, van ki nem. Van kiket a Mária-fa meghidegített utána is. A másik meg oda se’ megy.” Álljon itt még egy érdekes idézet arra vonatkozóan, hogy a radamosi Mária ismerete miféle összefüggésekben is tükröződhetett a környék népének köztudatában: „A fiatalemberek, a huligán csapat, azok úgy szokták mondani Lendván is vagy a környékén: »Verjen meg a radamosi Szűz Mária!« Illen megjegyzések is vótak abban az időben. Hát, ez könnyen megtörténhetik, még azon is, aki nem kíván illent.”

A Fekete-erdőben álló radamosi Mária-fa egy határon túli, több nemzetiség által is látogatott apokrif szent hely. Napjainkban egy sokrétű, a helyi közösségen belüli érdekviszonyokat mélyen érintő kultusz-átalakulásnak lehetünk a tanúi. Szándékunk és célunk a Mária-fa és tisztelete további sorsának megfigyelése, néprajzi kutatása, dokumentálása.

Irodalom

BÁLINT Sándor–BARNA Gábor

1994 *Búcsújáró magyarok*. Szent István Társulat, Budapest.

BÁRTH János

1990 A katolikus magyarság vallásos életének néprajza. In: DÖMÖTÖR Tekla (főszerk.) *Magyar Néprajz VII. Népszokás, néphit, népi vallásosság*. Akadémiai, Budapest, 329-424.

BARTHA Elek

1990 A szakrális célú határbeli építmények funkcionális kérdései – keresztek, szobrok, kápolnák. *Ház és Ember* 6. Szentendre, 219-226.

CHRISTIAN, William A., Jr

1984 Religious Apparitions and the Cold War in Southern Europe. In: WOLF, Eric R. (ed.) *Religion, Power and Protest in Local Communities: The Northern Shore of the Mediterranean*. Berlin: Mouton, 239-266.

KERECSÉNYI Edit

1994 Radamos benépesedése, gazdasági és társadalmi viszonyai a XVIII–XIX. században. In: GRÁFIK Imre (szerk.) *Tanulmányok a szlovéniai magyarság köréből*. Teleki László Alapítvány, Budapest, 19-90.

KÜLLÖS Imola

1999 Egy református parasztproféta Mária-látomásai. In: BENEDEK Attila–CSONKA–TAKÁCS Eszter (szerk.) *Démonikus és szakrális világok határán. Mentálístörténeti tanulmányok Pócs Éva 60. születésnapjára*. Budapest, 441–454.

LENDVAI KEPE Zoltán

2000 Hetés a népszámlálási és gazdasági adatok tükrében. *Néprajzi Látóhatár* IX. 1-2. 147–154.

MÓD László–SIMON András

2002 „Így támad egyre jobban a híre a Mária-látásnak...” A radamosi Mária-fa és mai kultusza. In: S. LACKOVITS Emőke – MÉSZÁROS Veronika (szerk.) *Népi vallásosság a Kárpát-medencében* 6. II. kötet, Veszprém, 205–212.

SZOMI Péter

2001 A radamosi Mária-fa. In: *Naptár 2002. A szlovéniai magyarok évkönyve*. Lendva, 182-187.

TÖMÖRKÉNY István

1911 Mária-látás. In: TÖMÖRKÉNY István: *Ne engedjük a madarat...s más holmik*. Franklin, Budapest, 51-70.

László Mód – András Simon

**„There are, there really are people who saw her...”
A Vision of Mary in Radamos**

Radamos is a village of 356 Roman Catholic Hungarian inhabitants in the frontier zone of today's Slovenia adjacent to Hungary. In a forest in the fields of the settlement, one still can see the remains of the oak above which, on 15th June, 1947, Virgin Mary appeared to an old man herding cattle. The news spread immediately and in the same summer the tree was visited regularly by a large number of people from the surrounding Hungarian and Vend villages, and Virgin Mary revealed herself to several visitors – mainly for children. The primary goal of the study is not only to present the events of 1947 but also to analyse the process how the visions live on in the collective and individual memory and what kind of manifestations they have today. We divided our informants into three groups according to their experiences: 1. People who personally saw Mary to reveal herself. 2. Those who, while visiting the Mary-tree, witnessed as others had visions or other miraculous experiences. 3. Those who did not have visions, but had miraculous experiences (e.g. recovery from an illness) connected to the site. The study examines the place, time and content of the vision or the experience, its spiritual motivations, with what intentions the informant or the person in the story told by the informant went to the tree: out of religious belief waiting for Mary to reveal herself, or an unbeliever to destroy the tree. We also mention how the cult was judged by the secular and ecclesiastical authorities.

*Az 1991-ben felállított
emlék*

*Radamosiak
a Mária-fánál (1999)*

Erdélyi Mónika

„EMLÉKEZZETEK SOKSZOR E' NAPRA, ÉS IMÁDJÁTOK ISTENT”

Március 15. emlékének megszerkesztése 1849-ben

A magyar történelmi emlékünnepek közül március 15-e jelenkori és múlt századi megünnepléseit kívánom tanulmányozni. Az elemző munkát az első, az 1849-es évforduló taglalásával kezdtem el. Megállapításaimat a Belvedere Meridionale XII. évfolyamának 1-2. számában összegeztem. Tanulmányomban azt vizsgáltam, hogy a szabadságharc ideje alatt mi mindent jelentett március 15-e az akkor élőknek. Másrészt pedig az 1849. évi ünnepségek megszervezéséről és az ezeket az ünnepségeket átható és felépítő szimbólumokról próbáltam összefoglaló képet adni. Jelen munkámban ugyanezen forrásokat másféle szempont szerint elemzem: 1848. március 15. emlékének megszerkesztését vizsgálom az 1849. évi március 15-i ünnepségek kapcsán.

Tudomásom szerint a március 15-i ünnepségek történetének néprajzi szempontú feldolgozása még nem történt meg. Március 15-e, mint ünnep történetével foglalkozó hazai szakirodalomból Gyarmati György¹ és Gerő András² munkáit kell kiemelni. Az előbbi március 15-e politikátörténetének összefoglalására vállalkozott, az utóbbi a sajtóanyag, mint forrás révén kívánta elemezni a centenáriumi ünnepkört. Gerő András munkáiban többször is vázolja március 15-e történetét, de csak röviden és az ünnepségeket nem írja le. Szabó Róbert³ az 1948. évi budapesti ünnepségek megszervezését s lebonyolítását mutatja be tanulmányában. Néprajzi szempontú írások közül megemlítenédők: Hofer Tamás⁴ az 1989. évi budapesti, Bodó Júlianna⁵ pedig az 1995. évi csíkszeredai március 15-éről írt cikket. Plainer Zsuzsa⁶ az 1998. évi nagyváradi ünnepséget elemzi, Feischmidt Margit és Rogers Brubaker⁷ pedig '48 százötven éves évfordulóját vizsgálja Magyarországon, Romániában és Szlovákiában. Horváth György⁸ és Némedi Dénes⁹ sajtótermékeket elemeznek egy-egy tanulmányban.

¹ Gyarmati 1998.

² Gerő 1993., 1998.

³ Szabó 1998.

⁴ Hofer 1992.

⁵ Bodó 1995.

⁶ Plainer 2001.

⁷ Feischmidt – Brubaker 1999.

⁸ Horváth 1996.

⁹ Némedi 1997.

Az 1848. március 15. emlékének megszerkesztését elemző munkám során korabeli sajtóorgánumokra és ünnepi beszédekkel közlő aprónyomtatványokra hivatkozom. Beszámolóm első részében arról kívánok szólni, hogy kik és hányféleképpen emlékeztek és emlékeztettek 1849. március 15-én az egy évvel azelőtt történtekekre. Az emlékezet megszerkesztésének egyik formája a szabadságharc szakralizálása. Tanulmányom második részében erről szólnék részletesebben.

A történelmi emlékűnnep legfőbb funkciói

Egy történelmi emlékűnnepnek – mint az nevében is benne foglaltatik – kifejezetten a visszaemlékezés a fő rendeltetése. Hogy konkrétan mi mindenre kell visszaemlékezni, s hogy miért, az sok mindentől függ. Általánosságban véve viszont röviden fölvázolhatjuk, hogy egy történelmi emlékűnnepnek milyen funkciói vannak.

Egyrészt egy ilyen ünnep magában hordozza elhalt embertársaink iránti tiszteletünket példaértékű tetteikért, és ez felkeltheti bennünk az emberi mulandóság s halhatatlanság gondolatát is. Másrészt az ünnep kiválthatja a folyamatosság érzetét is, hiszen olyan értékekre emlékeztet, melyek túléltek és még túlélhetnek embereket, sőt generációkat. Ez által összeköti a jelent a múlttal, ugyanakkor fölbresztheti, illetve ébren tarthatja a jövőbe vetett hitet is. Így biztatást, ösztönzést is jelent. Harmadrészt a történelmi emlékűnnep, a közösséghez tartozás hangsúlyozásának, az identitás megerősítésének egyik leghatásosabb eszköze. „Az igazodás az értékek elfogadását jelenti... a hagyományok vállalásával a csoporthoz tartozást tudatosítjuk.”¹⁰ Negyedrészt a történelmi emlékűnnep a fennálló rendszer igazolását, legitimálását is elősegítheti, hiszen „a szimbólumoknak igazolás céljából történő segítségül hívása... hatásos eszköz lehet arra, hogy egy másik személy viselkedését befolyásoljuk.”¹¹ És végül arról sem szabad megfeledkezni, hogy a szimbolizáció egy folyamat. Mégpedig olyan folyamat, amelyben állandóan újratermelődik – a társadalmi használat által – a létrehozott jelentés.¹² Így a történelmi emlékűnnep alkalmat adhat arra is, hogy átértelmezzük a dolgokat, sőt még arra is, hogy visszamenőleg átírjuk – újból és újból megkonstruáljuk – a történelmet.

Összegzőként azt lehet mondani, hogy a történelmi emlékűnnep elsődleges célja, funkciója a társadalom által elfogadott érték- és normarendszer hatékonyságának biztosítása, az új nemzedékek által történő feltétel nélküli elfogadtatása,¹³ a társadalmi emlékezet megszerkesztése és a társadalom mozgósítása.¹⁴ Hiszen március 15-e is olyan értéktartalmak hordozójává vált, amelyek képesek a tömegeket mozgósítani.¹⁵

---

¹⁰ Hoppál – Niedermüller 1983. 276.

¹¹ Firth 1983. 195.

¹² Hoppál – Niedermüller 1983. 266.

¹³ Hoppál – Niedermüller 1983. 276.

¹⁴ A kulturális emlékezetről lásd bővebben: Assmann 1999. és Ricoeur 1999.

¹⁵ Ez mutatja az értékek érzelmekre való hatását (affektivitását) és szimbolikus módját. Lásd az értékről bővebben: Welte 1983.

Március 15-e emlékének megszerkesztése 1849-ben

Március 15. emlékének megkonstruálása kétféleképpen ment végbe. Egyrészt az ünnepségek megszervezése révén, másrészt pedig újságcikkekkel próbálták felhívni a figyelmet a nagy napra. Az ünnepségeken elhangzott szónoklatokkal lehetőség nyílt a közönség közvetlen befolyásolására is. A korabeli újságok cikkei a véleményformálás kétféle módját választották: egyrészt beszámoltak az ország különböző helyein lezajlott ünnepségekről, másrészt sorba vették, értékelték az egy év eseményeit. Én arról kívánok szólni, hogyan történt a szabadságharc és az azt szimbolizáló március 15-nek az értelmezése a korabeli lapokban és ünnepi beszédek közlő aprónyomatványokban.

Március 15-e az 1849. évi sajtóorgánumban és ünnepi beszédek közlő nyomtatványokban

1849. március 15-én mind a szabadságharc hívei, mind pedig ellenségei fölhívták a figyelmet a forradalom napjára. Természetesen mindkét oldal másként és más módon minősítéssel. De még a szabadságharc hívei is pártállásuk függvényében nyilatkoztak a forradalom napjáról. Más és más tartottak fontosnak kiemelni, követendőnek tartani.

A *Figyelmező* az egyetlen az általam felhasznált lapok közt, mely kifejezetten konzervatív erőket képviselt. Windisch-Grätz pártfogása alatt kíméletlen módon támadta a magyar forradalom és szabadságharc vezetőit.¹⁶ Március 15-ét Pandora szelencéjéhez hasonlította, melyből „ádáz szenvedélyek szabadultak ki, birtokvágy, becsszomj, nemzetiségi fanatizmus, osztálygyűlölet lopózkodtak a kedélyekbe”.¹⁷ 1848 március 15-re ő is pozitív eseményként emlékezik, de az utána eltelt egy évet egyértelműen elítéli: „Minél távolabb távozott a patak forrásától, mindig zavarosabb lőn a vize!”¹⁸ A népet elcsábítottak, elvakítottak nevezi, királya ellen fordulását pedig félreértésnek értelmezi. Szerinte a nép királyához most sem hűtlen, mert „királyának véli megtartani a hazát.” Fő feladatának tartja a népet visszahódítani. A kormányt törvénytelennek nevezi, a szabadságharcosokat pedig demagógoknak.¹⁹ A *Figyelmező* szerint március 15-én ünnepség helyett inkább tort kellett volna tartani az elesett áldozatokért, a felöltözött hazáért. Szerinte e nap célja az volt, hogy az osztrák birodalmat a forradalom által széttegyék, s erre egy szegény és hisztériás népet használtak fel. „Hisz mit tudta e nép, hogy az édes szavak alatt méreg rejlik.”²⁰ A *Figyelmező* tehát a forradalom és a szabadságharc szomorú, tragikus oldalát domborítja ki, és hangsúlyozza annak igazságtalanságát.

¹⁶ Kosáry – Németh G. 1985. 231.

¹⁷ *Figyelmező* 1849. 48. szám

¹⁸ *Figyelmező* 1849. 48. szám

¹⁹ *Figyelmező* 1849. 49. szám

²⁰ *Figyelmező* 1849. 49. szám

Az *Alföldi Hírlap* is inkább a holtakra emlékszik a nagy napon. Természetesen egészen másként, mint a Figyelmező. A debreceni *Alföldi Hírlap* a kormány Debrecenbe költözésével jutott átmenetileg fontosabb szerephez, és Kossuth híveként mérsékelt irányt követett.²¹ Azt írja, hogy a március 15-ével kezdődő új év az addigi harcnál általánosabb küzdelmet hoz. „Mi tehát még nem ünnepünk győzelmi alleluját – írja – hanem a jövőben vetjük győzelmi reményünket, s a harcmezőn elhunyt bajnok testvéreink emlékének szenteljük e napot.”²² Bár az *Alföldi Hírlap* a szabadságharcosok orgánuma s március 15-ét a magyar nemzet újjászületése napjának²³ nevezi, mégis érzünk egyfajta visszafogottságot az előbbi idézetben. Ez nem meglepő, ha ismerjük *Kossuth* álláspontját március 15-ről. Kossuth nem vett részt a debreceni hivatalos ünnepségen és a következőt írja feleségének: „Kedves Angyalom! Ti ma martius 15-két ünneplitek, mi pedig – értem seregeink – mennek a német ellen. Hogy tulajdonképpen mit ünnepelnek martius 15-kén, midőn egy kis pesti lármánál egyéb nem történt, azt nem tudom, de hogy azon a napon, mellyen a hadsereg megmenti a hazát, lesz mit ünnepelni, azt tudom.”²⁴

A többi korabeli újságban érezhetően másként írnak márc. 15-ről. Az *Esti Lapok* az eltelt egy év eseményeit tüneményes álomképnek²⁵ nevezi, majd így ír: „Ha vissza gondolunk rá: egy év volt-e ez, vagy egy század, vagy egy átálmodott éjszaka?”²⁶ A márciusi napokat mézes heteknek, a népet istenségnek, a királyt pártütőnek tartja – szemben a Figyelmezővel, amely a magyar kormányt nevezi pártütőnek.²⁷

Az *Esti Lapok* cikkéhez hasonlóan a *Közlöny* írásai is végigveszik, és értékelik az elmúlt egy év eseményeit. Emellett viszont fontosnak tartják kiemelni a Habsburg dinasztia s a magyar nemzet több évszázados kapcsolatát. E kapcsolatot összegzi Vásárhelyi Dániel Érmihályfalva lelkésze ünnepi beszédében. Szól a Habsburgoknak a magyarokon elkövetett „igaztalan” zsarolásairól, törvénytaposásairól, esküszegéseiről. Ezután a magyar nemzetnek a királyaihoz való „példátlan hű” ragaszkodásáról beszél. Március 15-éről ezt mondja: „...ez a nap szabadítá ki nemzetünket háromszáz éves rabságából.” Sőt alább Vásárhelyi egyenesen ezredéves szabadságunk elrablásáról, a magyar faj kiirtásáról beszél.²⁸ A *Közlöny* – mely a kormány hivatalos lapja volt – más írásaiban is felhívja az olvasók figyelmét a több évszázados Habsburg-magyar ellentétre. Meltánytalannak tartja a Habsburgok viselkedését.²⁹ Ezzel szemben a Figyelmező a magyarokat tartja hálátlanoknak, akik annak a királyi székeknek a fényét akarják elhomályosítani, mely „oszmán vérrrel jegyezte fel nevét a világtörténet évlapja-

²¹ Kosáry – Németh G. 1985. 233.

²² *Alföldi Hírlap* 1849. 22. szám

²³ *Alföldi Hírlap* 1849. 23. szám

²⁴ Mód 1953. 655.

²⁵ *Esti Lapok* 1849. 19. szám

²⁶ *Esti Lapok* 1849. 19. szám

²⁷ *Figyelmező* 1849. 49. szám

²⁸ *Közlöny* 1849. 62. szám

²⁹ *Közlöny* 1849. 53. szám és 55. szám

ira.”³⁰ A Közlöny is szól a harc áldozatairól, de egészen más hangnemben (szinte büszkén), mint a Figyelmező és az Alföldi Hírlap. Így szól a szabadságharcosokhoz: „A ti kiömlő véretek lesz a drága pecsét szabadságunk arany bulláján.”³¹ Másik cikkében így könyörög Istenhez: „...tartsd meg uram, a szabadság fáját, s engedd, hogy a kiomlott ártatlan vérért, a kiszenvedett népeknek dúsan teremje gyümölcseit.”³² Úgy érzem, itt arról a „szép halál”-ról lehet szó, amellyel a honvéddalokban is találkozhatunk.

Hasonló a véleményem arról, amit a *Nép Barátja* ír a halott honvédekről: „Künn a harcmezőn vérel áldoznak hőseink e napért, mi pedig itthon innepélyesen béke-áldozatot nyújtunk a szabadság hatalmas istenének.”³³

A *Marczius Tizenötödike*, a pesti radikálisok orgánuma is magasztalja 1848. március 15-ét és a királyt öldöklőnek, zsarnoknak, nemzetgyilkosnak³⁴ írja le. A nép pedig az „öntudatra ébredt” jelzőt kapja. Viszont a többi laptól eltérően hosszasan és gúnyosan ír az ún. „jóhiszemű, becsületes táblabírák”³⁵-ről, akik csodálattal tekintettek az uralkodóra, aki jóváhagyta, szentesítette az áprilisi törvényeket. A lap e táblabírákkal szembeállítva szól az ún. „jobb belátásúak”³⁶-ról, melyen valószínűleg saját pártját érti. E lap kiemeli többek között azt is, hogy „a magyar honvéd örömmel hal meg inkább, minthogy elfogassék.”³⁷

A szegedi *Tiszavidéki Újság* többször utal a francia forradalomra párhuzamba hozva azt a magyar forradalommal, és írásain közvetlenül kimutathatóak a francia forradalmi eszmék. Március 15-ét a szabadság, egyenlőség és testvériség ünnepének; Kossuthot magyar Washingtonnak nevezi. Kijelenti, hogy a nép akarata Isten akarata. A szegedi Mars tér pedig – mely a március 15-i ünnepség fő színtere volt – nevével a francia forradalomra utal.³⁸

A kolozsvári *Honvéd* március 15-ről szóló íásaiban sokkal többet olvashatunk Bem dicső tetteiről, mint a többi lapokban. Nem is csoda, hiszen Erdély sorsa Bem csapatainak helytállásától függött. Bem március 11-én bevette Nagyszebent. Sok helyen – így Kolozsvárott is – éppen március 15-én értesültek e jó hírről. E látszólag véletlen egybeesést az újságokban tudatos isteni beavatkozásnak értelmezik.³⁹

Az ünnepségeken elhangzott *ünnepi beszédek* némelyikét kinyomtatták, így – mint az újságok – szélesebb körben is kifejthették befolyásukat, hiszen olyan emberek is elolvashatták ezeket, akik az ünnepségeken nem voltak jelen. A témával kapcsolatban négy ilyen aprónyomtatványt találtam.

Gerő Ákos (Greguss Ágost álneve), a szarvasi gimnázium tanára arról

³⁰ Figyelmező 1849. 49. szám

³¹ Közlöny 1849. 53. szám

³² Közlöny 1849. 54. szám

³³ Nép Barátja 1849. 9. szám

³⁴ Marczius Tizenötödike 1849. 28. szám

³⁵ Marczius Tizenötödike 1849. 28. szám

³⁶ Marczius Tizenötödike 1849. 28. szám

³⁷ Marczius Tizenötödike 1849. 28. szám

³⁸ Tiszavidéki Újság 1849. 19. szám és 20. szám

³⁹ Honvéd 1849. 67. szám, 69. szám és 72. szám

beszélt⁴⁰ a tanuló ifjúságnak, hogy fő kincsünk a szabadság, amely nélkül boldogok nem lehetünk. És mégis azóta, hogy szabadságunk felhajnallott, vagyunk kitéve a sors legkeményebb csapásainak. Minden baj, onnan ered, hogy „mi magunk sárral undokítjuk a szabadság isteni arculatát”. A szabadságharc hívei ugyanis pártokra szakadva nem tudják, milyen irányt kövessenek, nem tudnak mit kezdeni a szabadsággal. Gerő szerint legméltóbban úgy ünnepelhetjük a szabadság ünnepét, ha „tárgyalás alá magát a szabadságot vesszük”. Hiszen a szabadság nem más, mint „azon erő, melynél fogva képesek vagyunk anyagi és szellemi jólétünket akadéktalanul előmozdítani”. Ez az erő kétféle: belső és külső. Vannak, akik rendelkeznek a szabadság belső erejével, de olyan országban élnek, ahol azt nem tudják érvényesíteni. Ugyanígy nem jó, ha valaki csak külső szabadsággal rendelkezik: „mit használ neki, hogy ő az amerikai szövetség tagja vagy a francia köztársaság polgára, ha lelkét a vakság, az önzés, az álatiság bilincsei nyomják?” A valódi szabadság Gerő szerint, az erkölcsi és polgári szabadság egységéből áll. Beszéde végén kéri fiatal hallgatóit, tegyenek fogadalmat arra, hogy soha semmiféle rabság igája alá hajtani magukat nem hagyják, és arra, hogy tegyék március 15-nek ünnepét szellemi felszabadulásuk ünnepévé.

Szabados József hittanár Szegeden, a Mars téren elhangzott egyházi beszédében⁴¹ arra hívja fel a figyelmet, hogy a magyarok hét vezére még a honfoglalás előtt szerződést kötött. „E pontokban alapították régi alkotmányunk s ősi szabadságunk.” A nemzet e szabadságát meg is őrizte mindaddig, amíg a mohácsi csata után a Habsburgok kerültek a magyar trónra. E királyok ugyanis esküjük ellenére többször is megsértették a nemzet szabadságát. A nemzet ezen ősi alkotmánya már nem tudja a nemzet szabadságát biztosítani, és a világ is sokat változott. Így született meg az új alkotmány 1848. március 15-én. De a király „adott szavát, mellyel a mártiusi törvényeket megerősítette, visszavonta, s a magyar nemzetet, mert jogosan nyert alkotmányából nem engedett, fegyverrel támadta meg”. Röviden vázolja az egy év eseményeit, kiemelve a magyarokat ért sérelmeket, pl.: magyar katonák külföldön tartása, idegen népfajok (rác, oláh) betelepítése, magyarok elleni felbujtása. Beszédének lényege bizonyítani, hogy „A magyar nemzetnek szabadság-harcában Isten segítő keze működik.”

Szoboszlai Pap István, református püspök a debreceni Nagytemplomban könyörgött a Mindenhatóhoz.⁴² Beszédének első részében felsorolja, mi mindenért adhat hálát a magyar a Teremtőnek: „Tudjuk mi, hogy Te hoztad ki távol világrészből e népet és Te helyhetted e megáldott földre; Te őrizted ezt itt, ezer viszontagos évnek folyta alatt; annyi idegen, rokontalan, sokszor ellenséges népnek közepette”. Majd arról beszél, hogy Isten adta a szabadság, az egyenlőség, a testvériség törvényeit a magyaroknak 1848. március 15-én, bár nem kőtáblára írva, hanem lelke sugallatával, s a magyarok ekkor e törvényeket „szívtábláik”-ról törvénykönyvük tábláira írták át. Így hálálkodik Istennek: „Adtad nekünk törvényeit a’ szabadságnak: ...hogy... ne légyen többé honunkban sem a’

⁴⁰ Gerő 1849.

⁴¹ Szabados 1849.

⁴² Szoboszlai Pap 1849.

Sion, sem a' Garizim hegyéhez kötve a' Te imádságod, de minden lélek akadály nélkül járulhasson hozzád imájával, hite és meggyőződése szerint.” Beszédének második részében elpanaszolja, hogy milyen megpróbáltatások, sérelmek érték a magyart a közelmúltban: a királyi szék és a hazánkba befogadott népek ellenséges fellépése. Kéri Istent, mint „igazságos világbíró”-t, hogy ítélkezzen a magyarok és ellenségei közt. Beszédének harmadik részében a hazáért, a kormány tagjaiért, a katonákért, az özvegyekért, árvákért, a sebesültekért és a megszállás alatt élőkért könyörög Istenhez; és végül azért, hogy március 15. legyen évszázadokon keresztül a zavartalan örömnök nemzeti ünnepe.

Bíró Sándor református lelkész Sepsiszentgyörgyön, a református templomban mondott ünnepi beszédet.⁴³ Miután felsorolja a háború borzalmait, kijelenti, hogy gyász helyett örvendeni kell, hiszen ma van egy esztendeje, hogy kivívtuk a szabadságot. Ezért március 15. a magyar nemzetnek legszentebb és legdicsebb napja. E nap „teremtette” a magyar minisztériumot. Franciaországot hozza fel példának, ahol Guizot, majd a „seljem pamlagokon dözsölő Francia camarilla” nem adott szabadságot a népnek, mire az szétrombolta a trónt. 1848. március 15-én a magyar nép is átlátta, hogy: „a' király is tsak ember és nem Isten, és ha bünt követ el a' nemzet ellen, méltán bünteti meg a' földön a' nemzet 's tul a' siron az Isten.” Másrészt azért ünnepeljük meg március 15-ét, mert „A' magyart jövődő jobb léte, e' napra emlékezteti örökre.” Bíró bosszúért kiált: „Harctéren 's házakban 40,000 magyart öletett meg a' kegyelmes császári család.” Pedig a magyar nép mindig hű volt Habsburg királyaihoz, még akkor is, ha azok sorra megszegették esküjüket. Beszédét azzal zárta, hogy egyszer mind meghalunk, de nem mindegy, hogy hogyan.

A négy ünnepi beszéd közül Gerő Ákosé nem egyházi beszéd, és Istent meg sem említi. A másik három szónoklat lényege viszont az, hogy bizonyítsa: a magyarok harca igazságos önvédelem és ezért Isten a magyarokat segíti. Gerő beszédét nem jellemzi az a költőiesség (metaforák, hasonlatok), mint a többiét. Tanulságos, hogy e beszédek március 15-éhez kötik azokat a reformokat, változásokat, amelyeket az április 11-én szentesített törvények idéztek elő. Ezzel is március 15-e jelentőségét kívánták hangsúlyozni. 1849. március 15-ére, és az utána kirobbant szabadságharcra úgy kívánnak emlékezni és emlékeztetni az egyházi szónokok, mint szent eseményre.

A szabadságharc szakralizálása⁴⁴

A szabadságharc hívei a magyar szabadságharcot és forradalmat (és azok eszméit) isteni eredetűnek nyilvánították. Ezáltal egy polgári forradalom és két keresztény nép fegyveres küzdelme – tehát egy profán esemény! – emelkedik szakrális szintre. A történeti idő egy része – 1848. március 15-től 1849. március 15-ig – üdvtörténeti távlatba kerül. A szabadságharc szentté válik.

⁴³ Bíró 1849.

⁴⁴ Lásd még erről: Erdélyi 1999.

A szabadságharc szakralizálása az újságokban kétféleképp történt: egyrészt az ünnepségekről szóló leírásokban találhatunk rá példát, másrészt maguk a cikkírók kijelentései, könyörgései révén.

A *Közlöny*ben olvashatjuk, hogy Érmihályfalván, egy nemzeti zászlót és egy Kossuth-arképet vittek az imaházba; az egyházi beszéd elején, közepén és végén pedig Kossuthot és a sereget éltették.⁴⁵ Más cikkében azt olvashatjuk, hogy Isten a szabadság Istene.⁴⁶ Ő ültette el a szabadság fáját és ápolta azt sötét századokon át.⁴⁷ A *Közlöny* még az időszámítás kezdetét is 1848. március 15-éhez köti. Azt olvashatjuk, hogy ha a szabadságot kivívják a magyarok, akkor március 15-től fogják számolni éveiket, mert „E napon lett testté az ige, e nap a nép megváltásának napja, ezért e napot megülje minden nép: mert ez az emberiség ünnepe.”⁴⁸ S így a szabad népek is e naptól fogják számolni éveiket. Máshol így ír: „Ez a’ nap vezette ki népünk millióit a’ szolgaság házából, ’s vezette be az ígéret földére.”⁴⁹ „Áldott léssen a’ te emlékezeted mindörökké” – írja március 15-éről.⁵⁰ Kijelenti, hogy Isten kedvelt népe vagyunk.⁵¹

A *Honvéd* Istennel kapcsolatos kijelentéseire inkább az alázat jellemző. Isten áldását kéri a cikkíró Bemre, amiért az bevette Szebent.⁵² Majd alább Bemet Erdély őrangyalának nevezi, akit a „magyarok istene” választott ki avégből, hogy a polgári szabadság érdekében munkálkodjon. Itt is megjelenik a Kossuth-kép, mint ünnepi kellék: Kolozsváron este a színházban, miután elénekelték Kölcsey Himnuszát, egy „allegorai ábrázolat” azt mutatja, hogy „miként nyomja a’ gonosz szellem poklok fenekére a’ két fejű sast ’s tűnik elő varázs fényben Kossuth élet nagyságu képe a’ felhők megül”.⁵³ Március 15-ét a népszabadság föltámadásának évnapjának nevezi.⁵⁴ A naszódi ünnepségen az egyik szónok „kitűrésre inté a’ jelenlevőket, bizván a’ örök isten tántoríthatatlan igazságában, melly a’ magyar nemzetet ezen szent harcában bizonyos győzelemre ’s állandó békére vezetendi”.⁵⁵ Más írásában Isten a szabadság, testvériség és egyenlőség Istene.⁵⁶

A *Tiszavidéki Újság*ban hasonlóan az áll, hogy a magyar szentháromság: a szabadság, egyenlőség és testvériség.⁵⁷ A forradalmárok tevékenységét megváltásnak nevezi, mely még befejezetlen. Más írásában kijelenti, hogy a nép akarata Isten akarata.⁵⁸ Egyik cikke azzal kezdődik, hogy a haza és annak fiai

⁴⁵ *Közlöny* 1849. 62. szám

⁴⁶ *Közlöny* 1849. 66. szám és Szabados 1849. 7.

⁴⁷ *Közlöny* 1849. 54. szám

⁴⁸ *Közlöny* 1849. 54. szám

⁴⁹ *Közlöny* 1849. 62. szám

⁵⁰ *Közlöny* 1849. 53. szám

⁵¹ *Közlöny* 1849. 54. szám

⁵² *Honvéd* 1849. 67. szám

⁵³ *Honvéd* 1849. 67. szám

⁵⁴ *Honvéd* 1849. 74. szám

⁵⁵ *Honvéd* 1849. 69. szám

⁵⁶ *Honvéd* 1849. 69. szám

⁵⁷ *Tiszavidéki Újság* 1849. 19. szám

⁵⁸ *Tiszavidéki Újság* 1849. 20. szám

élni fognak örökké, mint az Isten, és hogy e nap nemzeti feltámadásunknak nagy napja.⁵⁹

Az *Esti Lapok* cikkírója kissé zavarosan előbb arról ír, hogy az új ismeretlen istenség, a nép, kinek hatalma akkora, mint hajdan a kereszté, kioltja a bálvány istenek életét. Majd alább azt írja, hogy Isten csak egy van, és nem hagyja el a magyarokat, sőt ő maga harcol az osztrákok ellen: „Harcz kezdődék Isten és ördögök között.”⁶⁰ Van olyan cikke, ahol Bem „megváltó apánk”⁶¹-ként szerepelt.

A *Marczius Tizenötödike* egyik cikkírója (Erdélyi József) hosszú cikkében csak pár szót szentel Istenre. Azt írja, hogy bár a zsarnok király a „vallást” megpróbálta megvesztegetni, ennek ellenére a „vallás emberei zászlóink alatt küzdenek”, és az Isten felettünk őrökdi.⁶² Egy másik cikkíró felháborodva szól arról, hogy képviselők egy csoportja Istent és hazát feledve kártyás „compania” -t alakított, és az Isten s haza bosszúsággal fordul el e társaságtól.⁶³

Az *Alföldi Hírlap* cikkeiben sorra beszámol arról, hogy értesüléseik szerint hol tartottak megemlékezést, és hogy e megemlékezéseken hogyan zajlott az istentisztelet. Felháborítónak tartja, hogy Munkácson ünnepi beszéd helyett a papok gyászmisét tartottak.⁶⁴ Szentesen pedig a római katolikus pap megtagadta az egyházi szónoklat megtartását.⁶⁵ Más cikkében kéri Istent, hogy adjon a hazának továbbra is oly derék fiaikat, kik életüket is készek feláldozni a szabadságharcért.⁶⁶

A *Nép Barátjában* egyetlen rövid cikket⁶⁷ találtam, mely az évfordulóval foglalkozik. E cikk viszont nagyon lelkesítő. Így kezdi: „Üdvözlünk szent napja a’ magyar szabadságnak, ’s üdvözlünk imádott istenség, ki ránk virasztád hazánknak e’ fő innepét!” Március 15-ét a magyar nemzet feltámadásának napjának nevezi, istent pedig a szabadság hatalmas istenének

A *Figyelmező* nem vonja bele Istent a két nép vizályaiba, és hosszú cikke végén csak ennyit ír: „Adja isten, hogy az ige mielőbb testté legyen!”⁶⁸ Természetesen csak az általam vizsgált cikkekre merem ezt mondani.

Az örökül hagyott ünnep

Összegzőként elmondható, hogy a cikkek nagy része, a szónoklatoknak pedig mindegyike március 15-ét értelmezi – némelyik igen hosszasan –, és az ünnepségekről szóló tudósítások is legtöbbször a nap jelentőségének meghatározására

⁵⁹ Tiszavidéki Újság 1849. 23. szám

⁶⁰ Esti Lapok 1849. 19. szám

⁶¹ Esti Lapok 1849. 24. szám

⁶² Marczius Tizenötödike 1849. 28. szám

⁶³ Marczius Tizenötödike 1849. 34. szám

⁶⁴ Alföldi Hírlap 1849. 29. szám

⁶⁵ Alföldi Hírlap 1849. 34. szám

⁶⁶ Alföldi Hírlap 1849. 22. szám

⁶⁷ Nép Barátja 1849. 9. szám

⁶⁸ Figyelmező 1849. 48. szám

val kezdik beszámolójukat. Ez nem is csoda, hiszen a szabadságharc ekkor még javában folyt. Az ünnepelés a harc szerves részét képezte: annak egyik megnyilvánulási formája volt ideológiai síkon. Március 15-e eszméjét és megünneplésének hagyományát tehát a szabadságharc hívei alkották meg először és hagyták ránk örökül.

Az 1849. évi ünnepségekkel kapcsolatos korabeli levéltári forrásokat elemezve elmondhatjuk, hogy március 15-e megünneplésének legfőbb funkciója egyrészt a szabadságharc elveinek minél nagyobb tömegekkel való megismertetése, másrészt a következő generációkkal való elfogadtatása volt. Gerő Akos is azért tartja szükségesnek, hogy az ifjúság a „többnyire balul értett” szabadság fogalmával tisztába jöjjön, mert a jövőben ők lesznek a haza szabadságának „fentartói, oszlopai”.⁶⁹ A szabadságharc hívei fáradhatatlanul munkálkodtak március 15-e halhatatlanná tételén. Sokat gondoltak a jövőre a visszaemlékezések kapcsán: a jövő Magyarországra, a jövő generációkra. Az *Esti Lapok*⁷⁰ és az *Alföldi Hírlap*⁷¹ cikkeiben remélik, hogy 1850. március 15-én már a nemzet kivívott függetlenségét ünnepelhetik meg. A *Figyelmező* nyilván másként képzei el a jövőt. Ő is reméli, hogy egy év múlva az országban béke lesz, de a békét úgy tudja elképzelni, hogy a „nép s ifjú fejedelme között újra tartós és erős frigy leend...”⁷² A *Tiszavidéki Újságban* az áll, hogy hazánk életében március 15-e örök emléküvé emelkedett fel⁷³, egy másik cikkében pedig március 15-e évenkénti megünnepléséről ír⁷⁴. Szoboszlai Pap István és Szabados József ugyanezért könyörög a Mindenhatóhoz; a Közlöny pedig egyenesen arról ír, hogyha a szabadságát a nemzet kivívja, akkor március 15-étől fogja éveit számolni.⁷⁵ „Emlékezzetek sokszor e’ napra, és imádjátok Istent, hogy még sokszor meginnepelhessük, és pedig békében, szabadon a’ nemzet gazdag nagyságában” – olvashatjuk a *Nép Barátjában*.⁷⁶

Irodalom

Források

- Alföldi Hírlap, 1849. (Országos Széchenyi Könyvtár, a továbbiakban OSZK)
 Bíró Sándor: Tábori szónoklat martius 15-én 1849-be. Mondatott- Rétyi és Tábori szonok által. Sepsz Szent Györgyön a Reformátusok Templomában. Brassó 1849. (OSZK)
 Esti Lapok, 1849. (OSZK)

⁶⁹ Gerő 1849. 4.

⁷⁰ Esti Lapok 1849. 19. szám

⁷¹ Alföldi Hírlap 1849. 22. szám

⁷² Figyelmező 1849. 48. szám

⁷³ Tiszavidéki Újság 1849. 23. szám

⁷⁴ Tiszavidéki Újság 1849. 20. szám

⁷⁵ Közlöny 1849. 54. szám

⁷⁶ Nép Barátja 1849. 9. szám

Figyelmező, 1849. (OSZK)

Gerő Ákos beszéde a szabadságról. Tartva Martius tizenötödikének első évnapján az ifjúság előtt. Szarvas 1849. (OSZK)

Honvéd, 1849. (OSZK)

Közlöny, 1849. (Somogyi Könyvtár, Szeged)

Marczius Tizenötödike, 1849. (OSZK)

MÓD Aladár főszerk.

1953 *Kossuth Lajos összes munkái XIV.* Akadémiai Kiadó, Budapest

Nép Barátja, 1849. (OSZK)

(Szoboszlai) Pap István: Márczius tizenötödiki év fordulati országos ünnepély alkalmával a debreceni helv. hitv. egyház nagy templomában előmondott könyörgés. Debrecen, 1849. (OSZK)

Szabados József: Egyházi beszéd, melyet 1849. évi martius 15-én, midőn új alkotmányunk évünnepe tartanék, Szegeden a Mars téren mondott. Szeged, 1849. (Somogyi Könyvtár)

Tiszavidéki Újság, 1849. (Somogyi Könyvtár)

Feldolgozások

ASSMANN, Jan

1999 *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban.* Atlantisz Könyvkiadó, Budapest

BODÓ Julianna

1995 Március 15. Csíkszeredában, in: Túrós Endre szerk. *Változásban? Elemzések a romániai magyar társadalomról.* Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda

ERDÉLYI Mónika

1999 Az első évforduló: 1849. március 15. – a korabeli sajtó tükrében. In: *Honismeret* 1999/4. 53–60. (Bővített változatát lásd: Erdélyi Mónika: Egy nemzeti ünnep születése. 1849. március 15. in: *Belvedere Meridionale* XII. évf., 1–2. sz.)

FEISCHMIDT Margit – BRUBAKER, Rogers

1999 Az emlékezés politikája. Az 1848-as forradalmak százötven éves évfordulója Magyarországon, Romániában és Szlovákiában. *Replika*, 1999. szeptember 67–88.

FIRTH, Raymond

1983 A „szimbólum” jelentése, in: Hoppál Mihály – Niedermüller Péter szerk. *Jelképek – kommunikáció – társadalmi gyakorlat.* Válogatott tanulmányok a szimbolikus antropológia köréből. Tömegkommunikációs Kutatóközpont. Tanfolyamok. Budapest, 187–197.

GERŐ András

1998 *Az államosított forradalom. 1848 centenáriuma.* Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest

GERŐ András

1993 Március 15. Fejezetek a nemzeti szabadságünnep hányatott töredékéből, in: Gerő András: *Magyar polgárosodás.* Atlantisz Könyvkiadó, Budapest

GYARMATI György

1998 *Március hatalma – a hatalom márciusa. Fejezetek március 15. ünneplésének történetéből.* Paginarum, Budapest

HOFFER Tamás

1992 *Harc a rendszerváltásért szimbolikus mezőben.* 1989. március 15-e Budapesten. *Politikatudományi Szemle* 1: 29–51.

HOPPÁL Mihály – NIEDERMÜLLER Péter

1983 *Társadalmi értékrend és szimbolikus kommunikáció*, in: Hoppál Mihály – Niedermüller Péter szerk. *Jelképek – kommunikáció – társadalmi gyakorlat.* Válogatott tanulmányok a szimbolikus antropológia köréből. Tömegkommunikációs Kutatóközpont. Tanfolyamok. Budapest, 258–278.

HORVÁTH György

1996 *Március 15-e a vajdasági magyar sajtóban.* *Regio* 1996/4. 133–157.

KOSÁRY Domonkos – NÉMETH G. Béla szerk.

1985 *A magyar sajtó története II/1 1848-1867.* Akadémiai Kiadó, Budapest.

NÉMEDI Dénes

1997 *Március 15. Az ünnep és sajtója*, in: Szabó Márton szerk. *Szövegvalóság. Írások a szimbolikus és diszkurzív politikáról.* Scientia Humana. Budapest, 239–261.

PLAINER Zsuzsa

2001 *1848 emlékezete egy helyi társadalomban.* Nagyvárad, 1998. március 15. *Regio* 2001/1. 92–110.

RICOEUR, Paul

1999 *Emlékezet – felejtés – történelem*, in: Thomka Beáta szerk. *Narratívák 3. A kultúra narratívái.* 51–68.

SZABÓ Róbert

1998 *Politikai propaganda és történelmi ünnep. Adalékok az 1948. márciusi centenáriumi ünnepek történetéhez.* *Történelmi Szemle* 1998/3–4.

WELTE, C. R.

1983 *Az egyéni, a kulturális és az általános emberi értékek kölcsönhatása*, in: Hoppál Mihály – Niedermüller Péter szerk. *Jelképek – kommunikáció – társadalmi gyakorlat.* Válogatott tanulmányok a szimbolikus antropológia köréből. Tömegkommunikációs kutatóközpont. Tanfolyamok. Budapest, 111–124.

Mónika Erdélyi

A National Holiday is Born: 15th March, 1849

The present study analyses the first anniversary of one of the historical commemorations of Hungarians: 15th March. On the one hand, the study examines what 15th March meant for the people during the war of independence. On the other hand, it tries to give a summary of the organization of the commemorations in 1849 and the symbols pervading and structuring them.

The analysis relies mostly on archival sources (mainly on official papers of the time and some printed publications of commemorative speeches). During the examination of the sources it became evident that, as early as 1848/49, 15th March, 1848 was considered to be the symbol of the war of independence. That's why the first anniversary had a special significance. The annual celebration of 15th March was handed down to posterity by the adherents of the war of independence.

OKTÓBER 23-A MEGÜNNEPLÉSE SZEGEDEN 1997-BEN

*„Ha az ünnep elérkezik életedben, akkor ünnepelj egészen.
Ölts fekete ruhát. Keféld meg hajad vizes kefével.
Tisztálkodjál belülről és kívülről.
Felejs el mindent, ami a köznapok tartása és feladata.”
(Márai Sándor)*

Az 1956-os forradalomra hivatalosan és legálisan csak az események után 33 évvel, 1989-ben emlékezhettünk először, ekkor lett október 23. állami ünnep. Az emlékezést és annak változását meghatározza a történelmi múlt, esetünkben az 56-os események körüli viták, amelyek a rendszerváltáshoz is szorosan kapcsolódnak. 1989 előtt nem lehetett nyíltan beszélni sem az 56-os eseményekről, ezért amikor hivatalos ünneppé vált, az eltelt 30 év hallgatása után elemi erővel törtek fel az emlékek és az a vágy, hogy szabadon, nyíltan lehessen emlékezni az eseményekre. A forradalom résztvevői közül sokan élnek még, ezért is olyan erős az események emléke.

A rendszerváltás előtt a nemzeti évfordulók és emlékünneppek fontos szerepet töltöttek be a szocialista országokban, nyomon lehetett követni a hatalom és a társadalom viszonyát. Politikai fórumok híján ezek engedélyezésében és megtiltásában nyilvánult meg a hatalom engedékenysége vagy szigorúbb periódusa. A társadalom a tiltott vagy korlátozott ünnepek megünneplésével nyomást gyakorolt a hatalomra.¹ 1956 hivatalos megítélése a rendszerváltással együtt változott, a később részletezett közéleti elégedetlenség '56 megünneplésében is meg nyilvánul.

Emlékezés

Az emlékezés közösséghez kötődik, de nem csak azért, mert közösség által jön létre, hanem közösséget is teremt.² Az emlékezés vizsgálata nem annyira az önmagában vett múlt vizsgálatát jelenti, hanem azt, hogy az adott jelenben miként jelenik meg a múlt, miként látják a múltat.³ Az ünnepekben, rítusokban, ceremóniákban, mítoszokban a kulturális emlékezet jelenik meg, amely hozzájárul a kulturális identitás megteremtéséhez.⁴ A kulturális mellett egy kommunikatív-nak nevezett emlékezetéről is beszélhetünk, amely az elsőtől abban különbözik,

¹ Hofer 1992. 35.

² Karácsony 2000. 112.

³ Karácsony 2000. 112–113.

⁴ Karácsony 2000. 113.

hogy az átélt múlthoz kapcsolódik, nem az elbeszélésekben megfogalmazott múlthoz.⁵ 1956 megítélésével és megünneplésével kapcsolatban szembe kerül egymással a kommunikatív és a kulturális emlékezet, mert élnek még a résztvevők, a szemtanúk, akik átélték az eseményeket és felnőtt egy olyan generáció is, amely mint egy mítoszhoz kötődik a forradalomhoz. A kétféle emlékező, ünneplő felfogása különbözik.

A módszer és a cél

Az 1956-os forradalomra való szegedi megemlékezést mint egy kialakulóban levő, vagy újonnan kialakult ritust figyeltem meg 1997-ben. Meghatározó módszer volt a szegedi ünnepi események megfigyelése. A módszer több problémát is felvet, hisz félig résztvevőként, félig megfigyelőként voltam ott a helyszíneken és ez néhány esetben a valódi résztvevőknek fel is tűnt. A későbbiekben részletezendő színházi ünnepségen újságírónak néztek, hiszen sehogyan sem illetem az ünneplő közönség közé, mert ott többnyire idős ember vagy városi, megyei tisztségviselő vett részt, ráadásul én még jegyzeteltem is. Valamelyest mégis résztvevő voltam, hiszen a megemlékezések rám is hatással voltak, éppen ezért nehéz volt összeegyeztetni az engem ért hatásokat és az objektív szemlélődést.

A megfigyelés mellett interjúkat is készítettem. Az interjúalanyokat véletlenszerűen választottam ki, lehetőleg minden felnőtt korosztályból. További módszer volt a helyi sajtó figyelése. Erre igen tág tér nyílt, de mivel egyedül dolgoztam a témán, el kellett döntenem, mi az, amit figyelek, mi az, amit nem. Érdekes lenne összevetni az 1989 óta megjelent október 23-i tudósításokat. Ez az évenkénti összehasonlítás érdekes változásokat, hangsúlyeltolódásokat mutatna. Az újságokon kívül érdemes lett volna figyelmet szentelni a helyi televízió és rádiócsatornák műsorainak, de ez a már említett személyi körülmények miatt nem volt megvalósítható. Így végül az események közül az 1997. október 23-án délelőtt 9 és este 7 óra között történeteket kísértem figyelemmel, valamint a helyi sajtó ünnepi kapcsolatos írásait.

A történelmi háttér, a magyar közélet 1997-ben

Első gondolatunk szerint talán a magyar társadalom közérzete nem tartozik szorosan a témához és túlságosan is általánosnak tűnik, de mégis fontos néhány momentumot megemlíteni, amelyek befolyásolhatták az október 23-i megemlékezéseket. Nyolc évvel a rendszerváltás kezdete után vagyunk, de ez a folyamat nem teljesítette a társadalom elvárásait. Botrányok, tisztázatlan ügyek tarkítják a magyar közéletet, az elmúlt politikai rendszer elitjének egy része úgy maradt a nyilvánosság előterében, hogy korábbi politikai tevékenysége zárójelbe tevő-

---

⁵ Karácsony 2000. 114.

dött.⁶ A családottság miatt egyfajta apátia, a politikából való kiábrándultság jellemző az emberekre

Mindenképp a társadalom hangulatát és így az ünnepet is befolyásoló tényező az, hogy november 16-án népszavazást tartottak Magyarország NATO-csatlakozásáról. A kérdésről minden párt elmondta véleményét, éppen október 23-án. A másik hasonló – politikai tényező, hogy 1998-ban, tehát a vizsgálódásomat követő évben voltak a parlamenti választások és október 23-a megfelelő alkalomnak tűnt a pártok számára, hogy megkezdjék választási kampányukat, – vagy legalábbis utaljanak a választásokra. Mindegyik parlamenti pártvezető vidéki megemlékezésen vett részt október 23-án, és a jelentősebb parlamenten kívüli pártok is vidéki politikai nagygyűlést tartottak. Szegeden a MIÉP éppen október 23-ára szervezett NATO-ellenes megmozdulást és kimondatlanul, de határozottan kampánynyitó nagygyűlést. Itt újabb probléma merült fel. A politikai nagygyűlés nem tartozik a város által szervezett megemlékezések közé. Azért említem meg mégis, mert a többi ünnepség helyszínén, a belvárosban volt, olyan időpontban, hogy nem ütközött a hivatalos megemlékezésekkel, tehát megpróbált valamennyire belesimulni azok rendjébe. Tartalmában viszont nem kötődött október 23-hoz ez a nagygyűlés, ezért nem elemzem részletesen.

Az ünnepi előkészületek

1989 óta október 23-a előestéjén ünnepséget rendeznek az Állami Operaházban, ez 1997-ben is így történt, a Magyar Televízió akkor is közvetítette, mint ahogy minden évben. Ez az esemény mintegy bevezette, előkészítette a másnapi helyi ünnepségeket. Több adatközlő is utalt arra, hogy figyelemmel kísérte a műsort, amelyet jelen munkámban nem részletezek.

Október 22-én a helyi napilap, a Délmagyarország beszámolt a 23-ához kapcsolódó, de azt megelőző megemlékezésekről és Ünnep rovattal bővült. Itt említem meg, hogy az ünnepen végigvonult egyfajta aktualizálás – később részletesen szólok róla – és amelyet először az újságban figyeltem meg.

Egy esztétikus meghívót adott ki a város október 23-ra, amelynek elején az aznap felavatott 1956-os emlékmű fotója látható, mintegy segítve a szobrot, hogy betöltse szimbolikus szerepét: minden szegedinek 1956. október 23. jusson róla eszébe. A meghívó átgondolt koncepciót mutat: közli a nap ünnepi eseményeit, amelyeket a város szervezett, a meghívón a már említett fotón kívül szerepel Szeged város és Csongrád megye címere, a program háttérében pedig halványabb színnel szedve Illyés Gyula: Egy mondat a zsarnokságról című verse olvasható.

---

⁶ Karácsony 2000. 118.

Az ünnep

Ahhoz, hogy később rátérhessek bevezetőmben említett szempontjaimra, vázlatosan ismertetem az egész napos ünnepségsorozatot egyes állomásait utalva arra is, hogy ezek milyen kapcsolatban állnak az '56-os helyszínekkel.

9.00 Széchenyi tér, Országzászló Emlékmű – ünnepélyes zászlófelvonás

A Széchenyi tér mint helyszín 1956 szempontjából nem rendelkezik szimbolikus tartalommal, hiszen nem volt az események helyszíne. Annál inkább szimbolikus más szempontból. A rendszerváltás előtt is minden állami megemlékezés ünnepélyes zászlófelvonással kezdődött. Az, hogy 1997-ben a szegedi megemlékezés így indult, azt jelenti, hogy elfogadott, legális ünnep lett október 23. A zászlófelvonás legfeljebb 30 résztvevővel történt, néhány perc alatt lezajlott, a résztvevők a Városháza előtti Országzászló Emlékművet állták körül. A zászlót a Himnusz hangjaira húzták fel.

10.00 Szegedi Nemzeti Színház – Csongrád megye és Szeged város összevont ünnepi közgyűlése

A következő helyszín, a Szegedi Nemzeti Színház még inkább hangsúlyozza az ünnep legális, hivatalos voltát, de ünnepélyességét is. A színpad berendezése egyszerű és fantáziátlan volt. Közepén a nézőtéri székekkel párhuzamosan állt egy asztal, amely mögött két sorban ült a 15 díszvendég. Az asztaltól balra szóno ki emelvény, jobbra közepén lyukas nemzeti lobogó, a színpad szélén, körben öröközöldek. A színpad mégsem különül el teljesen a nézőtértől, a két teret egy korlát kötötte össze, amelyről alább szólok. A polgármester az asztal mögül köszöntötte az ünneplőket, az asztalnak nem volt külön funkciója (nem tettek rá semmit pl. a később kiosztandó díjakat), így olyan érzést keltett, mintha a mögötte ülők meg akarnák tartani a hivatalos formákat, a megfelelő távolságot. A Politikai Foglyok Szövetsége szegedi elnöke az emelvényről mondta el beszédét. Az ezt követő díjátadás során az emlékérmeket átadók kiléptek az asztal mögül, sőt lementek a nézőtérre, ez az egyetlen mozzanat különült el a merev ünnepélyességtől, és lopott némi családi hangulatot a megemlékezésbe. Ennek két oka lehetett: a kitüntetettek nagy része nehezen mozgó idős ember volt, másrészt a díjátadók személyes ismeretségben voltak a díjazottakkal és az, hogy lejöttek hozzájuk bajtársi gesztusnak hatott. A program második részében ünnepi hangverseny következett. A színpad díszlete nem változott lényegesen, csak a műsorhoz alkalmazkodva az asztal és a székek helyett egy zongora került a színpadra.

12.00 Rerrich Béla tér – 1956-os emlékmű avatása

Ezen a helyszínen a város vezetői és a helyi felekezetek papjai „átvették” az 1956-os emlékművet. Mondhatjuk, hogy szokásos forgatókönyv szerint zajlott le az ünnepség: a köszöntőket, ünnepi beszédeket, koszorúzást a Himnusz és a

Szózat vonta keretbe. A Rerrich Béla téri szoboravatás térhasználatát meghatározta a tér felépítése, a felavatásra váró szobor elhelyezkedése. Maga a tér épületek által körülvett, két oldalon van egy-egy kapu. Egy ösvény kettéosztja a teret, egyik oldalon egy finom művű, lényegesen kisebb szobor áll, mint amilyen az új. A szobor mindenképp központi helyet foglalt el a szereplők és az ünneplő közönség között. A szobor mellett épített emelvényen helyezkedtek el a hivatalos vendégek, az emelvényre merőleges oldalon a zenekar, a zenekarral átellenben pedig a cserkészek és a négyesöget folytatva a rendőrök, katonák és nemzetőrök. A felsoroltak mögött, a szobor körül nagyobb körben helyezkedett el a közönség, akik bizonyos mértékig résztvevők is voltak, hiszen figyelemmel kísérték az eseményeket, együtt énekelték a Himnuszt és a Szózatot. Az itteni térhasználatról megállapítható egyfajta körkörös szerkezet: a körben kívülről befelé haladva az egyre fontosabb résztvevők helyezkedtek el, a legfontosabb objektum, a szobor körül. Ezt erősíti az is, hogy a koszorúzók a szobrot és az egész teret megkerülve távoztak a szobor elől. Az ünnepség végeztével ez a szerkezet megbomlott, de nem vált rendezetlenné vagy a kijárat felé irányulóvá, hanem a kör sugarainak irányából szinte mindenki odament a szoborhoz megnézni, birtokba venni.

16.00 Csillag börtön – Kováts József emléktáblájának megkoszorúzása

Az összes helyszín és mozzanat közül ez a koszorúzás volt a legbensőségesebb. Hiányzott az ünneplő tömeg, a városi vezetők közül is sokkal kevesebben mentek el a Csillag börtönhöz. Itt a szemtanúk, az események részesei voltak együtt, akik közös sorsuk folytán jól ismerik egymást. Ez abból is kiderült, ahogyan az emléktáblánál, amely az itt kivégzett Kováts Józsefre és rabtársaira emlékeztet, egyáltalán nem a széles tömegeknek szóló ünnepélyességgel, inkább csak egymás közötti beszélgetésben idézték fel emlékeiket hasonlóan ahhoz, amikor halottak napján megemlékezünk szeretteinkről, akik közel álltak hozzánk, akiket jól ismertünk. Az emlékezők gyertyát gyújtottak a börtön falánál.

18.00 Emlékezés és koszorúzás több helyszínen

A nap záró eseménye az a koszorúzás és gyertyafényes megemlékezés volt, amely az előzőhöz hasonlóan valódi '56-os helyszínhez is kapcsolódott. A Dóm térről indult, az '56-os események szegedi áldozatának szobrától az Aradi vértanúk terén át a Takaréktár utcáig. Az 1956-os emlékmű felállításá előtt a város 56-os emlékhelye az Aradi vértanúk terén található kopjafa volt, amely előtt a korábbi években gyertyát gyújtottak. 1997-re így két hasonló emlékhelye lett a városnak: az 1956-os emlékmű a Rerrich Béla téren és az Aradi vértanúk terén álló kopjafa. Egyik sem kötődik helyszínében az 56-os eseményekhez, így érdemes lenne figyelemmel kísérni, hogy átalakul-e emiatt a megemlékezés: megmarad a régi emlékhely, párhuzamosan funkcionál mindkettő, vagy az új veszi át a régi szerepét?

A már említett 56-os helyszín a Takaréktár utca volt, itt érte találat Schwarcz Lajost, aki belehalt sérülésébe. Ma emléktábla áll ezen a helyen. Ide tették le a

megemlékezők gyertyáikat. Ez a záró esemény – a börtönnél tartott megemlékezéssel ellentétben – már újra szélesebb közönség részvételével zajlott, hangulata hasonló volt ahhoz, amikor az emlékműavatás után az emberek odasétáltak a szoborhoz. Már egyáltalán nem hasonlított a város által szervezett, szigorú keretek között tartott megemlékezéshez, inkább egy spontán felvonuláshoz. Voltak, akiken látszott, hogy eleve oda indultak, virágot, gyertyát hoztak, de sokan csatlakoztak a menethez a járókelők közül.

A résztvevők

Az emlékezőknek több rétegét figyelhettem meg a nap folyamán. Azok, akik a forradalmi események aktív szereplői voltak, minden helyszínen megjelentek. Legszembetűnőbb a Csillag börtönnél volt, hogy kik is ezek az emberek, hiszen ott szinte csak őket láthattam. A nap folyamán egymás között felidéztek az akkori eseményeket, de nekem is szívesen meséltek róla. Ezen kívül október 23. találkozási alkalom is számukra, amikor napi gondjaikat, foglalkozásukat is megbeszélhetik.

Az ünnepnek vannak hivatalos szereplői is, akik kötelességből jelennek meg. Számukra ez a nap egy a többi olyan alkalom között, amikor nyilvánosan meg kell jelenniük, és szerepelniük kell. Megfigyelhettem egy szűk réteget, akik a hivatalos szereplőkhöz hasonlóan dolgoznak ezen a napon, az újságírók, tudósítók, fotósok, operatőrök rétegét. Leginkább a színházban volt szembetűnő, hogy ők valóban munkának tekintik az itteni tevékenységüket, hiszen praktikus „munkaruhában” jelentek meg, nem érezték magukra nézve kötelezőnek az ünnepi öltözetet, ezzel mintegy kívülről maradtak.

Az ünneplők legnagyobb csoportjához azok tartoznak, akik nem vettek részt a forradalomban, hanem „csak” a nemzeti ünnepre jöttek. Őket a nagyobb utcai programokon lehetett látni, a szoboravatáskor és az esti gyertyás felvonuláskor, ahová családjukkal jöttek. Ez az az alkalom, amikor gyermekeiknek elmesélik az '56-ban történt eseményeket, s ezzel kimondatlanul erősítik nemzeti összetartásukat, identitásukat. Megfigyelhető továbbá egy bábáskodóknak nevezhető közönség, akik nem az ünnepi megemlékezésre indultak, hanem csak „arra jártak” és megnézték, egy-egy helyszínen miért van sokadalom. Ez leginkább a szoboravatásnál volt jellemző, hiszen ott láthattak érdekeset, újdonságot. Természetesen ezek az emberek is tudták, hogy milyen alkalom van, csak nem az ünneplés, megemlékezés céljával indultak el otthonról.

Az ünnepi sajtó

A Délmagyarország október 22-i nyitócikkében jelent meg az ünnep a helyi nyomtatott, sajtóban. Az írás címe: „Az én ötvenhatom; szubjektív visszaemlékezés” kiemeli, hogy a rendszerváltás után a megbékélés helyett a közvélemény azon kezdett vitatkozni, hogy kié '56. „Ki az ötvenhatosabb, s ki kevésbé? Ki volt

szabadságharcos jobbról, s ki balról? Ki örököse Nagy Imrének, s ki nem? Ki kivel, mikor és hol ünnepeljen, s ki kivel, mikor és hol ne? Egyáltalán, kié ötvenhat s kié nem?”⁷ Ez a fajta aktualizálás figyelhető meg az ópusztaszeri koszorúzás esetében is, – erről szintén a Délmagyarország tudósított. Ópusztaszeren egyik politikusunk koszorúzott, aki nem csak 56-os forradalmárként vett részt az itteni ünnepségeken, hanem az országgyűlés honvédelmi bizottságának elnökeként, éppen ezért itt újra előtérbe került a napi politika. Ugyanez a szám közölte a Csongrád megyei megemlékezések helyszínét és időpontját. A már említett Ünnepek rovatban több interjú olvasható, amelyben a szereplőket 56-os élményeikről, emlékeikről faggatták. Szinte mindegyik visszaemlékezés utalt a jelen helyzetre és természetesen már csak a műfaj miatt is szubjektív volt mindegyik megnyilatkozás.

Az ünnep után, 24-én pedig a megemlékezésről, az ünnepségekről, különösen pedig a szoboravatásról szóltak a cikkek, ez utóbbit „nemzeti ünnepünk kiemelkedő szegedi eseményének” tekintette a szerző.⁸ Ezek a cikkek, mintegy levezették az ünnepet.

Szimbólumok

A Délmagyarország 1997. október 21-én jelentetett meg egy interjút városunk művészettörténészével arról, milyen '56 szimbolikája, pontosabban, hogy miért nem alakult ki 1848-hoz vagy a világháborúkhöz hasonló szimbólumrendszer. Ez a hiány valóban feltűnik a figyelmes szemlélőnek. Az ünnepségek során többször is láthattam törekvést e jelképrendszer kialakítására, így a színházi ünnepség díszletében a lyukas zászló, valamint a város által kiadott meghívó háttérül szolgáló vers is szimbólum, vagy az emléktábláknál és a kopjafánál elhelyezett gertyák, és maga az 1956-os emlékmű is erre tett kísérletet. Mégsem éreztem, hogy olyan jelkép lenne valamelyik is, ami kizárólag '56-ot juttatja eszünkbe, ehhez talán a kivágott lobogó áll legközelebb. Az 1956-os eseményekre 1989 óta lehet hivatalosan emlékezni. Az azóta eltelt idő nagyon rövid ahhoz, hogy megszilárduljon ezeknek a jelképeknek a használata, láttuk, hogy 1997-ben a város még csak kísérletezett ezek elfogadtatásával. A szabadság pedig, amelyért kitört az 56-os forradalom, elvont fogalom, nehéz konkrét tárggyal helyettesíteni.

Idő és emlékezés

Mircea Eliade kétféle időről beszél, egyik a szent idő, amely az ünnepek ideje, másik a profán, amely a vallásos jelentőség nélküli, szokásos időtartam. Az ünnep – emlékezés a mitikus ősidőre, a kezdetre, amikor valami történt.⁹ Ugyanezt

⁷ Órfi 1997. 1.

⁸ Délmagyarország 1997. okt. 24. 1.

⁹ Eliade 1999. 61.

mondhatjuk el az október 23-i megemlékezésről is, hiszen egy régi eseményre emlékezünk, amely a mitikus múltba távolodott. Évente felidézzük, jelenné tesszük a múltbéli eseményt. Ez az idő, a múltbéli esemény ideje nem változik, nem múlik el, ugyanaz marad.¹⁰ Éppen ezért viselkedünk az ünnepek alatt más-hogyan, mint előtte vagy utána.¹¹ Megpróbáljuk felidézni az eseményt. Az 1956-os eseményekre emlékezők ezért keresték fel 1997-ben és keresik fel minden évben ugyanazon a napon a forradalmi helyszíneket, hogy felidézzék az akkor történeteket. A szent idő a vallásos embernek szent, aki az ősidőre emlékszik vissza. Az ünnep ideje a cselekvőnek szent, aki hitte és valószínűleg ma is hiszi, hogy nemes célokért harcolt. Az emlékező ugyanígy van ezzel: hiszi, hogy a cselekvő érte is cselekedett *akkor*, a mitikus időben.

Amikor 1997-ben megemlékeztek az 1956-os eseményekről, még egy idősík jelentkezett a mitikus idő és az arra emlékező jelen mellett, az aktuális jelen, amely politikai utalásokkal, célokkal jelent meg és nem szabad figyelmen kívül hagynunk, mert akkor nem lenne teljes a kép.

Az emlékezők között nincs teljes egyetértés, de a rítusnak sokértelműsége révén lehetősége van, hogy fölkelte az összetartozás, a közösség élményét.¹² Az 1956-os forradalomra való emlékezés módja biztosan változik még, hiszen fiatal ünnep – ha fogalmazhatunk így –, de mindig a régi esemény marad a kiindulópont, az az idő, amelyre emlékezünk, és amely nem változik meg.¹³

Irodalom

ELIADE, Mircea

1999 *A szent és a profán. A vallás lényegéről*. Európa Kiadó, Budapest.

HOFER Tamás

1992 *Harc a rendszerváltásért szimbolikus mezőben*. 1989. március 15-e Budapest. *Politikatudományi Szemle* 1. szám 29-51.

KARÁCSONY András

1999 *Elfelejtett emlékezés*. *Századvég* 16. szám 111-121.

ÓRFI Ferenc

1997 *Az én ötvenhatom. Délmagyarország 87. évf.* 247. szám

---

¹⁰ Eliade 1999. 61.

¹¹ Eliade 1999. 78.

¹² Hofer 1992. 44.

¹³ Az 1956-ra való emlékezésre jellemző, hogy 2000-ben, a konferencián az előadás elhangzása után parázs vita alakult ki. Nem az előadással, hanem az 56-os eseményekkel kapcsolatban.

Helga Csóka-Jaksa

Celebrating 23rd October in Szeged in 1997

Since 1989, the commemoration of the 1956 revolution can be celebrated freely. 23rd October has become a state holiday. This study analyses the course of the celebration, the events, the participants, the influence of current politics on the celebration and the commemoration, and the symbols of the celebration in the process of formation.

The author used participant observation as her basic method. She observed the events of the holiday which ranged from the protocol to the more spontaneous: in the morning, hoisting of a flag in front of a small audience, the ceremonial general assembly in the theatre, inaugurating a statue, wreath-laying and procession with candles in the evening.

The celebration appeared also in the daily press, there were reports about the preparations and the celebration and some reports by eye-witnesses published and, of course, there were some hints about how the discontent with the change of political regime penetrated the celebratory voices. One can observe the effort to develop a system of symbols for 1956. The celebration was represented by a statue inaugurated in 1997, a poem on the invitation card issued by the town and in the theatre, by the national flag with a hole in the middle.

X 7889

A Szegedi Tudományegyetem Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszékének kiadványai

Szegedi Vallási Néprajzi Könyvtár sorozat megjelent kötetei

1. Barna Gábor szerk. *Szentemberek – a vallásos élet szervező egyéniségei. Holy men – organizers in the Folk Religiosity.* Budapest – Szeged, 1998.
2. Barna Gábor ed. *Religious Movements and Communities in the 19th and 20th Centuries.* Szeged, 1999.
3. Pusztai Bertalan szerk. *Szent és profán között. A szeged-alsóvárosi búcsú. Between the Sacred and the Profan. The Pilgrimage Feast of Szeged-Alsóváros.* Szeged, 1999.
4. Józsa László: *Megszentelt kövek. Kápolnák, szobrok, keresztek és temetők Kunszentmártonban. Geweihte Steine. Kapellen, Statuen, Kreuze und Friedhöfe in Kunszentmárton.* Szeged, 1999.
5. Hetény János: *A győri vérrel könnyező Szűzanya kultusztörténete. Veneration of the Bleeding/Exuding Picture of the Virgin Mary Győr.* Szeged, 2000.
6. Barna, Gábor ed. *Politics and Folk Religion.* Szeged, 2001.
7. Barna Gábor szerk. *Boldogasszony. Szűz Mária tisztelete Magyarországon és Közép-Európában. Veneration of the Virgin Mary in Hungary and Central Europe.* Szeged, 2001.
8. Barna Gábor szerk. *A szenttisztelet történeti rétegei és formái Magyarországon és Közép-Európában. A magyar szentek tisztelete. Historische Schichten und Formen der Heiligenverehrung in Ungarn und Mittel-Europa.* Szeged, 2001.
9. Barna Gábor – Kótyuk Erzsébet szerk. *Test, lélek, természet. Tanulmányok a népi orvoslás emlékeiből. Köszöntő kötet Grynaeus Tamás 70. születésnapjára. Body, Soul, Nature. Papers on the Folk Medicine. Festschrift to Tamás Grynaeus on his 70th Birthday.* Budapest – Szeged, 2002.
10. Barna, Gábor – Ildikó Kríza eds. *Folk Ballads, Ethics, Moral Issues.* Akadémiai Kiadó, Budapest – Department of Ethnology, Szeged, 2002.
11. Barna, Gábor Hg. *Ritualisierung, Zeit, Kommunikation.* Akadémiai Kiadó – Lehrstuhl für Volkskunde, Szeged, 2003.
12. Barna Gábor szerk. *„Oh, Boldogságos Háromság” Tanulmányok a Szentháromság tiszteletéről. Paulus Hungarus – Kairosz Kiadó, Budapest, 2003.*
13. Barna Gábor szerk. *Rítusok, folklór szövegek. Paulus Hungarus – Kairosz Kiadó. Budapest, 2004.*

OT, So

Sorozaton kívül

1. Seres Katalin: A pusztai vadóc. H. és é.n.
2. Barna Gábor szerk.: Társadalom, kultúra, természet. Köszöntő kötet Bellon Tibor 60. születésnapjára. Karcag – Szeged – Szolnok, 2001.
3. Ötvenöt magyar népmese. Beszélgetés Katona Imrével. Szeged – Csongrád, 2002.

A könyvek megrendelhetők a szerkesztőség címén

Barna Gábor

SZTE Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék
H-6722 Szeged, Egyetem u. 2., Hungary
E-mail: barna@hung.u-szeged.hu

Az idő folyama az ember előtt jórészt rejtve marad. A múlt azért, mert a felejtés sok dolgot eltöröl, a jövő azért, mert még nem vesz részt a kommunikációban, még nem történt meg. De kíváncsiak vagyunk rájuk, ezért a múltban és a jövőben megtörtént eseményeket a jelenbe hozhatjuk. A halál megszakítja az egyéni élet időfolyamát. A felejtés pedig elvékonyítja a megtörtént eseményekhez kötő szálakat. Az emlékezés legtöbbször egy térbeli helyhez, meghatározott időponthoz kapcsolódik, mindig konkrét. Az egyén és a közösség bizonyos mozzanatokot kiemerevítve meg akar őrizni: emlékhelyhez, ünnephez köti őket. Ezt a technika is segíti. Így lesznek az egyén és a közösség emlékezetének fenntartói, s ezáltal létezésének meghosszabbítói a fényképek. Ezek az ünnepekkel és az emlékhelyekkel együtt a közösségi emlékezet rögzítésének eszközei. A szóbeliségben, az írásbeliségben, a mítoszokban, a szent szövegekben, illetőleg a rítusokban, a tárgyakban, a képekben mint külső eszközökben tárolt emlékezetet elő lehet hívni, a bennük tárolt üzeneteket pedig újra lehet értelmezni. Nemcsak egyének, hanem közösségek is emlékeznek. Az emlékezést gyakran ritualizáljuk, szakralizáljuk, vagy éppen deszakralizáljuk, megismételhetővé tesszük, ám a mindennapoktól mindenképpen elkülönítjük őket. Megjelenik a szent és a profán idő. Ezáltal az idő valami sajátos, az embertől független jelenséggé válik.

Az 5. Szegedi Vallási Néprajzi Konferencia tanulmányra formált előadásai az üdvtörténeti időről, az egyházi év és a vallásos élet egyes alkalmairól, szimbolikus tagolásáról, az ünnepekről, a század- és ezredfordulókkal kapcsolatos apokaliptikus várakozásokról szólnak.

A kötet szerzői: Csóka-Jaksa Helga, Dienes Erzsébet, Erdélyi Mónika, Gulyás Anna, Józsa László, Kámán Erzsébet, Landgraf Ildikó, Lengyel Ágnes, Limbacher Gábor, Mód László, Simon András, N. Szabó Magdolna, Szilárdfy Zoltán, Tóth Judit, Törőcsik István, Vass Erika, Voigt Vilmos.

A kötet szerkesztője Barna Gábor néprajzkutató, a Szegedi Tudományegyetem Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszékének tanszékvezető docense. A folklorisztika oktatásának szegedi újjászervezője, a vallási néprajz oktatásának bevezetője. A *Devotio Hungarorum* vallási néprajzi forráskiadvány-sorozat, a Szegedi Vallási Néprajzi Könyvtár / *Bibliotheca Religionis Popularis Szegediensis* könyvsorozat szerkesztője, a Szegedi Vallási Néprajzi Konferenciák (1992-től) szervezője. Fő kutatási területe a vallásos népelet, a rítusok, szokások, hiedelmek.

*Megjelent a szegedi Néprajzi Tanszék alapításának 75.
és a tanszék egykori professzora,
Bálint Sándor születésének 100. évfordulója alkalmából.*

SZEGEDI VALLÁSI NÉPRAJZI KÖNYVTÁR 14. BIBLIOTHECA RELIGIONIS POPULARIS SZEGEDIENSIS

ISBN 963 7510 29 X

9 789637 510298

2500.-